ਨਵੇਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ
ਦਿਲਚਸਪ ਲਿਖਤ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਆਮ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿਤਾਬ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਾਲ ਵਾਲੇਸ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਮਰੀਟਸ, ਮਿਸੂਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਵਿੱਚ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ

ਪੰਜਾਬ

'ਆਮ ਸਥਿਤੀ' ਵੱਲ ਲੰਮਾ ਰਸਤਾ

ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੈਜੀ ਦੋਨਾ
ਸੂਰੀ

SAGE | ਚੁਣੋ

Table of Contents
ਪੇਸ਼ਗੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ
ਟਾਈਟਲ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ
ਸਮਰਪਣ
ਥੋਕ ਵਿਕਰੀ
ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ
ਮੁਖਬੰਧ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ
1. ਆਮ ਸਥਿਤੀ
2. ਬਕਾਇਆ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ : ਪੰਜਾਬ
3. ਨਿਯਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ : ਦਿੱਲੀ
4. ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ
5. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੋਰਚੇ ' ਤੇ
6. ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਰੈਡਕਸ
ਉਪਸੰਹਾਰ

□□□□□ □□□□
□□□□□□ □□□□

SAGE ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1965 ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਮਿਲਰ ਮੈਕਕੁਨ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ, ਅਸੀਂ 900 ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਸਾਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਿਅਤ ਸਮਾਜਾਂ, ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ 800 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਵੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਲੇਖ, ਡੇਟਾ, ਕੇਸ ਅਧਿਐਨ, ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ ਸਮੇਤ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧ ਰਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। SAGE ਸਾਡੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਮਲਕੀਅਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰੱਸਟ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਸਾਡੀ ਨਿਰੰਤਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਸ ਏਂਜਲਸ | ਲੰਡਨ | ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ | ਸਿੰਗਾਪੁਰ | ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਡੀ.ਸੀ. | ਮੈਲਬੌਰਨ

ਪੇਸ਼ਗੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ
ਨਵੇਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿਲਚਸਪ ਲਿਖਤ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਆਮ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿਤਾਬ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਖਾੜਕੂਵਾਦ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਮਾਹਰਤਾ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਭੜਕਾਊ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਪਾਲ ਵਾਲੇਸ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਮਰੀਟਸ, ਮਿਸੂਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਇਹ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸਿਵਲ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਦੀ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਡੋਨਾ ਸੂਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲਾ ਅਹਿਸਾਸ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ।
ਜੇ. ਪੀ. ਐਸ. ਉਬੇਰੋਈ, ਦਿੱਲੀ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਇਕਨਾਮਿਕਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਰ ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੈਂਸ, ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਅਦਾਲਤ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

'[illegible]' [illegible]

[illegible]

[illegible]

Los Angeles | London | New Delhi
Singapore | Washington DC | Melbourne

ਕਾਪੀਰਾਈਟ © ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ ਅਤੇ ਡੋਨਾ ਸੂਰੀ, 2020

ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਜਾਂ ਮਕੈਨੀਕਲ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੋਟੋਕਾਪੀ, ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਟੋਰੇਜ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਜਾਂ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 2020 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਸੇਜ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ
ਬੀ1/ਆਈ-1 ਮੋਹਨ ਸਹਿਕਾਰੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰ
ਮਥੁਰਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 044, ਭਾਰਤ
www.sagepub.in

ਸੇਜ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਇੰਕ.
2455 ਟੈਲਰ ਰੋਡ
ਥਾਊਜ਼ੈਂਡ ਓਕਸ, ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ 91320, ਅਮਰੀਕਾ

ਸੇਜ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ
1 ਓਲੀਵਰ'ਸ ਯਾਰਡ, 55 ਸਿਟੀ ਰੋਡ
ਲੰਡਨ EC1Y 1SP, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ

SAGE ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਏਸ਼ੀਆ-ਪੈਸੀਫਿਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ
18 ਕਰਾਸ ਸਟ੍ਰੀਟ #10-10/11/12
ਚਾਈਨਾ ਸਕੁਏਅਰ ਸੈਂਟਰਲ
ਸਿੰਗਾਪੁਰ 048423

ਵਿਵੇਕ ਮਹਿਰਾ ਦੁਆਰਾ SAGE ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ। ਟਾਈਪਸੈੱਟ 11/14.5pt ਵਿੱਚ Adobe Garamond Pro ਫਿਡਸ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੁਆਰਾ।

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਆਫ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਕੈਟਾਲਾਗਿੰਗ-ਇਨ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਡੇਟਾ ਉਪਲਬਧ ਹੈ

ISBN: 978-93-532-8714-6 (ePub)

ਸੇਜ ਟੀਮ: ਮਨੀਸ਼ਾ ਮੈਥਿਊਜ਼, ਅੰਕਿਤ ਵਰਮਾ ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

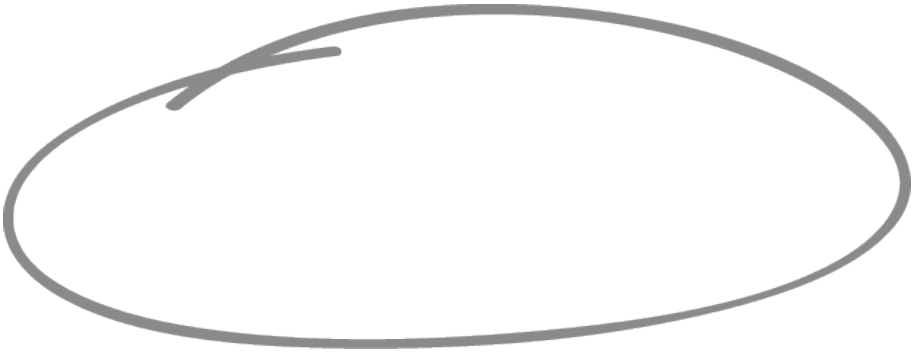

SAGE ਉਤਪਾਦ ਚੁਣਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ!
ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ, ਨਿਰੀਖਣ ਜਾਂ ਫੀਡਬੈਕ ਹੈ,
ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ contactceo@sagepub.in 'ਤੇ ਲਿਖੋ

ਵਿਵੇਕ ਮਹਿਰਾ, ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਸੀਈਓ, SAGE ਇੰਡੀਆ।

ਥੋਕ ਵਿਕਰੀ
SAGE ਇੰਡੀਆ ਥੋਕ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੋਟ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਮੰਗ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛਾਪ
ਅਤੇ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਆਰਡਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛਾਂ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ
'ਤੇ ਲਿਖੋ।

ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਵਿਭਾਗ
ਸੇਜ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਬੀ1/ਆਈ-1, ਮੋਹਨ ਸਹਿਕਾਰੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰ ਮਥੁਰਾ ਰੋਡ, ਪੋਸਟ ਬੈਗ 7
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110044, ਭਾਰਤ

ਸਾਨੂੰ marketing@sagepub.in 'ਤੇ ਈਮੇਲ ਕਰੋ।

ਸਾਡੀ ਮੇਲਿੰਗ ਲਿਸਟ ਦੀ ਗਾਹਕੀ ਲਓ
marketing@sagepub.in 'ਤੇ ਲਿਖੋ

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਈ-ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ
ਮੁਖਬੰਧ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ
1. ਆਮ ਸਥਿਤੀ
ਰੀਅਰ-ਵਿਊ ਮਿਰਰ ਵਿੱਚ 'ਆਮ'
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੜਬੜ ਦਾ ਕਾਰਨ
ਆਰਥਿਕ ਗੜਬੜੀ ਦਾ ਕਾਰਨ
ਇੰਸਟਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਦਾ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ? ਬਿਨਾਂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਾਲਾ ਵਿਗਿਆਨ
ਮਿਆਰੀ ਅਭਿਆਸ
ਪੁਰਾਣਾ ਖੂਨ, ਨਵਾਂ ਖੂਨ
ਅਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਗ: ਝਾੜੂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ
ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇਕੱਲਾ
ਬਲਾਕ ਬਸਟਰਸ
ਪੁਨਰਜਨਮ
ਸਪਲਿੰਟਰਸ ਅਤੇ ਕੰਢਿਆਂ
ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ?
2. ਬਕਾਇਆ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਪੰਜਾਬ
ਦਮਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ
ਵੱਡੀ ਸੋਟੀ: ਟਾਡਾ ਅਤੇ ਪੋਟਾ
ਵੱਡੀ ਸੋਟੀ: UAPA
ਪੁਲ ਹੇਠੋਂ ਪਾਣੀ?
ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਥੱਪੜ
ਇੱਕ ਸਰਪੰਚ ਦੀ ਮੌਤ
ਦ ਟਰਮੀਨੇਟਰ
ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਹਾਣੀ
ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਤਲ ਵਰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ
ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਾਅਦ
ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਕਿਵੇਂ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕਿਡ ਕੇਸ

ਜੱਜਾਂ ਲਈ ਸਬਕ
ਸਿਸੋ ਲਈ ਜਸਟਿਸ
3. ਨਿਯਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਦਿੱਲੀ
ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁੱਖ
ਨਿਰਵਿਵਾਦ
ਸੱਚਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ: ਜਸਟਿਸ ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਜੱਜ ਬੋਲਦੇ ਹਨ
ਸੂਚਨਾ: ਇੱਕ ਆਈਏਐਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਯਾਦ
ਟੇਲ-ਟੇਲ ਦਾਅਵੇ
ਆਹੂਜਾ ਦੇ ਅੰਕੜੇ
ਨਤੀਜਾ: ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ
ਹਰਿਆਣਾ ਪੋਸਟ ਸਕ੍ਰਿਪਟ
ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ
ਦੰਗਿਆਂ ਲਈ ਟੈਂਪਲੇਟ
ਦੰਗੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ
ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ
ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੀ ਕੀਮਤ
4. ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਕਾਨੂੰਨ: ਇੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹੀਂ ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਪੇਅ ਡਰਟ
ਆਸਾਨ ਨਿਸ਼ਾਨੇ
ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਫੀਡਿੰਗ ਫ੍ਰੈਂਜ਼ੀ
ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅੰਤ: ਨਯਾਗਾਓਂ ਅਦਾਲਤ ਖੁਦਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਸਲੀ ਵਿਵਾਦ
ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ
ਕੰਕਰੀਟ ਜੰਗਲ
ਹਵਾ ਬਦਲਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ
'ਆਮ ਸਥਿਤੀ' ਵੱਲ ਲੰਮਾ ਰਸਤਾ

5. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ
ਰੈਡੀਕਲ ਸ਼ਿਕ
ਜੇ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵਿੱਚ ਠੰਡਾ ਹੈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੋਲਣਾ
ਦੁਨੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ ਹੈ
ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ
ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ... ਅਤੇ ਐਕਸ-ਬਾਕਸ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰਾ
70mm ਇਤਿਹਾਸ
ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼
ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਗਲਪ ਦਾ ਧੀਮਾ ਸਫ਼ਰ
ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ
6. ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਰੈਡਕਸ
ਰਾਮਰਾਜ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਮਿਲੇਨੀਅਮ ਫਿਆਸਕੋਸ
ਸਦਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਝਟਕਾ
ਸਾਈਕੋਫੋਬੀਆ
20-ਸਾਲਾ ਵਾਪਸੀ ਟ੍ਰੇਲ
ਕੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੀਏ?
ਬੈਲਟ-ਪ੍ਰੂਫ਼
ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ
ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ?
ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ?
ਅਸਲੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ
ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੂਚੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਪਸੰਹਾਰ
ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ
ਲੇਖਕਾਂ ਬਾਰੇ

ਮੁਖਬੰਧ
ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੋਈ ਵੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਚਾਲੂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਚੁੱਕਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ 'ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ' ਨੂੰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਭਾਰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ': ਇਹ ਇੱਕ ਵਾਜਬ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫੌਜ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਛੇੜਨ' ਲਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਾਂਗ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਨੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਅਟੱਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਆਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾ ਭੁੱਲੋ: 'ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ'।1
ਫਿਰ, 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, 'ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀਆਂ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰ ਬਦਲ ਲਈ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹਾਲਾਤ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਨ'।
'ਆਮ' ਇੱਕ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ; ਇਹ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ - ਜਰਮਨੀ, ਜਾਪਾਨ, ਸਪੇਨ, ਸਰਬੀਆ, ਆਇਰਲੈਂਡ, ਇਰਾਕ, ਨਿਕਾਰਾਗੁਆ, ਕਿਤੇ ਵੀ - ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।
ਕਾਸ਼ ਹਿੰਸਕ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਪੁਲਾਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਹਿੰਸਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ
- ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਜਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖਜ਼ਾਨੇ - ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੀਆਂ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਉਮੀਦ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਭਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਦਹਾਕਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ,
ਕੀ ਗੁਆਚਿਆ ਜਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ?
ਕੀ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ?
ਨਵੀਂ ਹਕੀਕਤ ਕੀ ਸੀ?
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਸਿਵਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਿੱਤੀ?

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਿੱਤੀ?
ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸਨ ਪਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਜਿਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਟ ਲਿਆ, ਉਹ ਤਰਜੀਹ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ:
ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਬਿਹਤਰ ਸੀ ਜਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਬਿਹਤਰ ਸੀ?
ਕੋਈ ਇੱਕ ਵੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਬ ਆਕਸੀਮੋਰਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ: 'ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ', ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਸੇ ਮੁੜਦੇ ਹਨ।
ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕਈ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ2 ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸਾਹ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਪਹਾੜ ਹੇਠ ਹੈ - ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਲਾਗਤ। 2011 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਬੋਝ 69,000 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ, ਰਾਜ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ 5,000 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ ਅਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।3 ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ, ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸਨੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਅਤੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧੀ ਰਵੱਈਏ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਮਿਲਾਨ ਕੁੰਦਰਾ ਦੇ ਅਕਸਰ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰੀਖਣ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਭਵਿੱਖ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਇੱਕ ਉਦਾਸੀਨ ਖਾਲੀਪਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੀਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ, ਭੜਕਾਉਣ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ, ਸਾਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਜਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਰੰਗਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੈ। ਲੋਕ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ।4
ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਘਰ, ਪਰੰਪਰਾ, ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਆਦਿ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਨਫੈਡਰੇਸੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ (1861-1865) ਵਿੱਚ ਹਾਰਨ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਸੀ। ਦੱਖਣੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ - ਕਨਫੈਡਰੇਸੀ - ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਨੇਕ ਇਰਾਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੱਖਣ ਨੇ 150 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਯੁੱਧ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੜਪੜਦਾਦੇ-ਪੜਦਾਦੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਯੂਨੀਅਨ ਆਰਮੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਅਮਰੀਕੀ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਕਾਂ, ਚੌਰਾਹਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਕੈਂਪਸ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਮੱਧ-ਚਾਰਜ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਹਨ।
ਪਰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੋਟਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਇਸ ਯਾਦ ਨਾਲ ਜਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪਾਹ ਚੁਗਣ ਵਾਲੇ ਪੜਦਾਦੇ- ਪੜਦਾਦੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ-ਹਾਰ-ਰਹਿਤ ਕਨਫੈਡਰੇਟ ਨਾਇਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿਘਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਟਕਰਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤੀਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਕਈ ਸੁਆਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਉਲਟ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੇਵੀਆਥਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਥਾਮਸ ਹੌਬਸ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ: ਜਿਸਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ...5
ਦੁੱਖ, ਸੋਗ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਯਾਦ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੀਆ ਈਰਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਯਾਦ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਕੈਥੋਲਿਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ। ਜਦੋਂ ਮਾਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੁਜਾਰੀ 12 ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਾਈ ਖੂਨ ਅਤੇ ਖੂਨ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਵਹਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਯਹੂਦੀ ਪਸਾਹ ਦੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਿਸਰ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਅਜਨਬੀ ਸੀ (ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗੜ ਗਿਆ)'। ਯਾਦਗਾਰੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਹਰ

ਕਾਰਜ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜੋ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ:
ਜਿਨਾ ਸਿੰਘਾ ਸਿੰਘਣੀਆ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਵੇਖੈ, ਬੂੰਦ ਬੰਤ ਕੁਟੈ, ਖੋਪਰੀਆ ਲੁਹਾਇਆ, ਚਾਰੁਕਰੀਆ ਤੇ ਚੂਰੈ, ਆਰਿਆ ਨਾਲ ਚਿਰਾਏ ਗੇ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾਈਏ ਕੁਰਬਾਨੀਆ ਕੇਠੀਆ, ਧਰਮ ਨੇਹੀ ਹਰਿਆਣੀਆਂ, ਸੁਆਣੀਆ। ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ। ਧਰ ਕੇ ਬੋਲੋ ਜੀ ਵਾਹੇ ਗੁਰੂ।
(ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਿਆ; ਟੁਕੜੇ- ਟੁਕੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਖੋਪੜੀ ਵੱਢ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਪਹੀਏ 'ਤੇ ਟੁੱਟੇ ਅਤੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਗਏ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਚਮੜੀ ਕੱਢੀ ਗਈ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ; ਉਤਰ ਵਾਹੇ ਗੁਰੂ।)
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਜਾਂ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਣ ਲਈ, ਜੂਨ 1984 ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। 1975 ਵਿੱਚ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਚੋਣ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਪਰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੌਂਕਦਾ'। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿੱਖ-ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 'ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦੀ ਰੁਝਾਨ' ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਜਨਵਰੀ 1980 ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਜ਼ਖਮੀ, ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ। ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਅ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। 5 ਜੂਨ ਤੋਂ 8 ਜੂਨ, 1984 ਤੱਕ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ

ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੱਕੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਿਤ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ।
ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ 1980 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣ ਉਦੋਂ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਜਨਤਾ ਦਲ ਦਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ (ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਜਰਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ (ਅਪ੍ਰੈਲ 1997 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 1998 ਤੱਕ), ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਵਰੀ 1997 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਸਭ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਸਨ, 50 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ ਜਾਂ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਝਣ ਜਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਰਦਨਾਕ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਸਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੂਰ ਹੋਣ।
ਬਲੂਸਟਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਾਦਸੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇੰਨੇ ਤਾਜ਼ੇ ਹਨ ਕਿ ਭੁਲਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਲੂਸਟਾਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
2013 ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਫਿਲਮ, ਟ੍ਰਾਂਸ, ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਿੰਗੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫਿਲਮ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਥ੍ਰਿਲਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਸ਼ਾਇਦ ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਲਾਈਨ ਲਈ: 'ਗੁੱਸਾ ਕਰਨਾ ਪੀੜਤ ਹੋਣਾ ਹੈ; ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹਾਂ'। ਇਹ ਲਾਈਨ ਅੱਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ

ਦਾ ਸਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾਈ, ਨੌਕਰੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਬਾਅ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਹਨ; ਬੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸਮਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਹ ਅੱਗੇ ਵਧਣ, ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਸਮਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ।
ਪਰ ਜੇਕਰ ਭੂਤਕਾਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ।
ਕੀ ਭੁੱਲਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਭੁੱਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਹੈ? ਉਹ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਘੱਟਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਯਾਦਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ 1947 ਦੇ ਦੁੱਖ ਲਈ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹਾਂ; ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
ਅੱਜ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ ਅਜੇ ਵੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਵਾਕੰਸ਼ ਟੀਨਾ ਹੈ: ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਰਵਰਤੋਂ, ਸਾਰੇ ਝੂਠ, ਪਾਰਟੀਆਂ, ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ - ਇਹ ਸਭ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਇਹ ਸਭ ਭੁੱਲ ਜਾਓ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ; ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ'। ਵੈਦਿਕ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨੇਤੀ, ਨੇਤੀ, ਨੇਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਕੱਢਿਆ 'ਇਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ'। ਹੁਣ ਸੰਤ ਟੀਨਾ, ਟੀਨਾ, ਟੀਨਾ 'ਤੇ ਅਟਕ ਗਏ ਹਨ।
ਉਹ ਇੰਨੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇਗਾ? ਅਮਰੀਕਾ ਵੱਲ ਦੇਖੋ, ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਅਨੁਕੂਲ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨੈਤਿਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨਕੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਥਿਰ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾ ਸਕੇ। ਡਰ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿੰਗ, ਨਸਲੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਾੜੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

2008 ਵਿੱਚ, ਬਰਾਕ ਓਬਾਮਾ ਨੇ 'ਬਦਲਾਓ!' ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਨਾਲ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ; ਅੱਠ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਡੋਨਾਲਡ ਟਰੰਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ 'ਬਦਲਾਓ!' ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਾਅ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।
ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਦਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ... ਉਹ ਬਦਤਰ ਲਈ ਬਦਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਦਤਰ ਲਈ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ, ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ ਜੇਕਰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਇੱਕ ਖ਼ਬਰ ਚੱਕਰ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤੱਕ ਸੁੰਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? 1991 ਅਤੇ 2018 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, 272 ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਸਨ, ਨੇ ਸਮੂਹਿਕ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਰ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ... ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਮੀਡੀਆ ਸਪੌਟਲਾਈਟ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਹੈ।
ਭੁੱਲਣਾ ਜਿੰਨਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਜੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਚੋਣਵੇਂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਪਚਣਯੋਗ ਛੋਟੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਜਦੋਂ ਵੱਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਖਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 1940 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਇੱਕ ਜਰਮਨ ਨਿਰਮਾਤਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਦੇਖੋ ਜੋ 1,200 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੈਸ ਚੈਂਬਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸਭ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਭੁੱਲਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਡੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ, ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ, ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜਵਾਬ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਫਿਲਮਾਂ) ਅਤੇ 'ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ' ਜਵਾਬਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਲਈ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਨੋਟਸ
1. ਹੀਰਾਮ ਡਬਲਯੂ. ਜੌਹਨਸਨ, ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਲਈ ਕੱਟੜ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗਤਾਵਾਦੀ ਸੈਨੇਟਰ, 1917 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਸੈਨੇਟ ਲਈ।
2. ਠੁਕਰਾਲ, 'ਪੰਜਾਬ ਬੋਰੋਜ਼', ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ।
ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀਆਂ, ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ, ਸ਼੍ਰੀ ਐਚ. ਡੀ. ਦੇਵ ਗੌੜਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਇੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਜਰਾਲ ਨੇ ਕਰਜ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੰਗ ਨੂੰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਵਿਨਾਇਕ, 'ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਫੇਰੀ', ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੈਲੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਾਂਗਰਸ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਗੇ ਕਿ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ 10 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਕੀਮਤ 5,800 ਕਰੋੜ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਬਕਾਇਆ ਸੀ।
ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 'ਆਈ.ਕੇ. ਗੁਜਰਾਲ ਰਾਈਟਸ ਆਫ'।
ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਕੱਤਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਗੁਜਰਾਲ ਨੇ ਵਿੱਤ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵਸੂਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ'। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਕੈਪਟਨ ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ। 'ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹਰ ਸਾਲ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ 750 ਕਰੋੜ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਪੈਂਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਸਾਲਾਨਾ ਯੋਜਨਾ ਖਰਚ ਲਈ 600 ਕਰੋੜ ਵਾਧੂ ਫੰਡ ਹੋਣਗੇ'।
ਸਿੰਘ, 'ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਆਦ', ਦ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ।
ਬਾਦਲ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਅਡਵਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਕੇਂਦਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਨੂੰ ਬਕਾਇਆ 274 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਖਾਤੇ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਸੂਤਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਜਰਾਲ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਕਰਜ਼ਾ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।
'2005 ਤੱਕ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ 'ਤੇ ਰੋਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਜੇਕਰ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਰਕਮ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੋਧ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਇਸਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, 24 ਜੁਲਾਈ, 2000 ਨੂੰ, ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਲੇਖਾਕਾਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਅਗਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ', ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ।
3. ਪ੍ਰੀਤ, 'ਸੈਂਟਰ ਰਿਜੈਕਟਸ ਪੰਜਾਬ ਪਲੀਅ', ਦ ਸੰਡੇ ਗਾਰਡੀਅਨ।
ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਸਕੱਤਰ ਖਰਚਾ ਸੁਸ਼ਮਾ ਨਾਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਜਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਮਾੜੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਕੁਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਭਾਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਬਗਾਵਤ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਖੱਡ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਭਾਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਬੋਝ ਇਸ ਸਮੇਂ 69,000 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਰਾਜ 5,000 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ 6,772 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਣਦਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ।

4. ਕੁੰਡੇਰਾ ਮਿਲਾਨ: ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਭੁੱਲਣ ਦੀ ਕਿਤਾਬ (1979) ਭਾਗ 1: ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਪੱਤਰ, ਪੰਨਾ 7
ਮਿਲਾਨ ਕੁੰਡੇਰਾ: ਜਨਮ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1929, ਬ੍ਰਨੋ, ਚੈਕੋਸਲੋਵਾਕੀਆ (ਹੁਣ ਚੈੱਕ ਗਣਰਾਜ); ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁੰਦੇਰਾ, ਪਾਵੇਲ ਕੋਹੌਟ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, 1968 ਦੇ ਪ੍ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। 1975 ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਰਾਂਸ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1978 ਵਿੱਚ, ਕੁੰਡੇਰਾ ਨੇ "Kniha Smíchu a Zapomnění" ਲਿਖੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਚੈੱਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫ੍ਰੈਂਚ ਵਿੱਚ "Le livre du rire et de l'oublie" (ਐਡੀਸ਼ਨ ਗੈਲੀਮਾਰਡ, ਪੈਰਿਸ, 1979) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (The Book of Laughter and Forgetting) ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ (Alfred A. Knopf, New York, 1980)। ਆਰੋਨ ਆਸ਼ਰ ਦੁਆਰਾ ਤਾਜ਼ਾ ਅਨੁਵਾਦ (ਹਾਰਪਰ ਕੋਲਿਨਜ਼, New York, 1996)।

5. ਹੌਬਸ, ਲੇਵੀਆਥਨ, 391।

[illegible]

[illegible] 35 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 1980 [illegible] (PHRO) [illegible] (MASR) [illegible] MASR [illegible]

[illegible] (PUDR) [illegible]

ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹੈ।
1997 ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਤਾਲਮੇਲ ਕਮੇਟੀ (ਸੀਸੀਡੀਪੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਬਾਰੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਉੱਭਰਿਆ। ਕਮੇਟੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਸੀਸੀਡੀਪੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਕੀਮਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ।
ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਕੁਮਾਰ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਪਰ ਸੀਸੀਡੀਪੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੁਆਰਾ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਅਸ਼ੋਕ ਅਗਰਵਾਲ, ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਸਕਰਨ ਕੌਰ ਨੇ 2003 ਵਿੱਚ "ਰਿਡਿਊਸਡ ਟੂ ਐਸ਼ੇਜ਼: ਦ ਇਨਸਰਜੈਂਸੀ ਐਂਡ ਹਿਊਮਨ ਰਾਈਟਸ ਇਨ ਪੰਜਾਬ" ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟ, ਇਨਸਾਫ਼, ਏ ਮਿਸ਼ਨ ਟੂ ਐਂਡ ਇਮਪਿਊਨਿਟੀ (https://ensaaf.org/) 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਤੀਜੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1

ਆਮ ਸਥਿਤੀ
ਰੀਅਰ-ਵਿਊ ਮਿਰਰ ਵਿੱਚ 'ਆਮ'
ਅਪ੍ਰੈਲ 1979 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ: ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਗੱਲਬਾਤ, ਗੱਲਬਾਤ; ਮੌਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਬੋਰੀਅਤ ਨੂੰ ਘਾਤਕ ਏਜੰਟ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਨਵੀਨਰ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਧੰਨਵਾਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੱਦੇ ਵਾਲੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਉੱਠ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਦੋ ਸਾਥੀ ਹਾਲ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਭੱਜੇ ਅਤੇ ਮੰਚ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ, ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾਏ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਅੰਦਰ ਭੱਜੇ, ਉੱਨੀ ਜਲਦੀ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਗਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਆਮ ਸੀ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ... ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਤਾਂ ਹੀ ਛਪਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਭੂਚਾਲ ਮੁੰਬਈ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ਵ ਕੱਪ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ, ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੇ ਪਾਠਕ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੇਖ ਕੇ ਕੰਬ ਗਏ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਓਰੇਕਲ-ਇਨ-ਚੀਫ਼, ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਘਟਨਾ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ।
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਛਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਹ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ?1
ਲਗਭਗ 15 ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ 'ਖਾਲਿਸਤਾਨ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਂ 'ਆਮ ਸਥਿਤੀ' ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਸਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਆਮ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਵਾਪਸੀ' - ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਯੂ-ਟਰਨ ਲੈ ਕੇ, ਸੂਬਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਵਧੀਆ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਅਤੇ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਨਾ ਕਰੋ।
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੜਬੜ ਦਾ ਕਾਰਨ
1979। ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਰੋ ਜਾਂ ਮਰੋ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਨਵਰੀ 1980 ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਉਸਨੇ ਹਰ ਰਾਜ ਗੈਰ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ

ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਸਭਾ ਗੈਰ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਗੈਰ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਇੱਕ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਨੌਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਿਆ।
ਜਦੋਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਇੰਦਰਾ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਸੀ। ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਈ 1980 ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਡੱਡੂ-ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੰਦਰਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹੋਰ ਲੋੜ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਲਮ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਣ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਸਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਸਵਿੱਚ ਨੂੰ 'ਜੀਤੇਂਗੇ ਤੋਂ ਲੁਟੈਂਗੇ, ਹਰਾਂਗੇ ਤੋਂ ਕੂਟੇਂਗੇ' (ਜੇ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲੁੱਟਾਂਗੇ; ਜੇ ਅਸੀਂ ਹਾਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਥੌੜਾ ਮਾਰਾਂਗੇ) ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕੇਂਦਰ 'ਤੇ ਹਥੌੜਾ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਰਾਸਤਾ ਰੋਕੋ, ਰੇਲ ਰੋਕੋ, ਨਾਹਰ ਰੋਕੋ' (ਸੜਕ ਰੋਕੋ, ਰੇਲ ਰੋਕੋ, ਨਹਿਰ ਰੋਕੋ)। ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਰੁਕਣਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਕੇਂਦਰ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਕਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਕਾਲੀ ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਥੌੜਾ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਿਨ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦਾ 'ਆਮ' ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਮਾਂ- ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਇੱਕ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਆਰਥਿਕ ਗੜਬੜੀ ਦਾ ਕਾਰਨ
ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਈ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਚਮਕਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ, ਇਨਕਲਾਬ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦਾ ਯੁੱਗ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਰਾਜ ਦਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਧਾਰ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਆਮ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।2
1996 ਵਿੱਚ, ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਲਟਕਵੀਂ ਸੰਸਦ ਬਣੀ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਗੱਠਜੋੜ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇਖੇ। ਜੇਕਰ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਅਸਧਾਰਨ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਇੱਕ ਅਸਧਾਰਨ

ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਮ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪੰਜਾਬ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹੋਈਆਂ ਰਾਜ ਚੋਣਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ... ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਦੇ ਨਾ ਅਜ਼ਮਾਏ ਗਏ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ। ਸਿੱਖ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਥੀ ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ (ਭਾਜਪਾ) ਨਿਕਲੀ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। 1997 ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਹਨ, ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 15 ਮਾੜੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਵੇਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ?
ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ: ਨਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਨਾ ਹੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਾਜ ਦੀ ਵੱਡੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲੇ; ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ, ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਸਥਾਈ ਅਕਾਲੀ, ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਪਸੀ (ਘਰ ਵਾਪਸੀ) ਦੁਆਰਾ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲੇ।
1984 ਦੇ ਆਪਣੇ ਚੋਣ ਜੂਏ ਵਿੱਚ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ 'ਪੱਤੇ' ਵਜੋਂ ਖੇਡਿਆ। ਚੋਣ ਜਿੱਤੀ, ਜਾਨ ਹਾਰ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬਲੂਸਟਾਰ ਦੇ ਧੱਬੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨਹੀਣ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।
1984-1994 ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਉਹ ਸਤਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਠੋਸ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ।
ਇੰਸਟਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਦਾ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ?
ਰਾਜਨੀਤੀ ਸੱਤਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਦੇਖੋ, ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ।
ਸੱਤਾ ਕਿਸ ਲਈ? ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਆਮ ਟਿੱਪਣੀ ਹੈ ਕਿ 'ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਭਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ'। ਲੰਮਾ ਨਿਰੀਖਣ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ

ਜਿਹਾ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਜੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੌਣ ਜਾਵੇਗਾ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਵਿਵਹਾਰ ਜੇਬਾਂ ਭਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਸੂਬੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਈ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਕਾਠੀ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਿਆ।
ਬਿਨਾਂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਾਲਾ ਵਿਗਿਆਨ
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ। ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ: ਵੱਖਰੇ ਖੇਤਰ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡ, ਆਪਣੇ 4,000 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਲਗਭਗ ਕੋਈ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੋਵੇਂ ਹੈ, ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਸਿੱਖ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਪਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਓਡੀਸ਼ਾ ਜਾਂ ਝਾਰਖੰਡ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ (ਐਸਸੀ) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਲੱਸ ਹੈ: ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੂਜੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।3
ਤਾਂ ਫਿਰ, ਕੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਰਾਜ, ਆਪਣੇ ਅਣਗਿਣਤ ਟਕਰਾਵਾਂ, ਵਿਰੋਧਾਭਾਸਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ, ਥੀਸਿਸ, ਅਕਾਦਮਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੀਐਚਡੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਹੀ ਨਿਮਰ ਕਾਲਜ ਲੈਕਚਰਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀਆਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਸ਼ਿਪਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸ਼ੈਲਫ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਲਈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਧਮਾਕੇ-ਬਾਏ-ਧਮਾਕੇ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਨੋਟ ਹਨ। (ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੇਖੋ।) ਵਿਗਿਆਨ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਡਿਗਰੀ ਸੈਲਸੀਅਸ 'ਤੇ X ਨੂੰ Y ਨਾਲ ਜੋੜੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ Z ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕੰਮਕਾਜ 'ਆਮ' ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਕੀ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1996 ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ?
ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਹੀਂ।
'ਨਹੀਂ' ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੋਲਸਟਰ ਜਾਂ ਮੀਡੀਆ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਚੋਣਾਵੀ ਉਲਟਫੇਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਮੂਲੀ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ 2012 ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਪਰ... ਵੋਇਲਾ, 68 ਸੀਟਾਂ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲੀ-ਭਾਜਪਾ ਗੱਠਜੋੜ ਸੀ; 117 ਮੈਂਬਰੀ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਬਹੁਮਤ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ!
ਅਤੇ 'ਹਾਂ' ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੈਟਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਆਰੀ ਅਭਿਆਸ
ਜੇ ਇਹ ਇੱਕ ਦਾਅ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਪੈਸਾ ਮਿਹਨਤੀ ਵਿਦਵਾਨ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਟੈਲੇਰੈਂਡ ਦੇ ਉਸ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਰੇ ਨੂੰ ਧੂੜ ਚਟਾ ਦਿੰਦਾ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ'।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਪੈਟਰਨ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਓ ਇਸਦਾ ਸਾਰ ਦੇਈਏ।
1984–2006 ਸਮਾਂਰੇਖਾ

1984	Operation Bluestar: attack on the Sikh faith's holiest shrine, the Golden Temple, at Amritsar.
1985	'The Boys' (i.e., Sikh militants) take the lead from establishment Akalis, Congress assumes power but not legitimacy.
	Lok Sabha poll in Punjab: Akalis – 7, Congress – 5, BJP – 1.
	July 24: Longowal Accord signed. August 20: Longowal assassinated. September 25: Combined Lok Sabha and Assembly election.
	SAD outscores Congress in both; Surjit Singh Barnala forms government.
1986	IPS Julio Ribeiro takes over as DGP. Upswing in fake encounters.
	Militants declare Khalistan independence. Black Thunder I: Golden Temple stormed; no casualties but counter-productive.
	SAD splinters.
1987	Barnala government out; President's rule imposed (in force until 1992).
	Militants eclipse moderates.
1988	K. P. S. Gill takes over as DGP, posted out same year. Black Thunder II.
1989	Lok Sabha election: radical SAD–Mann – 6, independents – 3, other parties marginalized.
1990	K. P. S. Gill returns as DGP. Violence increases, human rights violations.
1991	Rajiv Gandhi assassinated. Punjab Lok Sabha election cancelled 24 hours before polling. 23 candidates killed. Congress boycotts poll.
1992	Assembly elections. Militants warn against voting, SAD boycotts. Congress led by Beant Singh voted in on mandate of less than 10% of voting population.
1993	Panchayat elections: 80 per cent turnout.
1994	Akali radicals merge as SAD United. Advocate restructuring India on federalist principles (Amritsar Declaration).
	December 25: Death of former President of India Giani Zail Singh following an accident.

1995	Beant Singh assassinated. Harcharan Singh Brar becomes the Chief Minister.
	Municipalities elections: 82 per cent turnout.
1996	Lok Sabha poll: Akalis—8, BSP—3, Congress—2.
	Akali Dal Moga Convention: Membership opened to all irrespective of religion, thus conforming to Election Commission rule that only those parties may contest elections that accept Constitution and secularism.
	Congress revolt dumps Harcharan Singh Brar; installs Rajinder Kaur Bhattal as the Chief Minister.
	SGPC election: Badal's group wins nearly all seats.
1997	Capt. Amarinder Singh de-radicalizes, relaunches SAD (Panthic) which then merges with Congress. Congress dumps Bhattal; installs Amarinder Singh.
	Assembly Elections: SAD wins most seats ever. SAD has absolute majority but recognizes BJP as coalition partner.
1998	Lok Sabha poll: SAD—8, BJP—3, Congress—0.
	Badal SAD splits: Rival and SGPC president G. S. Tohra forms splinter party. Badal-controlled SGPC dumps Tohra.
1999	Lok Sabha poll: Congress—8, SAD–Badal—2, SAD–Mann—1, BJP—1, CPI—1.
2002	Assembly election. Congress led by Capt. Amarinder Singh wins.
	SAD–Badal sweeps SGPC election.
	Supreme Court directs Punjab to complete the SYL canal within a year.
2003	Tohra and Badal reconcile. Prakash Singh Badal and son Sukhbir Singh jailed in corruption case.
2004	SGPC president and Akali politician G. S. Tohra dies.
	Lok Sabha poll: SAD-Badal—8, BJP—3, Congress—2.
	SAD-Badal sweeps SGPC election; main opponent, hardline Panthic Morcha, alleges rigging.
	Punjab rejects river water agreements with neighbouring states. Rejects Supreme Court directive.
2005	Militancy era debt: moratorium on repayment ends. Punjab owes ₹6,800 crore to Centre.

[illegible]-[illegible] '[illegible], [illegible]:

1. [illegible] ('[illegible])

2. [illegible]

3. [illegible]:

a. [illegible]

b. [illegible]

c. [illegible]

Their Honest Earnings: What Punjab Legislators Get Paid			
Post	**Monthly Salary (₹)**	**Item**	**Amount**
Chief Minister	1 lakh	A report in *Jagran* gave a somewhat different breakdown. Figures under the headings of Office, Telephone, Secretariat and Daily match the figures carried in the *Hindustan Times* report but *Jagran* mentioned some additional allowances.	
Dy Chief Minister, Speaker, Dy Speaker, Leader of Opposition and Dy Leader of Opposition	50,000		
Chief Parliamentary Secretaries	40,000		
MLA basic salary + allowances	93,000	MLA's basic salary	25,000
Allowances Monthly		**Allowances Monthly**	
Constituency	25,000	Light	25,000
Office	10,000	Computer subsystem	5,000
Telephone	15,000	Expenditure	3,000
Secretariat	10,000	Water and electricity	1,000
Daily	1,500	Road mileage	15 per km
Allowances Annual			
Annual free travel facility	3 lakh		
Ex-gratia amount	5 lakh		
Source: *Hindustan Times*, 20 March 2015. https://www.hindustantimes.com/chandigarh/budget1t-session-punjab-mlas-united-on-pay-hike/story-gBeC6cp40oMTSdLbFl8aUP.html		Source: *Jagran*, 15 December 2018. https://www.jagran.com/punjab/chandigarh-preparation-to-increase-salary-and-allowance-of-mlas-in-punjab-despite-of-severe-economic-crisis-18750533.html	
The pension is sweet too. The amount of basic monthly pension, as per the notification issued on 26 October 2016, is ₹15,000 for the first term and ₹10,000 for each subsequent term and a 50 per cent dearness allowance comes with that (https://www.tribuneindia.com/news/punjab/punjab-mlas-pension-grows-with-every-additional-term-rti/703204.html). This is for an ordinary MLA; ministers get more. Not to forget lifelong free railway pass, medical care and loans at 6 per cent per annum interest (https://www.jagranjosh.com/). So the MLA is paid ₹93,000 per month in return for attending the Assembly. In each financial year, the Assembly must sit for three sessions—Budget, Summer/Monsoon and Winter. Generally Monsoon and Winter sessions are three days each, and Budget session goes up to 10 days; a total of 16 days in a year (https://examupdates.in/mla-salary-india/).			

[illegible]

ਦੇਖੇਗਾ। ਉਸ ਉਮੀਦਵਾਰ ਲਈ ਲਾਹਨਤ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜੰਗੀ ਸੰਦੂਕ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਜੰਗੀ ਸੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਪਰੀਮੋ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸੁਪਰੀਮੋ ਸਿਰਫ਼ ਯੋਗ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
- ਸਮਰਪਿਤ, ਵਫ਼ਾਦਾਰ, ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ। ਜੰਗੀ ਸੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਜਾਂ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੀ ਇੱਕ ਸੁਪਰੀਮੋ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮੋ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।
ਇੱਕ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਠੋਸ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇ। ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਫੰਡ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ। ਚੋਣ ਜ਼ਾਬਤਾ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੁਪਰੀਮੋ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ।
ਜੰਗੀ ਸੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਚੋਣ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੀਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਸਥਾਈਤਾ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਟਿਕਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ/ਧੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਵੇ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਦੋ ਬਿਹਤਰ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਅਟੱਲ ਦਿਨ ਆਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕੇਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।
ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪਾਰਟੀ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪਾਰਟੀ ਆਗੂ 'ਨਵੇਂ ਖੂਨ' ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ 'ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਤੇ ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; 5 ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ, ਉਹ 'ਰੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠਦੇ ਹਨ', ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਪਤਿਸਮੇ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ (ਡੱਬਾ ਵੇਖੋ: 'ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼')।

ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਲੜਾਈ ਲਈ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੂਜੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਸਭ ਤੋਂ ਤਿੱਖੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੜਾਈ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਕੈਬਨਿਟ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਾਰਵਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਦੀ ਚੋਣਾਂ 'ਕੁੱਤਾ' ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 'ਪੂਛ' ਹਨ, ਤਾਂ ਪੂਛ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੈਟਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੋਣ ਹਾਰ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪੈਟਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਗੁਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਬਦਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਵੋਟ ਬਾਕਸ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵੋਟਰ ਤੰਗ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਫੀਡ ਟ੍ਰ ਵੱਲ ਧੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਪੈਟਰਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਅਦਿਆਂ 'ਤੇ ਮੋਟਾ, ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਪਤਲਾ। ਇਸ ਆਖਰੀ ਬਾਰੇ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਕਦੇ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਪਸੰਦ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਵਾਅਦਿਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵੋਟਰ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।
ਪੁਰਾਣਾ ਖੂਨ, ਨਵਾਂ ਖੂਨ
ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਮੂਨੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਦਮੇ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।
ਬਲੂਸਟਾਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ - ਇੰਨਾ ਖੂਨ ਵਹਿ ਗਿਆ - ਮਰਦ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਰਸਮੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡਰਾਇਆ: ਗੱਡਾ ਉਲਟਾ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਸੇਬ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੰਟਰੋਲ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ

ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1984 ਦੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਘਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ 1947 ਦੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੇਤਾ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੋਵੇਂ, ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ 'ਨਵਾਂ ਖੂਨ ਲਿਆਉਣ' ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਨੇ ਸਥਾਪਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ, ਵਿਘਨ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਖੂਨ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਉਦਾਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗੋਬਰ ਦੇ ਢੇਰ' ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਖਾੜਕੂ 'ਨਵਾਂ ਖੂਨ' ਸਨ, ਸੂਬੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, 'ਮੁੰਡੇ' ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬੰਦ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ? ਕੀ ਉਹ ਖੇਡ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਜਾਂ ਕੀ ਖੇਡ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ? ਕੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੇ ਹੁੰਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਦਲਿਆ ਸੀ?
ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਗੈਲਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਸਰੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਦਰਜ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਰ ਗਏ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਲਾਵਾਰਿਸ ਵਜੋਂ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਪਰ ਅਪਾਹਜ, ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਪਛਤਾਵਾ।
ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਇਹ ਸੂਬਾ, ਆਪਣੇ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਚੱਕਰ ਦੇ ਨਾਲ, 'ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਉੱਤੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਵਿਹਲਾ' ਬੈਠਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਵਾ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
ਅਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਗ: ਝਾੜੂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ
2014 ਅਤੇ 2017 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਹਵਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਮ ਆਦਮੀ ਪਾਰਟੀ (ਆਪ) ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਸਾਲ ਸਨ। ਆਪ, ਜਿਸਦਾ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਝਾੜੂ ਸੀ, ਦਾ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਸਾਫ਼, ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਣ। 'ਸਵਰਾਜ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਆਪ' ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠੀ, ਹੰਕਾਰੀ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ, ਸੱਤਾ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਵੀ।6
ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ 'ਆਪ' ਹੁਣ ਅਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਇਕਲੌਤਾ ਅਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਆਪ' ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ, ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਜੋ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਵੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇਕੱਲਾ
ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ। ਗਦਰ ਲਹਿਰ, ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ (ਭਾਵ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ) ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਜਾ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਲਹਿਰ, ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਹਨ। (ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮੁੱਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਟੋ-ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।) ਜੋ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕੰਮ। ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਜੋ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹਨ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਤੋਂ ਬਗਾਵਤ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਦੁਆਰਾ, ਗੁਰਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਜਸਮੇਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ: ਬਚਾਅ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ।7
ਨਕਸਲੀਆਂ (ਕਈ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਸਨ) ਨੂੰ ਬੁਰਜੂਆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ
- ਭਾਵ ਚੋਣਾਂ, ਗੱਠਜੋੜ, ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਖਰ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਕੈਂਪਸਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਯੂਨੀਅਨ 'ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ 1931 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।
ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ (ਉਸ ਸਮੇਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ) ਨਕਸਲੀਆਂ 'ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਲੈਣ ਦੇ ਕਹਿਰ ਨਾਲ ਉਤਰ ਆਈ। ਇਸ ਨਕਸਲ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਤਸ਼ੱਦਦ ਅਤੇ ਲਾਪਤਾ ਕਰਨਾ ਆਮ ਅਭਿਆਸ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਇਹ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਮ ਸਨ। ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਕਸਲ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਲਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ: ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲਾ

ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈ।
ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਖੱਬੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਚੋਣ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸਿਖਰਲਾ ਬਿੰਦੂ 1977 ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਸਾਲ, ਸੀਪੀਆਈ ਨੇ ਸੱਤ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੀਪੀਆਈ (ਐਮ) ਨੇ ਅੱਠ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਸੀਪੀਆਈ ਨੇ 1972 ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ (10 ਸੀਟਾਂ) ਪਰ ਸੀਪੀਆਈ (ਐਮ) ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੀ। 1980 ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖੱਬੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਜਬ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ: ਸੀਪੀਆਈ ਲਈ ਨੌਂ ਅਤੇ ਸੀਪੀਆਈ (ਐਮ) ਲਈ ਪੰਜ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਸੀਪੀਆਈ (ਐਮ) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸੀਪੀਆਈ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮਿਲਿਆ (ਦੋ ਸੀਟਾਂ) 1997 ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਜੋ 20 ਸਾਲ ਬਿਨਾਂ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਦੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਡੱਬਾ ਵੇਖੋ: 'ਚੋਣ ਅੰਕੜੇ')। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਹਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਾਮਰੇਡ ਹੁੰਦਾ ਸੀ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਮੂਹ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: 'ਕਾਮਰੇਡ ਸਾਹਿਬ'। ਉਹ ਅਕਸਰ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਲੰਮਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਇਤਾਂ ਜੋ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਮਾਣ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ - ਸੀਪੀਆਈ ਅਤੇ ਸੀਪੀਆਈ (ਐਮ) - ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਾਰਚਾਂ ਅਤੇ ਰੈਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਆਯੋਜਕ ਸਨ ਅਤੇ ਲਾਲ ਝੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਸਲ ਸਮੁੰਦਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਝੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਜਾਂ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁੱਠੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੋਟਰ ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ (ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ) ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕ ਧੜੇ ਦਬਦਬੇ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਵਿਰੋਧੀ ਏ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਵੋਟਰ ਲਾਮਬੰਦੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਲਾਮਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਰਗ ਸੀ, ਪਰ ਵਰਗ ਨੇ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕੋਲ ਵੋਟਾਂ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪੋਲਿੰਗ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਠੱਗਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤ ਸਨ।

ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਖਾੜਕੂ ਮਾਓ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਓਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।
ਚੋਣ ਅੰਕੜੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੀਪੀਆਈ (ਐਮ) ਕਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੀਪੀਆਈ ਨੇ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸੀਪੀਆਈ ਦੁਆਰਾ ਪਾਏ ਗਏ ਪੈਸੇ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ। 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਾ ਰਹੀਆਂ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਪਤਨ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। 1991 ਵਿੱਚ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੀਪੀਆਈ ਕੋਲ ਰੂਬਲ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸੀਪੀਆਈ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਚੋਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਾਨ ਹੁਣ ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਟੁਕੜਿਆਂ ਲਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਹਨ।
ਬਲਾਕ ਬਸਟਰਸ
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ (ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ 1913 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ, ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ)। ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ (ਬਸਪਾ) ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਹੈ; ਇਹ 1984 ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਐਲਾਨਿਆ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਬਸਪਾ ਕਿਵੇਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਆਬਾਦੀ ਇਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ, ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ, ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। 1992 ਦੇ ਅਜੀਬ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੁਆਦ ਦਿੱਤਾ।
ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗੱਲ। ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਲਗਭਗ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ; ਮੁਕਤਸਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ 42 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ 39 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ। ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ, ਜੋ ਕਿ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜੇ ਵੀ 22 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਜਾਟ ਜਾਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿਰਫ 21 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ

ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੋਣ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚੋਗੇ ਕਿ ਬਸਪਾ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੇਗੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ: ਬਸਪਾ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ 1992 ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਸਨ (ਨੌਂ ਸੀਟਾਂ)। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ 1992 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ ਸਨ। ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਸਪਾ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਰਿਹਾ ਹੈ: 1985 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਟ, 1992 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਟ ਅਤੇ 1996 ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸੀਟਾਂ। 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਸਪਾ ਨੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਸੀਟ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤੀ ਹੈ।
ਬਸਪਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ' ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ 39 ਜਾਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਤੀ 'ਅਨੁਸੂਚੀ' 'ਤੇ ਸੂਚੀਬੱਧ ਹੈ। ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਆਓ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਪਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲੀਏ: ਜੇਕਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੋਟਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੈਚਰ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਦਰਜੇ ਉੱਚਾ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਥੈਚਰ ਇੱਕ ਸ਼ੈਫਰਡ ਜਾਂ ਗਾਰਡਨਰ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੋਟਰ, ਥੈਚਰ, ਸ਼ੈਫਰਡ ਅਤੇ ਗਾਰਡਨਰ ਅਤੇ 30 ਹੋਰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਉਪਨਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੋਟ ਪਾ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਲਾਭ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਮੂਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।
ਇੱਕ ਥੀਸਿਸ ਵਿੱਚ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਜ਼ਮੀਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਸਪਾ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਲਈ ਉਸਦਾ ਤਿਆਰ ਹਿਸਾਬ ਹੈ।8
ਸੰਗਠਨ:
• ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੂਬਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਸਪਾ ਦਾ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਢਾਂਚਾ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਗਠਨ ਦੀਆਂ ਨਿਯਮਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

• ਮਾਇਆਵਤੀ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸੂਬਾ ਇੰਚਾਰਜ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਕਮੇਟੀ ਇੰਚਾਰਜਾਂ ਸਮੇਤ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਪਾਰਟੀ ਸੁਪਰੀਮੋ ਮਾਇਆਵਤੀ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਸਪਾ ਕੋਲ ਕੋਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਾਰਟੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਪਾਰਟੀ ਰਣਨੀਤੀ:
• ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਬਸਪਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਦਲਿਤ-ਪੱਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਰਥਨ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸੋਸ਼ਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ' ਰਣਨੀਤੀ ਬਣਾਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਪੰਜਾਬ ਬਸਪਾ ਦੀ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦਲਿਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਗੈਰ-ਦਲਿਤ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
• ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਬਸਪਾ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤਾਂ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕਰਕੇ ਚੋਣ ਲੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਬਸਪਾ ਆਗੂ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਗੱਠਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਸਪਾ ਸਮਰਥਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਬਸਪਾ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।
• ਦੂਜੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ ਬਸਪਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ਦੂਜੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਸਪਾ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹਨ। ਦੂਜੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਆਗੂ ਬਸਪਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਸਪਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਬਸਪਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣ ਲੜਨ ਲਈ ਟਿਕਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਬਸਪਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਚਨਬੱਧ ਬਸਪਾ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ:
• ਪੰਜਾਬ ਬਸਪਾ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੋਟਰਾਂ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰਾਂ ਤੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਲਗਭਗ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ 10+2 ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸੀ।
ਬਸਪਾ ਅੰਦਰ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ:
• ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਰਕਰ ਪਾਰਟੀ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ।

• ਬਸਪਾ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।
• ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਬਸਪਾ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
• ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਸਪਾ ਦੇ ਛੇ ਧੜੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਸਪਾ, ਬਸਪਾ (ਏ) ਅਤੇ ਡੀਬੀਐਸਐਮ ਵਧੇਰੇ ਸਰਗਰਮ ਹਨ। ਦਲਿਤ ਵੋਟਾਂ ਇਹਨਾਂ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ:
• ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲਿਤ ਪੱਤਾ ਖੇਡਣਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।
• ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਭਾਜਪਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਲਿਤ ਵੋਟ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਲਿਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
• ਚੋਣਾਂ ਵੋਟਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ 'ਫਲ' ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਹ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਦਾਅ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੋਟਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਬਸਪਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬਸਪਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਵੋਟ ਨੂੰ 'ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
• ਬਸਪਾ ਆਗੂ ਆਮ ਦਲਿਤ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੋਟਰ ਸਾਰੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਸਪਾ ਦੇ ਆਗੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਝੂਠੇ, ਉਦਾਸੀਨ ਅਤੇ ਸਵਾਰਥੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ - ਸਿਰਫ਼ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
• ਬਸਪਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਵੋਟਰਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਕੜ ਹੈ।
• ਪਾਰਟੀ ਗੈਰ-ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਚੋਣ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦਲਿਤ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।
ਪੁਨਰਜਨਮ
ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹਿੰਸਾ ਹੋਈ ਪਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵਿੰਗ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਵਿੰਗ ਦੋਵੇਂ ਸਨ। ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਵੇਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸ

ਨੋਟ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਨਵੇਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਨਾਮ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ (ਡੱਬਾ ਵੇਖੋ: '1984-2006 ਟਾਈਮਲਾਈਨ')।
ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਸ, ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਚਮੜੀ ਤਿਆਗੀ: ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ, ਉਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਤੋਂ ਕੱਟੜ ਅਕਾਲੀ, ਕੱਟੜ ਅਕਾਲੀ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ। ਉਹ 1994 ਦੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਐਲਾਨਨਾਮੇ' ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਧੇ-ਸਿੱਧੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਹਿਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਘੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ'। ਉਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਬਾਦਲ, ਟੌਹੜਾ, ਬਰਨਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ।
ਨਵੇਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਮ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਏ। ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੇ 'ਅਸਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ' ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਸਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹਨ।
ਸਪਲਿੰਟਰਸ ਅਤੇ ਕੰਢਿਆਂ
ਫਿਲਹਾਲ, ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ... ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ ਤੱਕ... ਟੁੱਟਣ, ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ, ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।
ਇਹ ਸਮਝਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ।
ਭਾਰਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਭਿੰਨ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਤੱਕ, ਫਾਲਟ ਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਕਿਤੇ ਵੀ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਮਿਲੇਗੀ ਜਿਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਮਰਥਨ

ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਪਛਾਣਾਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਖੋਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਘੱਟ ਮੁੱਲ ਵਾਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਰਨ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 10 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਅਚਿਲਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਗਾਮੇਮਨਨ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੰਗ ਦਾ ਝੰਡਾ, ਗੁਲਾਮ ਕੁੜੀ, ਪਾਰਟੀ ਟਿਕਟ, ਕੈਬਨਿਟ ਬਰਥ... ਉਹੀ ਗੱਲ।
ਜਦੋਂ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੈਰਾਡਾਈਜ਼ ਲੌਸਟ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਸਵੈ-ਸੰਵਾਦ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਨੇਤਾ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ: 'ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ'।
ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਫਰੰਟ ਸੰਗਠਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸੰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਈ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਆਓ ਆਪਾਂ ਇੱਕ 'ਹਾਸ਼ੀਏ' ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੀਏ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੰਨਾ 5 'ਤੇ ਦੋ ਪੈਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ; ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ, ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਵੀ, ਸਕੱਤਰੇਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 10 ਪੈਰਿਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਛੋਟਾ ਖਰਚ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲਾਭ। ਮੀਡੀਆ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਲਈ, ਦੋ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇੱਕ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਗੁਣਾ ਹਾਰਨ ਵਾਲਾ ਖੇਡ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ਼ੀ/ਕੱਟੜਪੰਥੀ/ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਨੇਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਪਾਰਟੀ A, ਪਾਰਟੀ B ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪਾਰਟੀ A ਪਾਰਟੀ B ਦੇ ਵੋਟ ਨੂੰ ਵੰਡ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ A ਨੂੰ ਵਿਕਲਪਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਭਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੂੰ (a) ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ

ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਬੇਟੇ ਨੌਇਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ (b) ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਨੌਇਰ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। (ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ/ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ V ਵਿੱਚ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਵੇਰਵੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।)9
ਤੀਜਾ ਤਰੀਕਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਗ਼ੀ/ਕੱਟੜਪੰਥੀ/ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਹੈ ਇੱਕ ਮੱਧਵਾਦੀ ਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣਾ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਦਰਮਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਧੜਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਜਨਤਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਅਤੇ ਮੱਧਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੱਧਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਦੁਆਰਾ ਭਰਮਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮੱਧਵਾਦੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵੋਟ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਤਿਅੰਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੱਧਵਾਦੀ ਵੋਟ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ?
ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਗੈਲਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਗਈਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕਬਰਸਤਾਨਾਂ ਤੋਂ ਕਾਈ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਦਿਮਾਗੀ ਗੜਬੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਹਤਰ ਰਹਾਂਗੇ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੀਏ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਕੁਝ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ? ਕੀ?
ਆਓ ਟੈਲੇਰੈਂਡ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਚੱਲੀਏ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ', ਤਾਂ ਉਹ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰਾਂਸ 'ਤੇ ਲਗਾਈ ਗਈ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਬੌਰਬਨ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਓਰਲੀਨਜ਼ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਥੋਪ ਦਿੱਤਾ। 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਇੱਕ ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ, ਆਪਣਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਫਰਾਂਸ ਇੱਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ 'ਉਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਕਾਨ, ਨਵਾਂ ਨਾਮ' 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ।

ਟੈਲੇਰੈਂਡ ਸ਼ਾਇਦ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਵਰਗ ਦੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸਿੱਖਣ ਬਾਰੇ ਸਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼
ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 'ਖੇਡ ਤਬਦੀਲੀ' ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਾਸਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿਵਾਏ ਇਹ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ 'ਪੁਰਾਣਾ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਵਧੀਆ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧੰਨਵਾਦ। ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪਾਰਟੀ ਟਵੀਡਲ-ਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ੋਅ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪਾਰਟੀ ਟਵੀਡਲਡਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਵੀ। ਕੁਝ ਕਈ ਵਾਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਉਛਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਜਾਲ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਬੈਲਟ-ਸ਼ੀਟਾਂ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ।
ਕੁਲੀਨ
ਪਟਿਆਲਾ
ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ: 2002 ਅਤੇ 2017 ਵਿੱਚ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਉਹ ਪਟਿਆਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਨੀਤ ਕੌਰ ਕਾਹਲੋਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੋਂ ਆਈਸੀਐਸ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੀ ਧੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਨੀਤ ਕੌਰ ਗੀਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਕਾਹਲੋਂ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਤੇ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਮਾਨ ਦੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅਮਰਿੰਦਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਣਇੰਦਰ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੋਵਾਂ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਚੋਣ ਲੜੀ ਹੈ: ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ ਹਾਰ ਗਏ।
ਹੋਰ ਰਿਆਸਤਾਂ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਬੰਧ। ਅਮਰਿੰਦਰ ਦੇ ਪੋਤੇ (ਧੀ ਜੈ ਇੰਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਨਿਰਵਾਣ ਨੇ 2017 ਵਿੱਚ ਮ੍ਰਿਗਾਂਕਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ (ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਸਨ; ਉਸਦੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਗਵਾਲੀਅਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਮਾਧਵਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਸਨ)। ਅਮਰਿੰਦਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੋਤੇ ਅੰਗਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਾਬਕਾ ਬੁਸ਼ਹਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵੀਰਭੱਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਅਪਰਾਜਿਤਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਬਾਦਲ
ਰਘੂਰਾਜ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਲੋਟ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਅਬੁਲ ਖੁਰਾਣਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ) ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ - ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ। ਬਾਦਲ ਅਬੁਲ ਖੁਰਾਣਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਢਿੱਲੋਂ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਬਾਦਲ' ਕਹਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਪ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ, ਪਰਨੀਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੈਰੋਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਆਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਜੋ ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਹਨ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਪਿਤਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਵਿਧਾਇਕ; ਦਾਦਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, 1956-1964 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ। ਸੁਖਬੀਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹਰਸਿਮਰਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰਸਿਮਰਤ ਸਤਿਆਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦੀ ਧੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਉਪ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਐਮਪੀ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਦੂਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਹੈ।
ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਜੋਂ ਵਿਧਾਇਕ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਆਪਣੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਪੀਪਲਜ਼ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। 2017 ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜੋਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਏ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਹਨ।
ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਜਨਮੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਸਵਰਗੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਮਹੇਸ਼ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ।
ਚਿਰੋਨ

ਰਾਜ-ਕਾਲ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਕਾਰਕੁਨ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (ਨਹਿਰੂ ਯੁੱਗ) ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ।
ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜੋਂ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਕਾਲੀ ਵਜੋਂ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ, ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਗਿਆ।
ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਭਤੀਜੀ, ਗੁਰਬਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ।
ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਆਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (ਦੇਖੋ ਬਾਦਲਾਂ) ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕ ਜੱਸੀ ਖੰਗੂੜਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਮਨ ਕੌਰ ਦੇ ਦਾਦਾ ਹਨ।
ਬਰਾੜਸ
ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਰਾਏ ਨਾਗਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਬਣੇ।
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ, ਆਦੇਸ਼ ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ (ਸੰਨੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ), ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਧਾਇਕ ਬਣਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਧੀ ਕੰਵਲਜੀਤ ਕੌਰ (ਬਬਲੀ), ਜਿਸਨੇ 1996 ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸੀਟ ਲਈ ਅਸਫਲ ਚੋਣ ਲੜੀ। ਸੰਨੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਕਰਨ ਬਰਾੜ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਿਧਾਇਕ ਵੀ ਹੈ। ਕਰਨ ਬਰਾੜ ਹਰਪ੍ਰਿਆ ਕੌਰ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ ਦੇਖੋ) ਦੇ ਭਰਾ ਮਾਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਕਰਨ ਕੌਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਰਾੜ ਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।
ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਜਾਟ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ।
ਸਕੁਆਇਰ ਅਤੇ ਜੈਂਟਰੀ
ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਜੋ ਕਿ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ/ਵਿਧਾਇਕ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਭਤੀਜੇ/ਭਤੀਜੀਆਂ, ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਪਵਾਦ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਾਰਸਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਕੋਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਗੇ।
2017 ਵਿੱਚ ਚੁਣੇ ਗਏ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ 117 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 43 ਵਿਧਾਇਕ (36.75%) ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਸਬੰਧਤ ਹਨ ਜੋ ਵਿਧਾਇਕ ਜਾਂ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਜਾਂ ਸਨ। 2017 ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ, ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਅਹੁਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੇਥੂਸੇਲਾਹ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇਗੀ। 2017 ਵਿੱਚ ਚੁਣੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ (29.25% ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ)

S. No.	Constituency	Name	Party	Connection
1.	Sujanpur	Dinesh Singh	BJP	–
2.	Bhoa	Joginder Pal	INC	–
3.	Pathankot	Amit Vij	INC	s/o Anil Vij, Punjab Congress Committee member
4.	Gurdaspur	Barindermeet Singh Pahra	INC	grandson Kartar Singh Pahra, Akali MLA
5.	Dina Nagar	Aruna Chaudhary	INC	daughter-in-law of Jai Muni Chaudhary, MLA
6.	Qadian	Fatehjang Singh Bajwa	INC	Brother of Pratap Singh Bajwa MP & s/o Satnam Singh Bajwa, three-time Punjab MLA and Minister
7.	Batala	Lakhbir Singh Lodhinangal	SAD	–
8.	Sri Hargobindpur	Balwinder Singh Laddi	INC	–
9.	Fatehgarh Churian	Tript Rajinder Singh Bajwa	INC	s/o Gurbachan Singh Bajwa, minister in Bhargava government
10.	Dera Baba Nanak	Sukhjinder Singh Randhawa	INC	s/o Santokh Singh Randhawa, one-time Punjab Congress Chief
11.	Ajnala	Harpartap Singh	INC	s/o Harcharan Singh Ajnala, MLA speaker
12.	Raja Sansi	Sukhbinder Singh Sarkaria	INC	s/o Narinder Singh Sarkaria, veteran Congress politician
13.	Majitha	Bikram Singh Majithia	SAD	Satyajit Singh Majithia MP ex Dy Defence Minister, younger brother of Bathinda MP, Harsimrat Kaur Badal and brother-in-law of ex Dy CM Sukhbir Singh Badal. Married to Ganieve Grewal, niece of Radha Soami sect guru
14.	Jandiala	Sukhwinder Singh Danny	INC	s/o Sardool Singh MLA
15.	Amritsar North	Sunil Dutti	INC	–
16.	Amritsar West	Raj Kumar Verka	INC	–
17.	Amritsar Central	Om Parkash Soni	INC	–
18.	Amritsar East	Navjot Singh Sidhu	INC	–

19.	Amritsar South	Inderbir Singh Bolaria	INC	s/o Raminder Singh Bolaria, MLA
20.	Attari	Tarsem Singh D.C.	INC	–
21.	Tarn Taran	Dr Dharambir Agnihotri	INC	–
22.	Khem Karan	Sukhpal Singh Bhullar	INC	s/o Gurchet Singh Bhullar MLA, minister
23.	Patti	Harminder Singh Gill	INC	–
24.	Khadoor Sahib	Ramanjeet Singh Sahota Sikki	INC	–
25.	Baba Bakala	Santokh Singh	INC	–
26.	Bholath	Sukhpal Singh	AAP	s/o Sukhjinder Singh
39.	Adampur	Pawan Kumar Tinu	SAD	–
40.	Mukerian	Rajnish Kumar Babbi	INC	s/o Kewal Krishan, MLA, ex speaker & minister
41.	Dasuya	Arun Dogra	INC	s/o Ramesh Chander Dogra, MLA & ex Dy Speaker
42.	Urmar	Sangat Singh Gilzian	INC	–
43.	Sham Chaurasi	Pawan Kumar Adia	INC	–
44.	Hoshiarpur	Sunder Sham Arora	INC	–
45.	Chabbewal	Dr Raj Kumar	INC	–
46.	Garhshankar	Jai Krishan	AAP	–
47.	Banga (SC)	Sukhwinder Kumar	SAD	–
48.	Nawanshahr	Angad Singh	INC	s/o Gur Iqbal Kaur Babli (MLA) & Parkash Singh (MLA), who was nephew of Dilbagh Singh (MLA)
49.	Balachaur	Darshan Lal	INC	–
50.	Anandpur Sahib	Rana K. P. Singh	INC	–
51.	Rupnagar	Amarjit Singh Sandoa	AAP	–
52.	Chamkaur Sahib	Charanjit Singh Channi	INC	s/o Dilbagh Singh, MLA
53.	Kharar	Kanwar Sandhu	AAP	–
54.	SAS Nagar	Balbir Singh Sidhu	INC	–
55.	Bassi Pathana	Gurpreet Singh	INC	–
56.	Fatehgarh Sahib	Kuljit Singh Nagra	INC	–
57.	Amloh	Randeep Singh	INC	–
58.	Khanna	Gurkirat Singh Kotli	INC	Grandson of Beant Singh Punjab CM
59.	Samrala	Amrik Singh Dhillon	INC	–

60.	Sahnewal	Sharanjit Singh Dhillon	SAD	–
61.	Ludhiana East	Sanjeev Talwar	INC	–
62.	Ludhiana South	Balvinder Singh Bains	LIP	Simarjit Singh Bains' brother
63.	Atam Nagar	Simarjeet Singh Bains	LIP	Balwinder Singh Bains' brother
64.	Ludhiana Central	Surinder Kumar Dawar	INC	–
65.	Ludhiana West	Bharat Bhushan Ashu	INC	–
66.	Ludhiana North	Rakesh Pandey	INC	s/o Joginder Pal Pandey, MLA
67.	Gill	Kuldeep Singh Vaid	INC	–
68.	Payal	Lakhvir Singh Lakha	INC	Protégé of Tej Parkash Singh, ex Congress
81.	Jalalabad	Sukhbir Singh Badal	SAD	s/o Parkash Singh Badal, MLA, MP & CM
82.	Fazilka	Davinder Singh Ghubaya	INC	s/o Sher Singh Ghubaya, MP
83.	Abohar	Arun Narang	BJP	–
84.	Balluana	Nathu Ram	INC	–
85.	Lambi	Parkash Singh Badal	SAD	–
86.	Gidderbaha	Amrinder Singh Raja Warring	INC	–
87.	Malout	Ajaib Singh Bhatti	INC	s/o Late Comrade Arjan Singh, CPI cadre, contested from Nihasinghwala
88.	Muktsar	Kanwarjit Singh	SAD	–
89.	Faridkot	Kushaldeep Singh Dhillon	INC	s/o Jasmat singh Dhillon, MLA
90.	Kotkapura	Kultar Singh Sandhwan	AAP	Zail Singh's grandnephew
91.	Jaitu	Baldev Singh	AAP	–
92.	Rampura Phul	Gurpreet Singh Kangar	INC	–
93.	Bhucho Mandi	Pritam Singh Kotbhai	INC	–
94.	Bathinda Urban	Manpreet Singh Badal	INC	Ex CM Parkash Singh Badal's nephew
95.	Bathinda Rural	Rupinder Kaur Ruby	AAP	–
96.	Talwandi Sabo	Professor Baljinder Kaur	AAP	–
97.	Maur	Jagdev Singh	AAP	–
98.	Mansa	Nazar Singh Manshahia	AAP	–
99.	Sardulgarh	Dilraj Singh	SAD	s/o Balwinder Singh Bhundar, MLA & MP
100.	Budhlada	Budh Ram	AAP	–
101.	Lehra	Parminder Singh Dhindsa	SAD	s/o Sukhdev Singh Dhindsa, MLA, MP, & minister
102.	Dirba	Harpal Singh Cheema	AAP	–
103.	Sunam	Aman Arora	AAP	d/o Bhagwan Dass, MLA
104.	Bhadaur	Pirmal Singh Dhaula	AAP	–

105.	Barnala	Gurmeet Singh Meet Haher	AAP	–
106.	Mehal Kalan	Kulwant Singh Pandori	AAP	–
107.	Malerkotla	Razia Sultana	INC	w/o Md Mustafa, Director General of Police (DGP) Punjab
108.	Amargarh	Surjit Singh Dhiman	INC	–
109.	Dhuri	Dalvir Singh Goldy	INC	–
110.	Sangrur	Vijay Inder Singla	INC	s/o Sant Ram Singla, MP and MLA
111.	Nabha	Sadhu Singh	INC	–
112.	Patiala Rural	Brahm Mohindra	INC	–
113.	Rajpura	Hardial Singh Kamboj	INC	–
114.	Dera Bassi	Narinder Kumar Sharma	SAD	–
115.	Ghanaur	Madan Lal Jalalpur	INC	Lal Singh' nephew, Congress ex-minister, present Chairman Punjab Pradesh Congress Committee (PPCC), Election Management Committee & Mandi Board
116.	Sanour	Harinder Pal Singh Chandumajra	SAD	s/o Prem Singh Chandumajra, MLA & MP
117.	Patiala	Amarinder Singh	INC	–
118.	Samana	Rajinder Singh	INC	s/o Lal Singh, MLA & minister
119.	Shutrana	Nirmal Singh	INC	Retired HC judge; Akali MP Paramjit Kaur Gulshan's husband, who is the daughter of Dhanna Singh Gulshan, Akali leader and union minister

Punjab Lok Sabha 13 Seats Total																								
1977 General Election 6th Lok Sabha		1980 General Election 7th Lok Sabha		1985 General Election 8th Lok Sabha		1989 General Election 9th Lok Sabha		1992 General Election 10th Lok Sabha		1996 General Election 11th Lok Sabha		1998 General Election 12th Lok Sabha		1999 General Election 13th Lok Sabha		2004 General Election 14th Lok Sabha		2009 General Election 15th Lok Sabha		2014 General Election 16th Lok Sabha	
Turnout 70.1%		Turnout 62.7%		Turnout 67.4%		Turnout 62.7%		Turnout 24.0%		Turnout 62.2%		Turnout 60.1%		Turnout 56.1%		Turnout 61.6%		Turnout 69.8%		Turnout 70.6%	
BLD	3	INC	12	INC	5	BSP	1	BSP	1	BSP	3	BJP	3	BJP	1	BJP	3	BJP	1	BJP	2
CPM	1	SAD	1	SAD	7	INC	2	INC	12	INC	2	IND	1	CPI	1	INC	2	INC	8	INC	3
SAD	9		0	BJP	1	IND	3	Others	0	SAD	8	JD	1	INC	8	SAD	8	SAD	4	AAP	4
						JD	1					SAD	8	SAD	2					SAD	4
						SAD-M	6					INC	0	SAD-M	1						

□□□□: □□□□□□□□□□ [□□□] □□□□□□ □□ □□□□□□

Undivided Pb: 154 seats		Punjab Vidhan Sabha: 117 Seats																							
1962		1967		1969		1972		1977		1980		1985		1992		1997		2002		2007		2012		2017	
Turnout 63.44%		Turnout 71.18%		Turnout 72.27%		Turnout 68.63%		Turnout 65.37%		Turnout 66.33%		Turnout 67.5%		Turnout 23.4%		Turnout 68.7%		Turnout 65.1%		Turnout 75.5%		Turnout 78.6%		Turnout 76.6%	
Congress	90	Congress	48	SAD	43	Congress	66	SAD	58	Congress	63	SAD	73	Congress	87	SAD	75	BJP	3	BJP	19	Congress	46	Congress	77
SAD	19	Akali Dal Sant Fateh Singh	24	Congress	58	SAD	24	Janata Party	25	SAD	37	Congress	32	BSP	9	BJP	18	CPI	2	Congress	44	SAD	56	AAP	20
CPI	9	Jan Sangh	9	Jan Sangh	8	CPI	10	Congress	17	CPI	9	BJP	6	BJP	6	INC	14	Congress	62	SAD	48	BJP	12	SAD	15
Jan Sangh	8	CPI	5	CPI	4	CPI-M	1	CPI-M	8	CPIM	5	CPI	1	CPI	4	CPI	2	SAD	41	IND	5	IND	3	BJP	3
Socialist Party	4	CPI-M	3	CPI-M	2	IND	3	CPI	7	BJP	1	IND	4	IND	4	IND	6	IND	9					LIP	2
Swatantra Party	3	Republican Party of India	3	Socialist Party	2			IND	2	IND	2			Others	7	Others	2							NOTA	0.7%
Haryana Lok Samiti	3	Akali Dal Master Tara Singh	2	Janta Party	1																				
IND	18	Socialist Party	1	Praja Socialist Party	1																				
		IND	9	Swatantra Party	1																				
				IND	4																				

□□□□: □□□□□□□□□□ [□□□] □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□

□□□□

1. □□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□
2. □□□□□□□□□, '□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□□□□'□
3. http://www.insafbulletin.net/archives/604
4. □□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□□□
5. □□□□□, '□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□□'□
6. □□□□□□ □□ '□□' □□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□, □□□□, □□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□□
7. □□□□, □□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□; □□□□□, □□□□□□□□□□; □□□□□□ □□□□□ □□□□□, □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□
8. □□□□□, □□□□□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□
9. □□□□□□□, □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□□

2

ਬਕਾਇਆ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਰਹੀ ਹੈ: ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੇ 70 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੰਗਾਮੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਹੰਗਾਮੇ ਦਾ ਕੋਨਾ ਪੰਜਾਬ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਸਾਮ; ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਧੀਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਭੜਕਾਹਟ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਣ ਕੋਈ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਗੁੰਮਰਾਹਕੁੰਨ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਹੱਥਕੰਡੇ ਨੇ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਬਣਾਇਆ।1 ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਥਿਤੀ ਵਿਗੜਦੀ ਗਈ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਢੱਕਣ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ ਵਿਧਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਅੰਤ ਨੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸਾਧਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਉਸ ਸਮੇਂ, ਸੰਕਟ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰਜੀਹ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਸੀ।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, 1984 ਅਤੇ 1994 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, 'ਅੱਤਵਾਦੀ' ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮੁਰਦਾਘਰ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਕਤਲ, ਅਗਵਾ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਅਜੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਟਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋਸ਼ੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਹਨ। ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ, 'ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ' ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ।
ਦਮਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ
ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰੀ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਗਾਵਤ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਿੱਟ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ

ਟਕਰਾਅ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਸ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਜੜ੍ਹ ਫੜਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ, ਜ਼ਮਾਨਤ ਲਈ ਉਪਬੰਧ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਲਈ ਵਾਜਬ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀਆ।
ਬਲੂਸਟਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੱਢੇ ਗਏ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਕੇ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦਮਨ ਦੀ ਬੇਰੋਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗੀ। ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਉਪਾਅ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ
17 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਿਤਾ, ਜੌਨ ਲੌਕ ਬਾਰੇ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾਂ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੋਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਜੋ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪੀਐਚਡੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੇਗਾ। 1975 ਤੋਂ 1977 ਤੱਕ, ਨਾਗਰਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਲਈਆਂ। ਐਮਰਜੈਂਸੀ 1977 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਮ ਚੋਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨਾਲ ਕਠੋਰ ਉਪਾਅ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਪਿਛਲੇ 40 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ।
ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਨਾਗਰਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿੰਗ, ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ, ਬਰਕਰਾਰ ਅਤੇ

ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ 250 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਮੋਂਟੇਸਕੀਯੂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ,
ਅਦਾਲਤ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਜਵਾਬਦੇਹ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਲ ਸੰਸਦ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਮਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਮੇਤ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੁਣਵਾਈਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਹਰ ਫੈਸਲਾ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ: ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਹੈ।
ਜੇਕਰ ਜੱਜਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਇੱਕ ਜੱਜ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਮਾਹਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੱਖਪਾਤੀ, ਪੱਖਪਾਤੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ? ਜਦੋਂ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - ਪੁਲਿਸ ਰਾਜ, ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ, ਗੁੰਡਾ ਰਾਜ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਨਾਗਰਿਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ 'ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ' ਹੈ। ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, 1989 ਵਿੱਚ, ਡੇਂਗ ਸ਼ਿਆਓਪਿੰਗ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੀਜਿੰਗ ਦੇ ਤਿਆਨਮੇਨ ਸਕੁਏਅਰ ਤੋਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪੱਖੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਬੇਰਹਿਮ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਦਮਨ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਅਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਰੁਕੇ ਨਹੀਂ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਿਆਓਪਿੰਗ ਨਾਮ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੀਨੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਛੋਟੀ ਬੋਤਲ'। ਡੇਂਗ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਜੋਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ 'ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸ਼ੱਕੀ ਬੋਤਲ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਮਨਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ 'ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ' ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੋਤਲ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ? ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ

ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਵਾਜਬ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਗਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਵੱਡੀ ਸੋਟੀ: ਟਾਡਾ ਅਤੇ ਪੋਟਾ
ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਅੱਤਵਾਦੀ ਅਤੇ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ (ਰੋਕਥਾਮ) ਐਕਟ, ਜਾਂ ਟਾਡਾ ਸੀ। ਇਹ 23 ਮਈ 1985 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ, ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਨਵਿਆਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 1995 ਵਿੱਚ ਟਾਡਾ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਟਾਡਾ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਜਾਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।
ਟਾਡਾ ਦੇ ਉਪਬੰਧ ਆਮ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਦੀ ਨੂੰ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਰਿਮਾਂਡ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ, ਟਾਡਾ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਕਿ ਬੰਦੀ ਨੂੰ 60 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਪੁਲਿਸ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ)। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬੰਦੀ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇੱਕ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਮਾਂਡ ਸਿਰਫ 15 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਆਈਪੀਸੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ 60 ਜਾਂ 90 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ - ਪਰ ਕਤਲ ਲਈ ਵੀ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ 90 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਟਾਡਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਮਿਆਦ ਵਧਾ ਕੇ 180 ਦਿਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਹੋਰ 180 ਦਿਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ 360 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਾਇਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟਾਡਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਗੁਪਤ ਰੱਖ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਕੈਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਸਬੂਤ ਦਾ ਭਾਰ ਦੋਸ਼ੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹੁਸੈਨ ਜ਼ੈਦੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਟਾਡਾ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 76,161 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਤਹਿਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।2 ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੇਸ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੇਸਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਲ (1990) ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਟਾਡਾ ਅਧੀਨ 5,000 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ); ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਗਿਣਤੀ 1,600 ਸੀ; ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਗਿਣਤੀ 2,000 ਸੀ।
ਟਾਡਾ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਤਵਾਦ ਰੋਕਥਾਮ ਐਕਟ (ਪੋਟਾ), 2002 ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਐਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੋਟਾ ਨੇ ਟਾਡਾ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਪਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਪਰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ' ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਟਾਡਾ ਨੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੋਟਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜੋ 'ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੰਗਠਨ' ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ।
ਵੱਡੀ ਸੋਟੀ: UAPA
POTA ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲ ਚੱਲਿਆ ਪਰ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਦਮਨਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ: ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰੋਕਥਾਮ ਐਕਟ (UAPA) ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, UAPA ਨੂੰ 1967 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਐਕਸ਼ਨ ਟਾਸਕ ਫੋਰਸ (ਮਨੀ ਲਾਂਡਰਿੰਗ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦ ਫੰਡਿੰਗ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ) ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸੋਧਾਂ (ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ) ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਸਹਿਮਤੀ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਯਮਤ ਅਪਰਾਧਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਂਚਾਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਇਹ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। UAPA ਸਾਰਾ TADA ਹੈ, ਸਾਰਾ POTA ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਨੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਹੈ ਜੋ 'ਬੰਬ, ਡਾਇਨਾਮਾਈਟ... ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ... ਖਤਰਨਾਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ', ਜਾਂ 'ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੋਲਣਾ, ਲਿਖਣਾ,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

UAPA [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]?

[illegible] 35 [illegible]

ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ:
ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਜੋਧਪੁਰ 'ਨਜ਼ਰਬੰਦ': 34 ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 40 ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ 4.5 ਕਰੋੜ ਮੁਆਵਜ਼ਾ, ਪੰਜਾਬ ਅੱਧਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਪਰ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 19 ਜੂਨ 2018)
ਜੇ ਕੇਂਦਰ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ: ਕੈਪਟਨ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 19 ਜੂਨ 2018)
ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ: ਅਮਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ (ਬਿਜ਼ਨਸ ਸਟੈਂਡਰਡ, 20 ਜੂਨ 2018)
'ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ' ਸ਼ਾਇਦ ਆਮ ਪਾਠਕ ਲਈ ਘੰਟੀ ਨਾ ਵੱਜਣ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, 6 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ 375 ਨਿਹੱਥੇ ਆਦਮੀ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਫੌਜ ਨੇ ਕੋਈ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ, ਮਾਈ ਲਾਈਫ ਐਜ਼ ਏ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ, ਜੂਲੀਓ ਰਿਬੇਰੋ (ਪੰਜਾਬ ਡੀਜੀਪੀ 1986–1989) ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ:
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਜਾਂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਉਸੇ ਦਿਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 'ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਛੇੜਨ' ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਦਾਇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂਚ ਦੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੇਕਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ 375 ਨੂੰ ਜੋਧਪੁਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਹ ਅਗਲੇ 4-5 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ 1989 ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ 1991 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਿੰਨ ਬੈਚਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਗਲਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ।
ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 224 ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਨੇ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, 'ਗਲਤ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ' ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 2011 ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 40 ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ

ਸੈਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ, ਅਪ੍ਰੈਲ 2017 ਵਿੱਚ, ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਆਜ (ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ) ਦੇ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਨੂੰ 4 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ 40 ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਲਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ, ਵਿਆਜ ਸਮੇਤ, 4.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ।
ਉਸੇ ਸਾਲ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ, ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਪੀਲ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ।3 ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਕਵਰੇਜ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
ਇੱਕ ਗੱਲ ਜਿਸਨੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਸੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੀ ਘਾਟ। ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਗੁਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 'ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ' ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ:
ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ 1984 ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ ਨੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਕੰਪਲੈਕਸ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ... ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਜਨਤਕ ਐਲਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਵਾਹਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲੌਗ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਇਹ ਘਟਨਾ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।4
ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਜਾਣਕਾਰੀ। ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਮਿਲਿਆ, ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰ ਗਏ।
ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਥੱਪੜ
ਕੁਇਜ਼ ਸਮਾਂ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨੰਬਰ 1 ਕੀ ਹੈ ਜੋ 'ਅਸੀਂ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ,... ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ'? ਜਵਾਬ ਹੈ 'ਨਿਆਂ'। ਪਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਚਮਕਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ, ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਅਗਵਾ ਅਤੇ ਕਤਲ ਦੇ ਲਗਭਗ 100 ਮਾਮਲੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ 3 ਸਤੰਬਰ 2018 ਨੂੰ ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, 'ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚ ਬਿਊਰੋ (ਸੀਬੀਆਈ) ਨੇ 1993 ਅਤੇ 1998 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 188 ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ

ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਸੀ'।5 ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਵਾ, ਕਤਲ, ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਅਤੇ ਗਲਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।
ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਬਾਰੇ 2018 ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿੰਨੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ 2019 ਤੱਕ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਰੇਕ ਕੇਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਕਿਤਾਬ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰਿਕਾਰਡਰ ਦੇ ਇੱਕ ਵਾਲੀਅਮ ਨਾਲੋਂ ਮੋਟੀ ਅਤੇ ਓਨੀ ਹੀ ਭਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਸੰਖੇਪ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਇੱਕ ਸਰਪੰਚ ਦੀ ਮੌਤ
ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢੱਟ ਕੋਈ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੁਸੀਬਤ ਲੱਭਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਸੀ, ਭੋਗਪੁਰ ਸ਼ੂਗਰ ਮਿੱਲ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਬੋਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਸੀ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੀ।
ਢੱਟ 1989 ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ।
• ਤੀਹ ਸਾਲ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਣਵਾਈ ਅਧੀਨ ਹਨ।
• ਫੈਸਲਾ ਆਉਣ ਲਈ ਤੇਈ ਸਾਲ
• ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ; ਇਹ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਏ ਗਏ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਜ਼ਾ ਹੈ।
ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ।
1989. 23 ਜੁਲਾਈ: ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਆਫ਼ ਪੁਲਿਸ (ਡੀਐਸਪੀ) ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਪਾਰਟੀ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇੱਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਕੇ ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢੱਟ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਹਥਿਆਰ ਲੁਕਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੁਕਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਨੇ ਕੁਲਜੀਤ ਦੇ ਭਰਾ ਹਰਭਜਨ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੜਦੀਵਾਲਾ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਡੀਐਸਪੀ ਅਜੀਤ ਸੰਧੂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ... ਅਸੀਂ ਲਾਸ਼ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ। ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਰੋ'। ਹਰਭਜਨ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਸੁਪਰਡੈਂਟ

(ਓਪਰੇਸ਼ਨ) ਜਾਂ ਐਸਪੀ (ਓ) ਐਸ.ਪੀ.ਐਸ. ਬਸਰਾ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਪਰ ਐਸਪੀ (ਓ) ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਏ ਕਿ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ'। ਪੁਲਿਸ ਨੇ 29 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਇਕਬਾਲ ਦੁਹਰਾਏ।
ਸਤੰਬਰ: ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੁਲਜੀਤ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੈਬੀਅਸ ਕਾਰਪਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਮੁਅੱਤਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ।
1990. ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਢੱਟ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਵੇ।
1991. ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜਸਟਿਸ ਐਚ. ਐਲ. ਰਣਦੇਵ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਸੁਣਵਾਈ 'ਤੇ, ਢੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ; ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਟੀਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
1992. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।
1993। ਰਣਦੇਵ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਢੱਟ ਦਾ ਕਤਲ ਅਜੀਤ ਐਸ. ਸੰਧੂ (ਜਿਸਨੇ 1997 ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਆਫ਼ ਪੁਲਿਸ [ਐਸਐਸਪੀ] ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ), ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ), ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ (2008 ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ), ਐਸ. ਪੀ. ਐਸ. ਬਸਰਾ (2013 ਵਿੱਚ ਡਿਪਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ) ਅਤੇ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।
1996। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਰਣਦੇਵ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਘੱਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੂੰ ਫਟਕਾਰ ਲਗਾਈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਡੀਆਈਜੀ ਤੋਂ ਜਾਂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਡੀਆਈਜੀ ਜੇ.ਪੀ. ਬਿਰਦੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ।
ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਪੁਲਿਸ ਰਿਕਾਰਡ ਅਨੁਸਾਰ, ਢੱਟ ਇੱਕ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਢੱਟ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਅਗਵਾ, ਕਤਲ ਜਾਂ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਐਫਆਈਆਰ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। 1996 ਵਿੱਚ ਹੀ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂਚ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਅਤੇ

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ, ਢੱਟ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਲਈ ਐਫਆਈਆਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।6 ਐਸ.ਪੀ.ਐਸ. ਬਸਰਾ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੇਸ ਲਈ ਨਿਆਂਇਕ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਢੱਟ ਦੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ:
1. ਡੀਆਈਜੀ ਬਿਰਦੀ ਦੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 365 (ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਅਗਵਾ/ਅਗਵਾ ਕਰਨਾ) ਨੂੰ ਧਾਰਾ 364 (ਕਤਲ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਅਗਵਾ/ਅਗਵਾ ਕਰਨਾ) ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ 365 ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ 364 ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ।
2. ਡੀਆਈਜੀ ਨੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਲਈ ਗਈ ਕਥਿਤ ਪੁਲਿਸ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਪੰਜ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
1997। ਸੈਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਢੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਲਬ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਅਰਜ਼ੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਟੇਅ 'ਤੇ ਹੈ।
1998। ਵਧੀਕ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨੇ ਧਾਰਾ 364 ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਆਇਦ ਕੀਤੇ। ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਗਵਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਡਿਸਟਰਬਡ ਏਰੀਆਜ਼ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।) ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।
13 ਸਾਲ
2011. ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਢੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ; ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 2012. ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।
2014. ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਵਾਹੀ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਗਵਾਹੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਜੱਜ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਜੱਜ ਨੇ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਢੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਹਲਕੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। 6 ਮਹੀਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਡੀਆਈਜੀ ਐਸ.ਪੀ.ਐਸ. ਬਸਰਾ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
2019. ਅਪੀਲਾਂ 'ਤੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਹਨ।
ਢੱਟ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਰਹੱਸ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ: ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੀੜਤ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ (ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ) ਅਤੇ ਡੀਐਸਪੀ ਅਜੀਤ ਸੰਧੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਢੱਟ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ। ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਢੱਟ ਨੇ ਕੋਈ ਅੱਤਵਾਦੀ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ। ਢੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ; ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਾਲਜ ਵੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਤਫਾਕਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਢੱਟ ਦਾ ਕਤਲ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਬਰਦਸਤੀ ਸੀ? ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੀਬੀਆਈ ਕੇਸ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਡੀਐਸਪੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਅਗਸਤ 1992 ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਪਿੰਡ ਠਠੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੂੰ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਤਾਂ ਸੰਧੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਭਰਜਾਈ ਸਮੇਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।7
ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਕਾਰਸੇਵਾ ਸੰਤ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਇਮਾਰਤੀ ਫੰਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਲੁਟੇਰਾ ਉਸਨੂੰ 'ਮੋਟਾ ਕਬੂਤਰ' ਕਿਉਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਗਸਤ 2001 ਵਿੱਚ, ਇਸਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਐਸਐਸਪੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਸਮੇਤ 13 ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ 1992-1993 ਵਿੱਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਕਈ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਆਫ਼ ਪੁਲਿਸ, ਇੰਸਪੈਕਟਰ, ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੰਜ ਚਲਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਨੇ ਨਾ

ਸਿਰਫ਼ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਸੰਬੰਧੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ 40 ਟਰੱਕ ਕਣਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟਰੈਕਟਰ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ।8
ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਪੀੜਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਧੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝੂਠੇ ਫਸਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਵਸੂਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਜਬਰਦਸਤੀ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਕੇਸ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। 8 ਅਗਸਤ 2016 ਤੋਂ, ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ, 25 ਮਾਰਚ 2019 ਨੂੰ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸੀਬੀਆਈ ਐਫਆਈਆਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਾਇਰ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ, ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀਬੀਆਈ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।9
ਕੁਲਜੀਤ ਢੱਟ ਨੂੰ ਵੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸੀ? ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਢੱਟ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੱਕ ਉਹ 14 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੰਧੂ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਿਛੋਕੜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ।
ਦ ਟਰਮੀਨੇਟਰ
1988 ਤੋਂ 1993 ਤੱਕ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਐਸਐਸਪੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਗੈਰ-ਨਿਆਇਕ ਅਤੇ ਹਿਰਾਸਤੀ ਹੱਤਿਆ, ਅਗਵਾ, ਤਸ਼ੱਦਦ, ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ 43 ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਵੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। 23 ਮਈ 1997 ਨੂੰ, ਸੰਧੂ ਲਾਲੜੂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-ਅੰਬਾਲਾ ਰੇਲਵੇ ਟਰੈਕ 'ਤੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਨੋਟ ਸੀ, ਜੋ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਅਧੀਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਭਰਤੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਗੈਰ-ਆਈਪੀਐਸ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਸੀ। ਆਈਪੀਐਸ-ਗੈਰ-ਆਈਪੀਐਸ ਤਣਾਅ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਕਰੀਅਰ ਦੌਰਾਨ ਰਿਹਾ।10

ਸਹਾਇਕ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਤੋਂ ਐਸਐਸਪੀ ਤੱਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਹਰ ਕਤਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਡੀਜੀਪੀ ਕੇ.ਪੀ.ਐਸ. ਗਿੱਲ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰੱਕੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਕਤਲ 1988 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਕਮਾਂਡੋ ਫੋਰਸ (ਕੇਸੀਐਫ) ਦੇ ਜਨਰਲ ਲਾਭ ਸਿੰਘ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਐਸਐਸਪੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨੋਚਾਹਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਡਿਪਟੀਆਂ, ਮਾਨੋਚਾਹਲ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਅਤੇ ਖੁਦ ਮਾਨੋਚਾਹਲ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕੇਸੀਐਫ ਮੁਖੀ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਵੜ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ (ਪੰਜਵੜ ਖੁਦ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ)।
ਅਕਤੂਬਰ 1993 ਵਿੱਚ ਸੰਧੂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਰੋਪੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਲੜਾ ਕੇਸ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲ ਰਹੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
ਪਰ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ, ਸੰਧੂ ਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਘੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ, ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇ.ਪੀ.ਐਸ. ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਓ.ਪੀ. ਸ਼ਰਮਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ। (ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਏ ਡੀ.ਜੀ.ਪੀ.
- ਚੌਧਰੀ ਸੁਬੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੀ.ਸੀ. ਡੋਗਰਾ - ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਕੇਡਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸਨ।)
ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਾ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੰਧੂ ਕੋਲ ਉਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਸੰਧੂ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ੇਖੀ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਹੁਸੈਨੀਵਾਲਾ ਬੈਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ'।11 (ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਖੁਆਇਆ, ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।)
ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਹੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਇਹ ਰੱਦ ਕਿਸਨੇ ਕੀਤਾ? ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਕੇ. ਪੀ. ਐਸ.

ਗਿੱਲ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਉਂਗਲੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਕਿੰਨੀ ਉੱਚਾਈ 'ਤੇ?
ਸੰਧੂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਧੂ ਦੀ ਮੌਤ ਝੂਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਝੂਠੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।12
ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਹਾਣੀ
ਅਦਾਲਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਬਾਰੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖੁਦ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਣਕ ਦਾ ਕੇਸ ਅਜੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।
1985 ਵਿੱਚ, ਮਾਣਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਵਜੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੋਗਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 1992 ਨੂੰ, ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦੋ ਕਿਸ਼ੋਰਾਂ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਘੁਮਰੀਆ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਵਸਨੀਕ, ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਰਮਾਤੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਣਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਫਿਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮੋਗਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਾਉ ਕੇ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਤਲਾਂ ਨੂੰ 'ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ' ਵਜੋਂ ਝੂਠਾ ਦੱਸਿਆ।
ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਣਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਮਿਲੀ। ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੀਨੀਅਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਣਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ, ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਾਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ - ਇਹ ਸਾਰੇ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ 42 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।
1994 ਤੱਕ, ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰਕੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ ਡਰ ਸੀ।13 ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਵਿਸਫੋਟਕ ਤੱਤ 11 ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰੱਕੀਆਂ ਕਮਾਉਣ ਲਈ

ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਮਾਣਕ ਨੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ 11 ਮੌਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।
ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਲੁਕਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਮਾਣਕ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਣਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।
ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ 2008 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਜੱਜ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟੀਮ ਲਈ ਨਿਰਪੱਖ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੱਜ ਨੇ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।14 ਅਸਲ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਮਾਣਕ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮਜ਼ਦ 10 ਪੁਲਿਸ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਬੈਂਚ ਨੇ ਜਾਂਚ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਤਰਾਲ ਆਇਆ ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਲਈ।
ਜਦੋਂ ਨਵੰਬਰ 2013 ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਯੂ-ਟਰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਣਕ ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ 'ਨਿੱਜੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ' ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਕੇਸ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਰੇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ 2,000 ਡਾਲਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਬੈਂਚ ਨੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ, ਉਸ ਜੱਜ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੇ 2008 ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ।15 ਮਾਣਕ ਨੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 2014 ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਣਕ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਮਾਣਕ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਪਰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮਾਣਕ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਮਾਮਲੇ

ਵਿੱਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਤਲ ਵਰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ
ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੇਸ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਕਾਲੇ-ਚਿੱਟੇ ਜਨਤਕ ਨਿਆਂਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ; ਇਹ ਕੇਸ ਇੰਨਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ।16
30 ਅਕਤੂਬਰ 1993 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਵਲਟੋਹਾ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਪੈਂਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵਿਖੇ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6:30 ਵਜੇ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਲਈ ਪੱਟੀ ਦੇ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਲਟੋਹਾ ਦੇ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਢੰਡ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਟਾਫ ਨਰਸ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਬਲਜੀਤ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਦਾ ਪਤੀ, ਮਹਾਂਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਹਸਪਤਾਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਲੱਭਣ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਸਰਜਨ ਸਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਵਲਟੋਹਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਾਊਸ ਅਫਸਰ (SHO) ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਜ਼ਖਮੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪੁਲਿਸ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ।
ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ, ਮਹਾਂਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਵਕੀਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨੂੰ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਮ ਰਾਹੀਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਦੋਵਾਂ ਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ,
ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ 30 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6 ਵਜੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਲਟੋਹਾ ਪੁਲਿਸ ਹਸਪਤਾਲ ਆਈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 1-1/2 ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਖਮੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਹਾਂਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ, ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।17
ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਾਪਸ ਆਏ; ਇਸ ਵਾਰ ਠੀਕ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਲਾਵਾਰਿਸ ਵਜੋਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਗਵਾਹ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪੁਲਿਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ 'ਉਲਝਣ' ਦਾ

ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਫਆਈਆਰ 69, ਮਿਤੀ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1993, ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਵਲਟੋਹਾ ਵਿੱਚ ਆਈਪੀਸੀ ਦੀ ਧਾਰਾ 307/34 ਅਤੇ ਆਰਮਜ਼ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 25 ਅਤੇ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 5 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ।
ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ ਲਿਆ: 'ਜੇਕਰ ਖ਼ਬਰ ਸਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੰਡ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਿਨਾਉਣਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ'। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਅਤੇ ਵਲਟੋਹਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ, ਪੁਲਿਸ ਰਿਕਾਰਡ, ਹਸਪਤਾਲ ਰਿਕਾਰਡ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ, ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਲੈਣ, 2 ਨਵੰਬਰ 1993 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ।18 ਰਿਪੋਰਟ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸੈਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ।19 ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਢਿੱਲੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਚੀਫ਼ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੀ ਖਿਚਾਈ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਵਾਲ ਸਨ:

• ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ?
• ਡਾਕਟਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ?
• ਬੈੱਡ-ਹੈੱਡ ਟਿਕਟ ਵਿੱਚ ਕਟਿੰਗਜ਼ ਕਿਉਂ ਸਨ?
• ਮੈਡੀਕਲ ਰਿਕਾਰਡ ਜਾਅਲੀ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ?
• ਜਦੋਂ ਪਛਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ 'ਲਾਵਾਰਿਸ' ਕਹਿ ਕੇ ਕਿਉਂ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ?
• ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੀੜਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?

ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਵਾਲ ਪੱਟੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਜਵਾਬ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਏ ਹੋਣ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਵਾਹ ਨੇ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ

ਲੈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਖਤਮ' ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਆਦਮੀ ਸੀ... ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ।
1998 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਹੀ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ 1985 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਪਰਾਧ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ 15 ਮਿੰਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਟਰਿੱਗਰ ਦਬਾਇਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ।
ਮਾਣਕ ਇਕੱਲਾ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਲੈ ਕੇ ਅਦਾਲਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇੱਥੇ ਦੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਲਿੰਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।
ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 6 ਦਸੰਬਰ 2015.20
ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੀ ਬਣੀ ਪਿੰਕੀ ਨੇ 50 ਕਤਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ 2,300 ਅਣਪਛਾਤੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਪਿੱਛੇ ਅਣਸੁਲਝੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਵੇਰਵੇ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਰੈਂਕਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਸਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਸਾਲ ਮਈ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈੱਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਵਜੋਂ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਲਾ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 9 ਜੁਲਾਈ 2013.21
ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਮੁਅੱਤਲ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 83 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਾਅਦ

ਹਰ ਬੀਤਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਮਰ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮੁਸੀਬਤ ਮੰਗਣ' ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 2015 ਵਿੱਚ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਜੇ. ਜੈਲਲਿਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਕੇਸ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜਸਟਿਸ ਮਦਨ ਬੀ. ਲੋਕੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ '15 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਇੱਕ ਕੇਸ ਸਾਡੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸਖ਼ਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ'।
ਜਸਟਿਸ ਲੋਕੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਜੋ 25-30 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ?
2018 ਅਤੇ 2019 ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਸੁਣਾਏ ਗਏ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਸਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਸਨ।
ਖਾਲੜਾ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ 'ਅਣਪਛਾਤੇ' ਵਜੋਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 2,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਜਿਹੇ ਸਸਕਾਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਖਾਲੜਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦਾ ਇੱਕ ਸਪਿਨ-ਆਫ 'ਅਣਪਛਾਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ' ਦੀ ਜਾਂਚ ਸੀ। ਖਾਲੜਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ 2011 ਵਿੱਚ ਆਏ।22 ਦਸੰਬਰ 1996 ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। 2,097 ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 1,513 ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ 1,513 ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 109 ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜੋ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਪੁਲਿਸ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਣਪਛਾਤੇ ਵਜੋਂ ਨਿਪਟਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਕੌਣ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਟੇਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਟੇਅ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।
ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 14 ਜੁਲਾਈ 2012.23
ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀਬੀਆਈ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਮੇਂ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ - ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਅਤੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ - ਵਿਰੁੱਧ ਚੱਲ ਰਹੀ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 14 ਮਈ 2012 ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜਸਟਿਸ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁੱਲਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ 35 ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।
ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੀਬੀਆਈ ਵੱਲੋਂ 'ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿਰਾਸਤ, ਅਗਵਾ ਅਤੇ ਕਤਲ ਆਦਿ' ਵਰਗੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਏ ਗਏ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਫੈਸਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
ਇਹਨਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਂਝੇ ਤੱਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ ਹਾਲੀਆ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਟ ਲਿੰਕ ਹਨ: ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 28 ਫਰਵਰੀ 2019.24
ਸੀਬੀਆਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਰੋਪੜ (ਸਦਰ) ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਐਸਐਚਓ ਹਰਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਸਐਚਓ ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੁਲਦੀਪ ਅਤੇ ਗੁਰਮੇਲ (ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸਨ) ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਲਈ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰੋਪੜ ਦੇ ਭੱਦਲ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਗੁਰਮੇਲ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਏਕੇ-47 ਦੇ 42 ਸ਼ੈੱਲ ਅਤੇ.315 ਰਾਈਫਲ ਦੇ 14 ਸ਼ੈੱਲ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿਰਫ 42 ਸ਼ੈੱਲ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਗੁਰਮੀਤ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪੁਲਿਸ ਮਾਰੇ ਗਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੁਰਮੇਲ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਦਾ 'ਅਣਪਛਾਤੇ' ਵਜੋਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 27 ਸਤੰਬਰ 2018.25
ਸੀਬੀਆਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਬਿਆਸ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਐਸਐਚਓ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 15 ਸਾਲਾ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਸਤੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ, 15 ਸਾਲਾ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰੋਂ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਬਿਆਸ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਨਿੱਝਰ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਮੁਕਾਬਲੇ' ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਵਰਜਨ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸੇ

ਸਮੇਂ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸ਼ੋਰ, ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਨੂੰ 16 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਵਾਰਿਸ ਦੱਸ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।
ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 1 ਅਕਤੂਬਰ 2018.26
ਸੀਬੀਆਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ ਗੋਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਲਗਭਗ 20 ਸਾਲ) ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਪੱਟੀ ਬਲੋਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਝੂਠਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ ਕਾਲਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 6 ਨਵੰਬਰ 1992 ਨੂੰ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 20 ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹੀ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਇਹ ਅਗਵਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।... ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ'।
ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਕਿਵੇਂ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ
ਇੱਕ ਹਾਲੀਆ ਮਾਮਲਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਗੈਂਗਸਟਰ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਜਾਣੋ।
ਅਲ ਕੈਪੋਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੈਸਾ ਪ੍ਰੋਹਿਬਿਸ਼ਨ ਯੁੱਗ (1920) ਦੌਰਾਨ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚਣ ਤੋਂ ਕਮਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਉਪਨਾਮ ਸਕਾਰਫੇਸ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਉਪਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੂਜੇ ਗੈਂਗਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸ ਵਾਂਗ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ 100 ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਗੋ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੇਅਰ ਵਿਲੀਅਮ ਹੇਲ ਥੌਮਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਬੰਧ ਆਪਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੈਂਗ ਨੇ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਨਤਕ

ਰੋਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੋਸ਼ ਕਦੇ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸੰਘੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੈਪੋਨ ਨੂੰ ਸਲਾਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1931 ਵਿੱਚ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਲਈ ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ 11 ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।
ਕੈਪੋਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਐਸਐਸਪੀ ਸੁਰਿਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਅਸਫਲਤਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ 2017 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ 15 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 2.12 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ 12.19 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ (ਚੱਲ ਅਤੇ ਅਚੱਲ) ਖਰੀਦੀਆਂ।'
ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਦਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਐਸਐਸਪੀ ਗਰੇਵਾਲ ਹਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਪਟੀਸ਼ਨ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ।
ਮਾਰਚ 2018 ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।28 ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਕੋਲ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਐਸਐਸਪੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬੇਨਾਮੀ (ਬਿਨਾਂ ਨਾਮ) ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ, ਸਗੋਂ ਲਗਭਗ 25-30 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਫਿਕਸਡ ਡਿਪਾਜ਼ਿਟ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਲਾਕਰਾਂ ਵਿੱਚ 40 ਕਿਲੋ ਸੋਨਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਇਹ ਸਭ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੈ; ਇਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।
ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਐਸਐਸਪੀ ਗਰੇਵਾਲ 'ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਝੋਨਾ ਗੁੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।29
12 ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਨੂੰ, ਜ਼ਮਾਨਤ ਮਿਲਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, 30 ਐਸਐਸਪੀ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਹਿਰਾਸਤ ਇੰਨੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਅਲਕਾਟਰਾਜ਼ ਵਿਖੇ ਕੈਪੋਨ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਸੈੱਲ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬਿਸਤਰਾ, ਕੁਰਸੀਆਂ, ਸਾਈਡ-ਮੇਜ਼, ਲੈਂਪ, ਸਜਾਵਟੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਅਲਮਾਰੀ, ਲਿਖਣ ਦੀ

ਮੇਜ਼ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਕਾਰਪੇਟ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਚਲਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।
ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਐਸਐਸਪੀ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੁਕੜਿਆਂ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਗਰੇਵਾਲ ਕੋਲ ਖਾਸ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਸਨ? ਕੀ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦ-ਖਰੀਦ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਸਾਖ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ?
ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕਿਡ ਕੇਸ
ਐਸਐਸਪੀ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ 30 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵੀਹ ਸਾਲਾ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਡ ਖਰੜ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਸਬਾ) ਦੇ ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। 1985 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 1986 ਅਤੇ 1988 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਨਾਭਾ ਦੀ ਉੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਲੁਕ ਗਿਆ।
ਫਿਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ। 1989 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੇਸ ਲੰਬਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ।
ਉਸੇ ਸਾਲ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ, ਪਿੰਜੌਰ (ਹਰਿਆਣਾ) ਦੇ ਡੀਐਸਪੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਫਿਰ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਈ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ਸੋਹਾਣਾ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ।31
ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨਾਂ (ਜਸਟਿਸ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਂਸ ਅਤੇ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ) ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਰੋਪੜ ਹਸਪਤਾਲ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮੁਰਦਾਘਰ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਡੀ.ਐਸ.

ਬੈਂਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਟੀਮ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਰੜ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਅਣਜਾਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ' ਵਜੋਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ।
ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਾਲਾਂ ਲਈ, ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੜਕਾਏ: ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੈਬੀਅਸ ਕਾਰਪਸ ਕੇਸ ਲੜਿਆ, ਫਿਰ ਜਾਂਚ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਸ, ਫਿਰ ਸ਼ੱਕੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਸ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮਈ 2012 ਵਿੱਚ, ਸੀਬੀਆਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਸਐਸਪੀ, ਮੋਗਾ) ਅਤੇ ਛੇ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ 'ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਲਾਭ' ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।32 ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਰੀ ਹੋਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਅਪੀਲ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ ਪਰ ਬਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ 2012 ਵਿੱਚ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।
ਜੱਜਾਂ ਲਈ ਸਬਕ
ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਤਵਾਦੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਝਟਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਮ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਮੱਧਯੁਗੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਦੇ ਯੋਗ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਆਮ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਣਚਾਹੇ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਹੈ - ਜੱਜ, ਜੋ ਵਿਆਪਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੱਜਾਂ ਅਤੇ ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਾਲਿਆ। 1984 ਵਿੱਚ, ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਸਨ। ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਨੂੰ 'ਪਲਮ' ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਕੋਈ ਵੀ ਜੱਜ ਉਸ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਦੀ ਮੈਕਸੀਮਮ ਸਕਿਓਰਿਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੱਜ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਸਟਿਸ ਐਸ.ਐਸ. ਸੋਢੀ ਵੀ ਸਨ। ਉੱਥੇ,

ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕੈਦੀ ਮਿਲੇ ਜੋ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਦੱਸਣਗੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਇੱਕ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਕਾਨੂੰਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।
ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਸਨ।
ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੇ ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
ਮੁੱਖ ਨੁਕਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ:
1. ਪੁਲਿਸ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ।
2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਵਿਖੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਫਾਈਲ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਫਿਰ ਸੋਢੀ ਨੇ ਧਰਮਵੀਰ ਸਹਿਗਲ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਬਾਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜੱਜ ਬਣੇ) ਨੂੰ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਜੋਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਦਾਲਤੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਪਰ ਰਿਪੋਰਟ 'ਬਾਹਰ' ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਨਰਲ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਕਦਮ ਉਦੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਜਾਂਚ ਕਰਨਗੇ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਐਸ. ਐਸ. ਧਨੋਆ, ਆਈ.ਏ.ਐਸ. ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ।

ਪਰ ਧਨੋਆ ਦੇ ਜਾਂਚ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆ ਗਈ। ਬਰਨਾਲਾ ਨੇ ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜਸਟਿਸ ਸੀ. ਐਸ. ਟਿਵਾਣਾ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।
ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਜਸਟਿਸ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਅਤੇ ਸੋਢੀ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਦੀਆਂ 'ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 25 ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਲਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਅਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਧਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।
ਜਸਟਿਸ ਟਿਵਾਣਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਐਮਨੈਸਟੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ।33 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸਲ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ।
ਜਸਟਿਸ ਟਿਵਾਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਅਤੇ ਚੀਮਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਈ।
1 ਮਈ 1990 ਤੋਂ, ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਬਣ ਗਏ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਿਕਾਰਡ ਸੀ ਪਰ, ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਕੇਸ ਦੀ 'ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ' ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਚੀਮਾ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।
ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ (IB) ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਰਿਪੋਰਟ ਇੱਕ ਜੱਜ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਜਾਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਈ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। IB ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਝੂਠੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖ ਪੱਖੀ ਝੁਕਾਅ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਬੈਂਚ ਲਈ 'ਅਯੋਗ' ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਜਤਿੰਦਰ ਵੀਰ ਗੁਪਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਚੀਮਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜੱਜ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਆਈਬੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ।
ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਜਸਟਿਸ ਅਹਿਮਦੀ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੇ.ਐਸ. ਵਰਮਾ ਦੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਕਾਲਜੀਅਮ ਨੇ ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਜੇਕਰ ਜਸਟਿਸ ਚੀਮਾ ਕੋਲ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਥਰਡ ਡਿਗਰੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ... ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਰਸਯੋਗ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲੈ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਿਆਂਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਏ ਸਨ।
ਜਸਟਿਸ ਸੋਢੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਸ਼ਰਨ ਵਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ, ਦੂਜੇ ਜਸਟਿਸਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਜਸਟਿਸ ਅਹਿਮਦੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਜਸਟਿਸ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਪੁੰਛੀ ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜਸਟਿਸ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਹਾਏ ਦੀ ਰਾਏ ਮੰਗੀ। ਪੁੰਛੀ ਅਤੇ ਸਹਾਏ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ ਸੀ: ਸੋਢੀ ਨੇ ਇੱਕ ਜੱਜ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਕੀਲ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੱਜ ਦੇ ਜੂਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪੁੰਛੀ ਅਤੇ ਸਹਾਏ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸੋਢੀ ਵਿਰੁੱਧ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਿਯੁਕਤੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।34
ਅਤੇ ਲੱਡਾ ਕੋਠੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ? ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਜਾਵਟੀ ਟਾਵਰ ਅਤੇ ਚੌੜੇ ਵਰਾਂਡੇ ਸਨ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੀਂਦ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਜ ਵਜੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹਨ।
ਸਿਸੋ ਲਈ ਜਸਟਿਸ
ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਰਚਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਟੇਅ ਅਤੇ ਦੇਰੀ ਦੇ ਗਾਥਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਅਕਸਰ ਬਰੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕੌੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪਾਠਕ ਵੀ, ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੇਸ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਾਹਰਤਾ ਨਾਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪੀੜਤ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਸਿਸੋ ਕੇਸ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸਿਸੋ ਪੀੜਤ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਹੈ।35

ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ - ਆਖਰੀ ਅਪੀਲ 2007 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ - ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਲਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹੈ।
ਸਿਸੋ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਫਰਵਰੀ 1989 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਬਲਾਚੌਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਫਵਾਹ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਕਿ ਕੋਈ 'ਬਾਹਰੀ' ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਸਿਸੋ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਦਾਈ ਸੀ, ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਿਸੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਰਸ, ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਥਾਣੇ ਲੈ ਗਏ। ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੌਰਾਨ, ਦੋਵਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਪੈਰਾਮੈਡਿਕਸ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਈ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਪਰ ਸਿਸੋ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਰਾਤ, ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ, ਚਰਨਜੀਤ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਸ਼ੀਲਾ ਪਦਾਰਥ ਪਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ।
ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਪੈਲੀ, ਓਟਲ ਮਜਾਰ ਅਤੇ ਉਨਾਰਾਮੌਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਦਖਲ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ, ਉਸਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੱਸੇਗੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਨਪੜ੍ਹ ਔਰਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ।
ਜਦੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਗਈ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸ਼ ਦੁਹਰਾਏ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਬੂਤ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਈਪੀਸੀ ਦੀ ਧਾਰਾ 323 ਅਤੇ 504 ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਚਰਨਜੀਤ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੂੰ ਸੰਮਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਪਹੀਏ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਅਤੇ ਸੰਮਨ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਿਸੋ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲੱਗੀ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ ਸਿਸੋ ਖੁਦ ਬਲਾਚੌਰ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਸਰਾਓ ਦੇ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਡਰੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਕੇਸ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੇਸ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਇੱਕ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੈਰਿਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। 1995 ਤੱਕ, ਦੋਸ਼ੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਚਰਨਜੀਤ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੂੰ ਆਈਪੀਸੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 323/34, 504/34, 376(2)(ਏ) ਅਤੇ 376(2)(ਜੀ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਜੋ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਚੱਲਣੀ ਸੀ, ਆਈਪੀਸੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 376(2)(ਏ) (ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਬਲਾਤਕਾਰ) ਅਤੇ 376(2)(ਜੀ) (ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 10 ਸਾਲ ਹੈ।
1997 ਵਿੱਚ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ, 2007 ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪੀਲ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਗਈ ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।
ਬਲਾਚੌਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਪਰਾਧ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੀਸੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਹੀਰੋ।
ਸੁਖਦ ਅੰਤ! (ਇੱਕ, ਫਿਰ ਵੀ...)।
ਨੋਟਸ
1. ਸਟੀਵਨਜ਼, 'ਵਿਦ ਪੰਜਾਬ ਦ ਪ੍ਰਾਈਜ਼'।
ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਦੇ ਵੀ 500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਾਂ 20 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਆਮ ਅਪਰਾਧੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਓਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਅੰਦੋਲਨ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਐਂਡਰਸਨ, 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਚੱਕਰ'।
'ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ 141 ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ 128 ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਗੀ ਸਮੂਹਾਂ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ 1,400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ 1,625 AK-47, 110 ਰਾਕੇਟ-ਪ੍ਰੋਪੇਲਡ ਗ੍ਰਨੇਡ ਲਾਂਚਰ ਅਤੇ 3,500 ਪੌਂਡ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹਨ।'

2. ਨਾਲ ਹੀ, ਬਲੈਕ ਫ੍ਰਾਈਡੇ।
3. ਸੂਰਾ, 'ਕੇਂਦਰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੈ'।
4. https://www.hindustantimes.com/punjab/33-yrs-on-compensation-for-40-sikhs-held-illegally-from-golden-temple-no-proof-of-announcement-for-civilians-before-op-bluestar/story-LbmSYkl36g00lkUNifeouJ.html 2017 12 ਮਈ | ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ | ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਐਲਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ': 33 ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਰਾਹਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ।
5. ਸਿੰਘ, ‘ਰਾਹਤ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਡੀਜੀਪੀ’।

In the Dock				Committed Suicide	
Rank	*No.*	*Rank*	*No.*	*Name*	*Date*
IG	1	ASI	36	SP Ajit Singh Sandhu	23 May 1997
DIG	1	Head Constable	32	SP Vivek Mishra	20 May 2007
SP	12	Constable	4	DSP Swaran Singh	2 Feb 2008
DSP	16	SPO	1	Inspector Mohan Singh	1 April 2011
INSP	59	Home Guard	1	Inspector Jagsir Singh	27 June 2013
SI	25	Total	188	**3 Died during Pendency**	
80 of them are more than 70 years of age 28 of them have been convicted				ASI Prithipal Singh	19 March 2014
				Home Guard Jagsir Singh	30 April 2016
				SP Ram Singh	30 March 2018

[illegible], [illegible], [illegible] '[illegible] '[illegible]' [illegible], [illegible] '[illegible] '[illegible]' [illegible]...

[illegible] ‘20 [illegible], [illegible]? [illegible]’

6. [illegible]

7. [illegible], '[illegible]'[illegible]

8. [illegible], '[illegible]'[illegible]

9. [illegible], '[illegible]'[illegible]

10. [illegible], [illegible], '[illegible], [illegible]-[illegible]? [illegible], [illegible]-[illegible]?' ('[illegible]', [illegible], 4-10 [illegible] 1997[illegible])

11. [illegible], [illegible]

12. [illegible], '[illegible]: "[illegible]" [illegible]'[illegible]

[illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]...

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ 'ਮੌਤ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਮੈਡੀਕਲ ਰਿਕਾਰਡ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।
13. ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 'ਪੁਲਿਸ ਕਿਲਡ ਇਲੈਵਨ'।
14. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਾਲੀਵਾਲ। 'ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ'।
15. ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 'ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਨਾਲ "ਬਲਾਤਕਾਰ" ਕੀਤਾ।'
16. ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ/ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, 17 ਮਾਰਚ 2009/ਫ਼ੌਜਦਾਰੀ ਅਪੀਲ ਨੰ. 285 ਡੀਬੀ ਆਫ਼ 1998; ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 'ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਦੋ ਵਾਰ'।
17. ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ: ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ / ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ 17 ਮਾਰਚ, 2009 ਨੂੰ / 1998 ਦੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 285 ਡੀਬੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਰਿਪੋਰਟ: 1993, 1 ਨਵੰਬਰ | ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ | ਇੱਕ ਵਾਰ, ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ...,
18. ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ/ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, 17 ਮਾਰਚ 2009।
https://indiankanoon.org/doc/64928994/
19. ਮਲਿਕ, 'ਪੁਲਿਸ ਬਰੀ'।
20. ਸਿੰਘ, '50 ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਗਵਾਹ'।
21. ਐਚਟੀ ਪੱਤਰਕਾਰ, 'ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ'।
ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਮੁਅੱਤਲ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 83 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

22. ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਐਸਸੀ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ'।
ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ... ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਹੈੱਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ), ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ), ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ), ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ) ਅਤੇ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡੀਐਸਪੀ) ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਇਹ ਸਾਰੇ 1995 ਵਿੱਚ ਤਰਨ ਪੁਲਿਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੋਸ਼ੀ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਤਤਕਾਲੀ ਐਸਐਸਪੀ, ਤਰਨ (ਪੰਜਾਬ) ਨੇ 1997 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਕਤਲ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ 6 ਸਤੰਬਰ, 1995 ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ, ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਰਕੁਨ ਨੂੰ ਝਬਾਲ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ 'ਤੇ ਹਰੀਕੇ ਪੁਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਾਲੜਾ ਦੀ ਵਿਧਵਾ, ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਦੁਆਰਾ ਦਾਇਰ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹੀ 1996 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕੇਸ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 'ਕੁੰਜੀ ਗਵਾਹ'।
ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗਵਾਹ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਚਰੇ ਦੀ ਬੀਤੀ ਰਾਤ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੋਂ 4 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਬਚਰੇ ਵਿਖੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਟਾਲਾ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਈ।

23. ਸ਼ਰਮਾ, 'ਐਸ.ਸੀ. ਅੱਗੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ'। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖੋ, ਟੰਡਨ, 'ਪੰਜਾਬ ਮਾਸ ਕਰੀਮੇਸ਼ਨਜ਼-1'; 'ਪੰਜਾਬ ਮਾਸ ਕਰੀਮੇਸ਼ਨਜ਼-2'।
24. ਐਚਟੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, '1993 ਰੋਪੜ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਾ'।
25. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, '26 ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ, 2 ਸਾਬਕਾ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫਰਜ਼ੀ ਐਨਕਾਊਂਟਰ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਕੈਦ'।
26. ਇਬਿਡ।
27. ਸਿੰਘ, ‘ਪੰਜਾਬ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ’।
28. ਸਰਹਿੰਦੀ, ‘ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਅੰਤਰਿਮ ਜ਼ਮਾਨਤ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ’।
29. ਰਾਮਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ, 'ਸਾਬਕਾ ਵੀਬੀ ਐਸਐਸਪੀ'।
30. https://www.ptcnews.tv/former-punjab-ssp-surjit-singh-grewal-surrenders/s1-185/
31. ਕਰਾਸੈੱਟ, 'ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਹੱਤਿਆਵਾਂ'।
32. ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਮਾਮਲਾ'।
33. ਐਮਨੈਸਟੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ; ਇਹ ਵੀ ਵੇਖੋ, ਸ਼ਾਨ, ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਚੈਂਬਰ।
34. ਸੋਢੀ, ਦ ਅਦਰ ਸਾਈਡ।
35. ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ, ਚਰਨਜੀਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਅਤੇ ਅੰਨਾਰ, 4 ਜੁਲਾਈ 2013।
https://indiankanoon.org/doc/169026887/?type=print

3

ਨਿਯਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ: ਦਿੱਲੀ ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁੱਖ
31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਦੋ ਸਿੱਖ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੇਕਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਇੱਕ ਸਦਮਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਭਿਆਨਕ ਸੀ।
ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ, ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸੰਗਠਿਤ ਭੀੜਾਂ ਨੇ ਹੰਗਾਮਾ ਕੀਤਾ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ, ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਕੀਤੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਤਲੇਆਮ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਟਨਾਵਾਂ 18 ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ 100 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ।1 ਇਕੱਲੇ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 372 (ਅਧਿਕਾਰਤ ਅੰਕੜਾ) 2,733 (ਆਹੂਜਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅੰਕੜਾ), 3,872 (ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼) ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 8,000 (ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ) ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਨਾਮਜ਼ਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੇਰਠ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 5,000 ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਫੋਰਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਅਬ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ' (ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ)। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੌਜ ਨੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਕਤਲੇਆਮ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।2
ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੋਜ ਮਿੱਤਾ ਅਤੇ ਐਚ.ਐਸ. ਫੂਲਕਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਿਤਾਬ "ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ"3 ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਚਸ਼ਮਦੀਦਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ "ਆਈ ਐਕਿਊਜ਼...: ਦ ਐਂਟੀ-ਸਿੱਖ ਵਾਇਲੈਂਸ ਆਫ਼ 1984" ਓਨੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ।4 ਉਹ 1984 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 11 ਸਾਲ ਦਾ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ।
ਇਹ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹੰਗਾਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਅਕਹਿ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਇੱਕ ਨਰਮ ਬੋਲੀ ਵਾਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸੀ। 9 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬੋਟ ਕਲੱਬ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਰੈਲੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ

ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਏ ਦੰਗਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ: 'ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਦਰੱਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਕੰਬਦੀ ਹੈ'।
ਜਦੋਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕਾਤਲ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ 'ਧਰਤੀ' ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ 'ਕੰਪ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ 'ਰੁੱਖ' ਸੀ? ਜਦੋਂ ਤਾਮਿਲ ਵੱਖਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਤਾਮਿਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕੋਈ ਦੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ।
ਨਿਰਵਿਵਾਦ
ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ, ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮਾਂ (SITs) ਨੇ ਪਿਛਲੇ 35 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕੇਸ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਤੱਕ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਤਾਬ, ਲੇਖ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੇਖ, ਮੁੱਖ ਨੁਕਤੇ ਜੋ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:
• ਦੰਗੇ ਸੰਗਠਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭੀੜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ (ਅਕਸਰ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ)। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਜਲਣਸ਼ੀਲ ਚਿੱਟਾ ਫਾਸਫੋਰਸ (ਸੀਮਤ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਲਬਧ ਇੱਕ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
• ਭੀੜ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ।
• ਭੀੜ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
• ਭੀੜ ਨੂੰ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
• ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲਾ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੌਰਾਨ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ।5
• ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ (ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੀ ਹੈ) ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਜਾਂ ਸਰਗਰਮ ਸਹਾਇਤਾ ਦੁਆਰਾ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦੰਗੇ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ,

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਬੇਨਾਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
• ਅਫਵਾਹਾਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦੰਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਯਕੀਨਨ, ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਫਾਇਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ।
• ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ 'ਸਫਲ' ਸੰਗਠਨ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਿਸਨੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁੰਬਈ 1993 ਅਤੇ ਗੋਧਰਾ 2002) ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੀ ਪੈਟਰਨ ਅਪਣਾਇਆ।
ਜਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਮੱਗਰੀ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ, ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਜਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਘੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ, ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਚਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ: ਜਸਟਿਸ ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਜੀਦਾ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ ਹੈ। ਜਸਟਿਸ ਜੀ. ਟੀ. ਨਾਨਾਵਤੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜੱਜ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਦੋ ਮੋਟੀਆਂ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਰੀ ਹੈ।6
ਨਾਨਾਵਤੀ ਜਾਂਚ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਨ:
• ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਪਰਾਧਿਕ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ;
• ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕੀ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਡਿਊਟੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੁਤਾਹੀ ਜਾਂ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਸੀ;
• ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ;
• ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ
• ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ 'ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ'।
ਨਾਨਾਵਤੀ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਉਪ ਰਾਜਪਾਲ ਪੀ. ਜੀ. ਗਵਈ ਨੇ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਸਭ ਖਤਮ ਨਹੀਂ

ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਸ. ਸੀ. ਟੰਡਨ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ 'ਤੇ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ।
ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ 'ਤੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਦੋਂ ਨਾਨਾਵਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੋਟਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੁਬਾਰਾ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਗਤ ਅਤੇ ਟਾਈਟਲਰ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਇੱਕ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।
ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ 'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ' ਕਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸੀ। 7 ਸ਼ਬਦ ਸਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
ਇੱਥੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਦੋ ਪੈਰੇ ਹਨ, ਸੰਖੇਪਤਾ ਲਈ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:
31 ਅਕਤੂਬਰ 1984।
ਏਮਜ਼ ਵਿਖੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਪੱਥਰਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।
ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਹਮਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੰਗਠਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਭੀੜ ਹਥਿਆਰਾਂ ਜਾਂ ਜਲਣਸ਼ੀਲ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਲੈਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਹਨ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ। ਸਬੂਤ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਹਮਲੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।
1 ਨਵੰਬਰ 1984।

ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਬਦਲ ਗਈ। ਹੋਰ ਤਾਕਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ।
ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 10:00 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਭੀੜ ਨੇ 'ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੇਂਗੇ' (ਅਸੀਂ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਵਾਂਗੇ) ਵਰਗੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ।
ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਉਣ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਣ ਦਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਹਿੰਸਕ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਭੀੜ ਡੀਟੀਸੀ ਬੱਸਾਂ ਜਾਂ ਵਾਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ।
ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਜਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ, ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿੱਟਾ ਪਾਊਡਰ ਨਾਲ ਲੈਸ ਆਏ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ।
ਇਹ ਹਮਲੇ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਲਗਭਗ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।
ਕਈ ਹਲਫ਼ਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭੀੜ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸਾਧਨ-ਸੰਪੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਅਤੇ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਦੰਗਾਕਾਰੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ, ਯਮੁਨਾਪੁਰੀ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਝੁੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਝੋਪੜੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਝੁੰਡ ਹੈ, ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਸਨ।
ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਯਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਜਲਣਸ਼ੀਲ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਯਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।
ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ।
ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵੀ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ

ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਮੱਗਰੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਲਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।
ਨਾਨਾਵਤੀ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੋ ਗੱਲ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।
ਜੱਜ ਬੋਲਦੇ ਹਨ
ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫੈਸਲੇ ਹਨ।8 ਇੱਥੇ 1996 ਤੋਂ ਜਸਟਿਸ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਵੇਦੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਫੈਸਲੇ ਹਨ।
ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਕਿਸ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਓ.ਆਰ.ਐਸ. (ਕੜਕੜਡੂਮਾ, ਦਿੱਲੀ ਐਸ.ਸੀ. ਨੰ. 53/95, ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. ਨੰ. 426/84)9:
ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ/ਮਿਲਾਪ ਕਾਰਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਾਣਾ ਕਲਿਆਣ ਪੁਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸੈਂਕੜੇ ਕਤਲਾਂ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਐਫਆਈਆਰ ਯਾਨੀ 426/84 ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇੱਥੇ 1996 ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਢੀਂਗਰਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਾਕ ਹੈ:10
ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਨਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਮ ਪਾਲ ਸਰੋਜ ਸਥਾਨਕ ਕਾਂਗਰਸ I ਆਗੂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਸਨ, ਫਿਰ ਸਥਾਨਕ ਆਗੂਆਂ, ਸਥਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 32 ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਨਾ ਹੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਭੇਜੀ। ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੂਹ ਲਈ ਬਲਾਕ ਨੰਬਰ 32 ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ 200 ਸਿੱਖ ਬਾਲਗ ਪੁਰਸ਼ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾੜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਅਤੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਮਿਲਿਆ।

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜੱਜ, ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।
ਸੂਚਨਾ: ਇੱਕ ਆਈਏਐਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਯਾਦ
ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਆਈਏਐਸ ਅਧਿਕਾਰੀ—ਸੇਵਾਮੁਕਤ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ—ਨੂੰ ਉੱਚ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੈਰਾਵਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਰਤੋਸ਼ ਬਲ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਆਈਏਐਸ (ਸੇਵਾਮੁਕਤ) ਦੀ ਯਾਦ ਸੁਣਾਈ।11
ਅਰੁਣ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣ ਕੇ ਗਿੱਲ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ। 'ਲਲਿਤ ਹੋਟਲਜ਼ ਦੇ ਲਲਿਤ ਸੂਰੀ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਕੁਝ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਕਤਲਾਂ ਲਈ ਅਰੁਣ ਨਹਿਰੂ ਵੱਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਰਣਨੀਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਟਾਇਰ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ"।
ਗਿੱਲ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਸੂਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ, ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਚੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲੇਗੀ। ਇਹ ਅੱਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ; ਇਹ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ'।
ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੇਰਵਾ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਕੀਲ ਐਚ.ਐਸ. ਫੂਲਕਾ 1984 ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿੱਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਫੂਲਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੋਚਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ।' 'ਪਰ,

ਬੇਸ਼ੱਕ, ਜਿਸ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ।'
ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਇਕੱਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ: ਬੋਕਾਰੋ, ਡਾਲਟਨਗੰਜ, ਹਜ਼ਾਰੀਬਾਗ, ਧਨਬਾਦ, ਰਾਂਚੀ, ਕਾਨਪੁਰ, ਲਖਨਊ, ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ, ਰਤਲਾਮ, ਰੀਵਾ, ਸੋਨੀਪਤ, ਪਾਣੀਪਤ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਸਬੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹੀ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਭੀੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਧਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਘਰ ਨੂੰ ਨਾ ਗੁਆਇਆ।
ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਕੀ ਇਹ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ 1984 ਵਿੱਚ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ?
ਟੇਲ-ਟੇਲ ਦਾਅਵੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਚਾਲਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਟਰੱਕ, ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ, ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਚਾਲਕ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਟਰੱਕ ਚਾਲਕ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕੋਲ ਸਹੀ ਅੰਕੜੇ ਹਨ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲ ਜੀਵਨ ਬੀਮਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰਿਕਾਰਡ ਅੱਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਗੇ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਬੀਮਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬੀਮਾ ਨਾ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਪੁਲਿਸ ਮੌਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਲਫ 'ਤੇ ਧੂੜ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਰੇਲਵੇ ਮੰਤਰੀ, ਜਾਰਜ ਫਰਨਾਂਡਿਸ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰੇਲਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ 600-700 ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨਿਰਮਲ ਕੁਮਾਰ ਮੁਕਰਜੀ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।12

ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਫੌਜ, ਆਪਣੇ ਸਖ਼ਤ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੀੜਤ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਜਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਕੌਣ ਮਰਿਆ, ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ। ਸੂਚੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਗੁਪਤ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।
ਆਹੂਜਾ ਦੇ ਅੰਕੜੇ
ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜੋ ਅੰਕੜੇ ਹਨ ਉਹ ਇਹ ਹਨ: ਆਹੂਜਾ ਕਮੇਟੀ13 ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2,733 ਦੱਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1,419 ਸੀ।14 ਇਹਨਾਂ 1,419 ਮੌਤਾਂ ਲਈ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ 587 ਐਫਆਈਆਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ।15 ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਬੂਤ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਬਿਨਾਂ ਜਾਂਚ ਦੇ 241 ਕੇਸ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 2,733 ਵਿੱਚੋਂ 1,419 ਘਟਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ 1,314 ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ 1,314 ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ।
ਹੁਣ ਦਰਜ ਐਫਆਈਆਰਜ਼ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾ ਦੇਈਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ 346 ਜਾਂਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਾਮਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 346 ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਤਲ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 52 ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਠ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਪੀਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ 30 ਸੀ ਜੋ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀਟੀਆਈ ਦੁਆਰਾ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 23 ਦਸੰਬਰ 2015 ਨੂੰ ਦ ਕੁਇੰਟ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਹਰੀਭਾਈ ਪਰਥੀਭਾਈ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣ ਤੱਕ 442 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। 17
ਨਤੀਜਾ: ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ
ਕੀ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮਨੁੱਖੀ ਵੇਰਵੇ ਸਾਰੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸਨੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ, ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲੇ, ਕਿਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਜਨੂੰਨ ਵੱਡੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਅਤੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਅਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਅਪੀਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕੋ

ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜੁਗਲਬੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕੈਲੰਡਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।
1984 ਅਤੇ 1989 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ 593 ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਜਸਟਿਸ ਰੰਗਨਾਥ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ, ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 3,000 ਤੋਂ ਘੱਟ ਰੱਖੀ, ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।18 ਇਸਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਂਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੇ ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ 'ਤੇ ਸਬੂਤ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾਇਆ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।19
1989 ਵਿੱਚ, ਵੀ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਦੀ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੋਟੀ-ਰੋਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ। ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਲਫਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਵਿੱਚ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 30 ਹਲਫਨਾਮਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ, ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਪੋਟੀ-ਰੋਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ 1990 ਦੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।20
ਜਸਟਿਸ ਐਸ. ਐਨ. ਢੀਂਗਰਾ ਨਾਲ ਇੰਟਰਵਿਊ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅੰਸ਼:
ਸਵਾਲ: ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਅਸਫਲ ਕੀਤਾ?
A. ਇਹ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਸਮੇਤ ਪੂਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਹੈ।
ਸਵਾਲ: ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? A. ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੋਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ (1990) ਸੀਬੀਆਈ ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ, ਆਰਕੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਅਗਾਊਂ

ਜ਼ਮਾਨਤ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ, ਅਗਾਊਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਅਰਜ਼ੀ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ - ਇਸਤਗਾਸਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੋਟਿਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਣਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ 10.30 ਵਜੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ 11 ਵਜੇ ਤੱਕ, ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਨੇ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀਬੀਆਈ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਾਊਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ? ਹੁਣ, ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕੀ ਕਹੋਗੇ - ਪੀੜਤ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ? ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ? ਪੋਟੀ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨ ਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਔਖੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜੈਨ ਅਤੇ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ 1,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਹਲਫਨਾਮਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਹਲਫਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਹੋਏ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਸਨ।
1991 ਵਿੱਚ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪੀ. ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਐਸਆਈਟੀ ਨਿਯੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। 1956 ਅਤੇ 1993 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਦਿੱਲੀ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸੀ। ਭਾਜਪਾ ਨੇ 1993 ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਚੋਣ ਜਿੱਤੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਜਪਾ ਵਰਕਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 49 ਦੇ ਨਾਮ ਐਫਆਈਆਰਐਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।21 ਫਿਰ ਵੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਮਦਨ ਲਾਲ ਖੁਰਾਣਾ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਨਰੂਲਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ (1994), ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ 12 ਹੋਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।
1996 ਦਾ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਅਸਤ ਸਾਲ ਸੀ, ਪਰ 2000 ਤੱਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। 1999 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ

ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸਬੂਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਕੇਸ ਦੁਬਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਜਦੋਂ 2005 ਵਿੱਚ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਾਂਗਰਸ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਪਾਗਲ, ਐਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਸਦੀਵੀ ਇਨਾਮ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਚੱਲਿਆ, ਕੋਈ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸਮੀਖਿਆ ਨਹੀਂ। ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੋਸ਼ੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ 2007 ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਗੰਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 2009 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਲਈ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 2008 ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀ ਭਾਵਨਾ ਉਪਲਬਧ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਨਕਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣਾ ਬੇਲੋੜਾ ਸੀ। ਸਾਲ 2009 ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਾਰਚ 2012 ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਅਕਾਲੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ।
2012 ਤੋਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਦਾਲਤੀ ਮਾਮਲੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ; ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਕੇਸ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਾਂਚ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। 2013 ਵਿੱਚ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਫਰਵਰੀ 2013 ਵਿੱਚ, ਨਵੀਂ ਬਣੀ 'ਆਪ' ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਸਾਲ 2014 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣ ਹੋਈ। 2013 ਦੇ ਆਖਰੀ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ 1984 ਦੇ ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਾ ਕਤਲ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ (5 ਲੱਖ) ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ।22
ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 'ਆਪ' ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਰਵਿੰਦ ਕੇਜਰੀਵਾਲ ਨੇ ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ 5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ।
2015 ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੋਣ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਯਾਦ ਆਏ। 2014 ਦੇ ਆਖਰੀ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਮੁੜ ਜਾਂਚ ਲਈ ਜਸਟਿਸ ਮਾਥੁਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਫਰਵਰੀ 2015 ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ,

[illegible] 1984 [illegible] 2016 [illegible], [illegible] 241 [illegible], [illegible] 75 [illegible]

	1984 Election Year	1985 Election Year	1986	1987	1988	1989 Election Year
Lok Sabha	8th Lok Sabha **Dec** Congress majority Rajiv Gandhi is PM					9th Lok Sabha **Dec** Janata Party majority V. P. Singh is PM
Punjab Assembly		**Sept** Akali majority S. S. Barnala is CM				
Delhi Assembly	Didn't exist	Didn't exist	Didn't exist	Didn't exist	Didn't exist	Didn't exist
Commission/ Committee/SIT	**Oct 31** Mrs Gandhi shot dead **Nov** Delhi riots **Marwah Commission** Probes role of police On appeal of Delhi Police Dy Commissioner, Delhi HC stays investigation on grounds that it violates Police Act	**May** **Marwah Commission** told to cease and hand over to **Misra Commission** Probes organized violence charge, all proceedings in camera **Dhillon Committee** Recommends rehab measures urges settlement of insurance claims but this is rejected		**Misra Commission** submits report Names 19 mob leader Congressmen but clears Congress Party **Feb** **Kapoor-Mittal Committee** Probes police conduct Kapoor and Mittal disagree. Govt doesn't allot Kapoor staff or office so nothing done. Mittal completes report but Delhi Admn demands joint report **Jain-Bannerjee Committee** Delhi HC quashes appointment notification on grounds that it violates Police Act. Recommends murder case against Congress MP Sajjan Kumar **Ahooja Committee** Set up to determine the exact number of deaths: 2,733		
Court Cases	Central Govt grants ₹20,000 to next of kin of Delhi riot murder victims. Allows ₹2,000 compensation to injured	**Jul** Congressman_**Lalit Maken** (son-in-law of late Pres S. D. Sharma) allegedly led rioters. Shot dead				**Jan** Mrs Gandhi's killers hang

	1990	1991 Election Year	1992 Election Year	1993 Election Year	1994	1995
Lok Sabha	**Nov** Coalition Chandershekhar is PM	10th Lok Sabha **May** Congress majority P. V. Narasimha Rao is PM				
Punjab Assembly			**Feb** Congress majority Beant Singh is CM			
Delhi Assembly	Didn't exist	Didn't exist	Didn't exist	**Dec** BJP majority Madan Lal Khurana is CM		
Commission/ Committee/SIT	**Poti–Rosha /Jain–Aggarwal Committee** Re-examines affidavits, FIRs from Misra Committee. Hold police derelict. Urges cases against **H. K. L. Bhagat, Jagdish Tytler**, and **Sajjan Kumar** No action taken Delhi Admin sets up **Jain–Aggarwal Committee** to take over from Poti-Rosha Submits a detailed report Goes into how police scuttled cases. Urges action against several police officials for lapses			**Narula Committee** Appointed by Delhi BJP Govt urges charges against Congress leaders **H. K. L. Bhagat, Jagdish Tytler** and **Sajjan Kumar**. Centre balks at Delhi request to let police take action on 21 affidavits against **H. K. L. Bhagat** and **Sajjan Kumar**. Centre sends affidavits after Khurana threatens to complain to National Human Rights Commission		
Court Cases					**Dec** Sultanpuri killings: CBI chargesheets **Sajjan Kumar** and Nathu Pradhan, Brahmanand Gupta, Udal Singh, Shishram, Jai Bhagwan Gupta, Peera Ram, Hanuman Prasad, Satyaveer Singh, Mahender Singh, Idam, Rajendra Singh and Jai Kishen for multiple murders	

	1996 Election Year	1997 Election Year	1998	1999 Election Year	2000	2001
Lok Sabha	11th Lok Sabha **May** BJP majority A. B. Vajpayee is PM		12th Lok Sabha **Mar** Coalition Dev Gowda is PM	13th Lok Sabha **Oct** BJP majority A. B. Vajpayee is PM		
Punjab Assembly		**Feb** Akali majority P. S. Badal is CM				
Delhi Assembly	**Feb** BJP majority Sahib Singh Verma is CM		**Oct** BJP majority Sushma Swaraj is CM **Dec** Congress majority Sheila Dixit is CM			
Commission/ Committee/SIT					**Nanavati Commission** Appointed by BJP govt to probe causes of criminal violence, identify lapses, dereliction of duty. Slams low-level Congress leaders and police but clears Rajiv Gandhi, other Congress big shots. Gets hundreds of fresh affidavits from victims and prominent persons e.g. I. K. Gujral, Khushwant Singh, Kuldip Nayar, Jagjit Singh Aurora urges re-opening; only 4 o 241 closed cases	
Court Cases	Delhi HC orders Delhi Govt to hike compensation to murder victims' kin to ₹3.5 lakh and compensation to injured to ₹1.25 lakh **Aug** Out of 107 held for rioting, arson in Trilokpuri area of East Delhi 88 convicted **Sep** Delhi court orders **Sajjan Kumar et al** to stand trial for Sultanpuri killings; East Delhi multiple murders. FIR registered against **H. K. L. Bhagat**		**Dec** East Delhi multiple murders: Chargesheet filed against **H. K. L. Bhagat**		**Sep** East Delhi murders: **H. K. L. Bhagat** case dismissed. Delhi court accepts police report 'his presence could not be established'. Summons for other five other co-accused	

	2002 Election Year	2003 Election Year	2004 Election Year	2005	2006	2007 Election Year
Lok Sabha			14th LS **May** Congress majority Manmohan Singh is PM			
Punjab Assembly	**Feb** Congress majority Amarinder Singh is CM					**Mar** Akali majority P. S. Badal is CM
Delhi Assembly		**Dec** Congress majority Sheila Dixit is CM				
Commission/ Committee/SIT						
Court Cases	**Dec** Sultanpuri multiple murders. Delhi court acquits **Sajjan Kumar** for lack of evidence			**May** Delhi HC directs Delhi govt to pay ₹1.25 lakh compensation' Central Govt raises murder compensation to kin to ₹7 lakh Congressman **Sajjan Kumar** among six charged with murder of 5 Sikhs. CBI alleges that Kumar and police conspired so that Kumar's name omitted in police records **Oct** **H. K. L. Bhagat**, dies of old age	**Jan** Since 2005 High Court judgments yet to be implemented. Central Govt package incoporates enhanced compensation for injury. Adds job for one member of each affected family and pension to aged	**Mar** Delhi court convicts 3 for East Delhi multiple murders

	2008	2009 Election Year	2010	2011	2012 Election Year	2013
Lok Sabha		15th LS **May** Congress majority Manmohan Singh is PM				
Punjab Assembly					**Mar** Akali majority P. S. Badal is CM	
Delhi Assembly	**Nov** Congress majority Sheila Dixit is CM					**Dec** AAP majority Arvind Kejriwal is CM
Commission/ Committee/SIT						
Court Cases		**Mar** CBI clears Sajjan Kumar but Congress denies him and Tytler tickets for Lok Sabha	**Jan** CBI files 2 chargesheets against six, including **Sajjan Kumar**, in multiple murder case. **Apr** Court accepts CBI report that Congressman **Jagdish**	**Jan** Massacre at Hoshi Chillar village near Gurgaon is revealed	**Feb** Outcry forces Delhi Gov Sheila Dixit to rescind parole decision of Lt-Gov Tejendra Khanna, based on Sentence Review Board nod for parole to 1984	**Apr** Delhi court convicts Delhi Municipal Councillor Balwan Khokhar, Capt Bhagmal and Girdhari Lal of multiple murder but acquits **Sajjan Kumar** Delhi Sessions Court

	2014 Election Year	2015 Election Year	2016	2017 Election Year	2018	2019 Election Year
Lok Sabha	16th LS **May** BJP majority Narendra Modi is PM					17th LS **May**
Punjab Assembly				**Mar** Congress majority Amarinder Singh is CM		
Delhi Assembly		**Feb** AAP majority Arvind Kejriwal is CM				
Commission/ Committee/SIT	**Dec** **Mathur Committee** BJP Union govt-appoints Justice Mathur to advise on 1984 riots re-investigation	**Feb** **Pramod Asthana Committee** Mathur Committee recommends SIT. Union govt appoints Pramod Asthana, IPS, and 2 others to look into *all* serious 1984 riot criminal cases, re-open cases, file charge sheets. Given 6 months to do so, including filling charge sheets, in nearly 30-yr-old cases	**Jun** **Asthana Committee** re-opens 75 cases pertaining to Delhi and other states, Delhi Police had closed 241 cases citing lack of evidence		**S. N. Dhingra SIT** Set up to examine 186 closed cases	
Court Cases	**Dec** CBI again files closure report, exonerating **Jagdish Tytler** **Oct** Ahead of 2015 Delhi Assembly poll, BJP Central govt announces ₹5 lakh relief for Delhi riot victims. 3,000 people likely to benefit.'	**Mar** Lawyer representing riot victims learns of CBI clean chit to Jagdish Tytler. Objects as closure report was filed secretly **Nov** Delhi CM Arvind Kejriwal distributes ₹5 lakh to riot victims' families	**Nov** Union Govt tells Supreme Court to re-investigate 286 riot cases. Govt is *"determined to render speedy justice to affected families"*.	**Apr** Fresh summons to multiple murder convicts Naresh Sehrawat and Yashpal Singh **Sep** Supreme Court to scrutinise SIT decision to close 199 riots related cases **Feb** BJP Govt re-announces ₹5 lakh compensation to Delhi riot victims, previously granted in 2014."	**Apr** Delhi Court gives CBI more time to probe **Jagdish Tytler** charges **Oct** Delhi Court convicts 2 murder accused. Yashpal Singh to hang, lifer for Naresh Sherawat **Nov** Delhi HC dismisses 22-year old appeals by 88 people convicted in 1996 by trial court for involvement in Nov 1984. Hands down 5-year sentence to all 88 but only 47 appellants still alive **Dec** **Sajjan Kumar** convicted of multiple murders, gets lifer	

ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸਾਰੇ 286 ਦੰਗਾ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਮੁੜ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ 'ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ'। ਫਰਵਰੀ 2017 ਵਿੱਚ, ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ 5-5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਰਾਹਤ ਸੀ ਜੋ 2014 ਵਿੱਚ ਐਲਾਨੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਤੰਬਰ 2017 ਤੱਕ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਸਥਾਨਾ ਐਸਆਈਟੀ ਦੇ 199 ਦੰਗਾ-ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰੇਗੀ, ਅਤੇ ਜਨਵਰੀ 2018 ਤੱਕ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ 186 ਬੰਦ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਜਸਟਿਸ ਐਸ.ਐਨ. ਢੀਂਗਰਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਐਸਆਈਟੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਤੱਕ, ਇਸ SIT ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜਮ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
ਇਸ ਗੁੰਝਲਦਾਰ 35 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸੂਤਰ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:
'ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਬੱਦਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਨਿਆਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ'।
ਹਰਿਆਣਾ ਪੋਸਟ ਸਕ੍ਰਿਪਟ
ਸਾਲ 2011 ਇੱਕ ਹੈਰਾਨੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਰਬਰਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਸੇ ਸਾਲ 22 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਗੁੜਗਾਓਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਮਨਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿਆਸਪੁਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਇੱਕ ਡਿਲੀਵਰੀ ਬੁਆਏ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ 'ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਉਜਾੜ ਪਿੰਡ' ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਅੱਗਜ਼ਨੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਗਿਆਸਪੁਰ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਏ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਇੱਟਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਹੋਂਦ ਚਿੱਲੜ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ।
23 ਜਨਵਰੀ 2011 ਨੂੰ, ਗਿਆਸਪੁਰ ਚਿੱਲੜ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ। ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚੀ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਫੇਸਬੁੱਕ 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ (SGPC) ਚੁੱਪ ਰਹੀ, ਤਾਂ ਗਿਆਸਪੁਰ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਸ ਫਾਰ

ਜਸਟਿਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ।
ਉਸਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚੇਗੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਵਾਦ ਵੀ, ਇਸ ਲਈ 13 ਮਾਰਚ 2011 ਤੱਕ, ਗਿਆਸਪੁਰ ਨੂੰ V&S ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।23
ਗਿਆਸਪੁਰ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਲਈ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਲੜੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਮਹਿੰਦਰਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ (ਹੁਣ ਰੇਵਾੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ) ਦੇ ਜਟੂਸਾਨਾ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਫਆਈਆਰ (ਨੰਬਰ 91) ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 2 ਨਵੰਬਰ 1984 ਨੂੰ, ਅਣਪਛਾਤੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੁਆਰਾ ਅਣਪਛਾਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ (5 ਮਾਰਚ 1985) ਪੁਲਿਸ ਫਾਈਲ ਨੂੰ ਅਣਪਛਾਤੇ ਵਜੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭਜਨ ਲਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ।
ਪਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ, ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਪਨਾਹ ਲਈ ਅਤੇ 27 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਚੁੱਪ ਰਹੇ।
2011 ਵਿੱਚ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੁਪਿੰਦਰ ਹੁੱਡਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਹੋਂਦ ਛਿੱਲਰ ਦੇ ਰੋਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਟੀ. ਪੀ. ਗਰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿ ਦੋ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ - ਗੁੜਗਾਓਂ ਅਤੇ ਗੁੜਗਾਓਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਕਸਬੇ ਪਟੌਦੀ ਵਿੱਚ - ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਵੀ ਇਹੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
2015 ਵਿੱਚ, ਸੱਤ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਸਟਿਸ ਗਰਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੋਂਦ ਚਿੱਲੜ ਵਿੱਚ 32 ਸਿੱਖ, ਗੁੜਗਾਓਂ ਵਿੱਚ 30 ਅਤੇ ਪਟੌਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ 17 ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਕੁੱਲ 79 ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਗਰਗ ਨੇ ਹੋਂਦ ਚਿੱਲੜ, ਗੁੜਗਾਓਂ ਅਤੇ ਪਟੌਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੇ ਕੁੱਲ 12.07 ਕਰੋੜ ਦਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਸਟਿਸ ਗਰਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਤਕਾਲੀ ਪੁਲਿਸ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸਤੇਂਦਰ ਕੁਮਾਰ, ਤਤਕਾਲੀ ਜਟੂਸਾਨਾ ਡੀਐਸਪੀ ਰਾਮ ਭਜ,

ਤਤਕਾਲੀ ਜਟੂਸਾਨਾ ਪੁਲਿਸ ਐਸਐਚਓ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈੱਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹਨ।24
ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ
ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਹੋਂਦ ਚਿੱਲੜ ਜਾਂ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਤਲਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਐਫਆਈਆਰ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
2017 ਵਿੱਚ, ਗਿਆਸਪੁਰਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਮਾਮਲਾ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਅਤੇ, ਅਪ੍ਰੈਲ 2019 ਤੱਕ, ਮਾਮਲਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ।25
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਗਿਆਸਪੁਰ ਵਿਹਲਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਜਨਵਰੀ 2019 ਵਿੱਚ, ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ (ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁੜਗਾਓਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ, ਉੱਥੇ ਪੁਲਿਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਤਾਇਨਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਜਨਵਰੀ 2019 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ, ਗਿਆਸਪੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਆਰਟੀਆਈ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੌਰਾਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 79 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ'। ਉਸਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗਰਗ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਸੀ।26 ਜੇਕਰ ਹੋਂਦ ਚਿੱਲੜ ਘਟਨਾ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਰ ਅਣਜਾਣ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਖੋਜ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ?
ਦੰਗਿਆਂ ਲਈ ਟੈਂਪਲੇਟ
ਦੋ ਲੰਬੇ ਅਧਿਆਏ - 'ਡਿਊ ਪ੍ਰੋਸੈਸ: ਪੰਜਾਬ' ਅਤੇ 'ਡਿਊ ਪ੍ਰੋਸੈਸ: ਦਿੱਲੀ' - ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਰਨ ਲਈ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ, ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਨ। ਇਹ 'ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ' ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿ ਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ 'ਵਾਧੇ' ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ।
ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮ ਸਨ: ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ (ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਚੱਕਰਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਹੱਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਤੱਕ), ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ। ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਉਮੀਦ ਕੀਤੇ ਮਿਆਰਾਂ 'ਤੇ ਖਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰੇ। ਜੇਕਰ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦਾ 'ਕੀ' ਅਤੇ 'ਕਿਵੇਂ' ਭਿਆਨਕ ਹੈ, ਤਾਂ 'ਕਿਉਂ' ਦੀ ਬਦਬੂ ਆਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੂਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਕਿਉਂ' ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 35 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਦੰਗੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ
1970 ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ (ਡੋਨਾ ਸੂਰੀ) ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਚਿੱਕਾਬੱਲਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਦੰਗਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੌਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਨ ਜਾਂ ਘੱਟ; ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਕਰਨਾਟਕ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇੱਕ ਡੀਆਈਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲੀਆ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਚਿੱਕਾਬੱਲਾਪੁਰ ਦੰਗਾ ਜਾਂਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੌਂਪੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਂਚ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ 'ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ'।
ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਪੋਰਟ ਪੂਰੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਇਲਾਕਾ, ਜੋ ਕਿ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਛੋਟੀਆਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਸਨ ਜੋ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਸਨ, ਸਾਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਕਾਰੀਗਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਯੂਨਿਟਾਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀ ਦੋਵੇਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਚਿੱਕਾਬੱਲਾਪੁਰ 'ਪੁਰਾਣੇ

ਸ਼ਹਿਰ' 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ।
ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕਸਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕ (ਹਿੰਦੂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ) ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਲਾਲਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੇਜ਼ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਗੜਬੜ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸਨੂੰ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਮੁੜ ਵਸਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਡੀਆਈਜੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਨੇੜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਚਿੱਕਾਬੱਲਾਪੁਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ੋਅਰੂਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਕਦੇ ਗੰਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।
ਦੰਗੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ '1984 ਦੰਗਾ' ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਲਈ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੰਗੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਦੰਗੇ ਸਿਰਫ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।27
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਪਾਰਟੀ ਸਿਰਫ਼ 'ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ' ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਵੇਗੀ? ਜੇਕਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਖੁਦ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੀ ਪਾਰਟੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੇਤਾ ਦੇ ਸਾਫ਼ ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸ਼ੱਕੀ ਨਾ ਛਿੱਟੇ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹਨ।
ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, 'ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਦੰਗਾ' ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਭਗ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ?

ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ
ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਝਾਰਖੰਡ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ, ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਓਡੀਸ਼ਾ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ, ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ 'ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ' ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ। ਅਜਿਹੇ ਨੌਂ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਨੂੰ ਹੀ ਫੜ ਸਕੇ। ਚਾਰ ਭੱਜ ਗਏ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਲੋਕ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ AK-47 ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਵੀ ਵੀ ਹਨ।28 ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੂੰ UAPA ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਕੀਲਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਅਪਰਾਧ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗਲੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਨਿਊਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਸਕ੍ਰੌਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ, ਇੰਦਰਾ ਜੈਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ:
ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਵਕੀਲ ਜੋ ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ/ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।29
ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੀ ਕੀਮਤ
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੀ ਦਸਤਕ... ਮੌਤ-ਬਿਲਕੁਲ-ਸੜਨ-ਟਾਇਰ... ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਜਾਂ ਨੇੜਲੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਮੈਂ ਉਦਾਸੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਜਾਗਣਗੇ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਧਰਮ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਜੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਘਾਤਕ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਘਰ, ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ, ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕੁਧਰਮ ਅਤੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜੇਕਰ, ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ

ਸਥਾਨ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਥਾਨ ਜਿੱਥੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਿਊਜ਼ ਮੀਡੀਆ ਸਪਾਟਲਾਈਟ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੰਗ ਬੀਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਣ।30
ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਿਕ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਦਹਾਕਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਹੋਣ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੁਹਰਾਓ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਰ ਸਵੇਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: 'ਭਾਰਤ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭੈਣ ਹਨ'।
ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਭਰਾ ਜਾਂ ਭੈਣ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
ਨੋਟਸ
1. ਈਟੀ ਬਿਊਰੋ। 'ਅਮਰੀਕੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਸੰਮਨ ਕੀਤਾ'।
2. ਸਟੀਵਨਜ਼। 'ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ 9 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ'।
3. ਮਿੱਟਾ ਅਤੇ ਫੂਲਕਾ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ।
4. ਸਿੰਘ, ਮੈਂ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ….
5. ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, 'ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਹਨ?'
6. ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਹੇਠ ਲਿਖੇ URL 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ: http://www.mha.nic.in/hindi/sites/upload_files/mhahindi/files/pdf/Nanavati-I_eng.pdf https://justiceprojectsouthasia.files.wordpress.com/2013/08/nanavati-commission-1984-anti-sikh-riots-vol-2-annexures.pdf
ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਾਰ https://www.carnage84.com/homepage/nancom.htm 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
7. ਰੈਡਿਫ਼, 'ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ'।

ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ 1984 ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਸਾ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ 'ਝੂਠੇ ਵੱਕਾਰ' 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲਿਆ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ 'ਮਹਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੁਖਾਂਤ' ਦੱਸਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸੀ।'
ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਤੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਡਾ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੇਖੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ 1984 ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੈ।'
ਡਾ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ।'
8. ਗਰੋਵਰ, ਕਤਲੇਆਮ 84।
9. ਇਬਿਡ।
10. ਇਬਿਡ।
11. ਏ. ਐਸ. ਗਿੱਲ ਦਾ ਬਿਆਨ 30 ਅਕਤੂਬਰ 2015 ਨੂੰ ਬਾਲ, ਦ 1984 ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
12. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਂਚ:
1990 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਪਾਲ ਐਨ. ਕੇ. ਮੁਕਰਜੀ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮੂਹ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਤਾਜ਼ਾ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕਰਜੀ ਕੇਂਦਰੀ ਰੇਲ ਮੰਤਰੀ ਜਾਰਜ ਫਰਨਾਂਡਿਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਕਤੂਬਰ/ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਅੰਕੜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ। ਮੁਕਰਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਫਰਨਾਂਡਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਿਰਦ ਪਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਾਲਾ ਪਾਇਆ। ਕੁਝ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅੰਕੜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੀ.ਐਮ.ਓ. ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਖਣਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ 700 ਸੀ।

13. ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੱਤਰ ਆਰ. ਕੇ. ਆਹੂਜਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਸਤ 1987 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 2,733 ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।
14. ਗਰੋਵਰ, ਕਤਲੇਆਮ 84।
15. ਟਾਈਮਜ਼ ਨਿਊਜ਼ ਨੈੱਟਵਰਕ, '1984 ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗੇ'।
16. ਸ਼ਰਮਾ, '30 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ'।
17. ਪੀਟੀਆਈ, ‘400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ’।

18. ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਸਟਿਸ ਮਿਸ਼ਰਾ ਉੜੀਸਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜੱਜ ਸਨ। 1990 ਵਿੱਚ, ਜਸਟਿਸ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜੱਜ ਵਜੋਂ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 1993 ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ, 1998 ਵਿੱਚ, ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ।
19. ਬਧਵਾਰ, 'ਜਸਟਿਸ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ ਆਨ 1984'।
20. ਯਾਦਵ, 'ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੋਸ਼ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ'।
21. ਸ਼ਰਮਾ, 'ਸਿੱਖ ਦੰਗੇ'।
ਜੈਨ-ਅਗਰਵਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ 49 ਭਾਜਪਾ ਅਤੇ ਆਰਐਸਐਸ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ 14 ਐਫਆਈਆਰ (ਅਗਨੀ, ਦੰਗਾ, ਕਤਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਡਕੈਤੀ) ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ। ਦਿੱਲੀ ਭਾਜਪਾ ਅਤੇ ਆਰਐਸਐਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਰਕਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤਾ, ਰਤਨ ਲਾਲ, ਗਿਆਨ ਲਾਲ ਜੈਨ, ਚੰਦਰ ਸੈਨ, ਪ੍ਰਦੀਪ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਹੰਸ ਰਾਜ ਗੁਪਤਾ, ਬਾਬੂ ਲਾਲ, ਵੇਦ ਮਹੀਪਾਲ ਸ਼ਰਮਾ, ਪਦਮ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ ਅਤੇ ਸੁਰੇਸ਼ ਚੰਦ ਜੈਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਐਫਆਈਆਰ, 446/93 ਮਿਤੀ ਅਗਸਤ 1993, 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 17 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਭਾਜਪਾ ਅਤੇ ਆਰਐਸਐਸ ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਰਜ 14 ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਮਲੇ ਹਰੀ ਨਗਰ, ਆਸ਼ਰਮ, ਸਨਲਾਈਟ ਕਲੋਨੀ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਨਗਰ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹਨ।

ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ 18 ਜੂਨ 1992 ਨੂੰ ਦਰਜ ਐਫਆਈਆਰ ਨੰਬਰ 315/92 ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ, 1980 ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਵੇਲੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਦਾ ਚੋਣ ਏਜੰਟ ਸੀ।
22. ਪਹਿਲੀ ਪੋਸਟ, ‘ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ’।
23. ਭਾਟੀਆ, 'ਘਿਣਾਉਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਸਬੂਤ'।
24. ਦੇਸਵਾਲ, 'ਕਤਲੇਆਮ ਫੈਲ ਗਏ'।
25. ਸੂਰਾ, 'ਹੋਂਦ-ਚਿੱਲਰ ਕਤਲ'।
26. ਸਿੰਘ, 'ਆਰ.ਟੀ.ਆਈ. ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ'।
27. ਡੋਨਾ ਸੂਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਯਾਦ।
28. ਕੁਲਕਰਨੀ, 'ਕਤਲ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ'।
29. ਜੈਸਿੰਗ, 'ਰੱਖਿਆਹੀਣਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ'।
30. ਜੋ ਵੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਨਿਊਜ਼ ਚੈਨਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੈਨਲ ਚਰਚਾ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦਰਸ਼ਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਾਖ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਮਰਦਾਂ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਅਤੇ ਕੈਮਰਾਮੈਨ ਨੂੰ ਬਸਤਰ, ਵਾਇਨਾਡ ਜਾਂ ਮੇਘਾਲਿਆ ਵਰਗੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭੇਜਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਸਸਤਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰੇਲ ਹਾਦਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੈਨਲ ਚਰਚਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਰੇਜ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਇੰਨੀ ਅਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਕਿਉਂ ਹੈ।

4

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਹਨ, ਬਿਹਤਰ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਲਈ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ (ਪੁਲਿਸ ਸਮੇਤ) ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਅਤੇ ਬਰਕਰਾਰ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ 'ਆਦਰਸ਼' ਜਾਂ 'ਸਿਧਾਂਤਕ' ਸਥਿਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ, 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੁਰੰਤ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ - ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸਮੱਸਿਆ - ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਉਹ 'ਕੁਝ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ' ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ।
ਸਭ ਕੁਝ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਭਾਵ, ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ ਚਲਾ ਗਿਆ। 1985 ਵਿੱਚ, ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ, ਇੱਕ ਉੱਚ-ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਸੱਜਣ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਬਦਬੂਦਾਰ, ਘਿਣਾਉਣੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ 'ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ' ਦੱਸਿਆ। ਐਸਐਸ ਧਨੋਆ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਸਨ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।1
ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ 1984 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਉੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਧਿਕਾਰਤ/ਅਣ-ਸਰਕਾਰੀ ਪਖੰਡ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸਨਕੀਵਾਦ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਵਿਧਾਇਕ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ, ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਸਾਰੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇ।
ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਡੀਜੀਪੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ:
ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਾਬਕਾ ਕੇਡਰ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ; ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ

ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਅਗਵਾ ਅਤੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣਾ ਪਸੰਦੀਦਾ ਵਿਕਲਪ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।2
ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਕੁਧਰਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸਨੂੰ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਜਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਬੁੜਬੁੜ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਲਿਆ। ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਘੁੰਮ ਕੇ 'ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸਿੱਖਾਂ' ਨੂੰ ਗੈਰ-ਨਿਆਇਕ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰਨਾ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਰੋਮਾਂਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਸਥਾਈ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਲਿਸ ਲਈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਕਾਨੂੰਨੀਤਾ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਰਪੋਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਤੋਂ ਹੌਸਲਾ ਪਾ ਗਿਆ ਕਿ 'ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ'।
ਅਧਿਆਇ 2 - 'ਡਿਊ ਪ੍ਰੋਸੈਸ: ਪੰਜਾਬ' - ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮਾਮਲੇ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਸਨ: ਪੀੜਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇਣਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਖੂਨ ਵਹਾਉਣਾ।
ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਇਸਨੇ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਕਿ ਕੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। 1984 ਅਤੇ 1995 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ 'ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ' ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ/ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ 'ਪੰਗਾ' (ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ) ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਭਵ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿਆਣਪ ਸੀ। ਕਾਨੂੰਨ: ਇੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹੀਂ
ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਧਾਰਨਾ ਦੋ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਦਲੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਆਮ ਆਦਮੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ਾਂ ਲਈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ

ਲਈ ਸੁਚਾਰੂ ਯਾਤਰਾ। ਦੂਜਾ ਬਦਲਾਅ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਵਜੋਂ ਉਪਯੋਗੀ ਸਨ।
ਦੋਵਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੇ 'ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ' ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ 50 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜੋ ਅਧੀਨ ਤੋਂ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਕੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਧੁੰਦਲੀ ਹੈ? ਇੱਕ ਪਰਜਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਾਜਬ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਨਮਾਨੀ। ਇੱਕ ਨਾਗਰਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ: 'ਅਸੀਂ ਲੋਕ'। ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ, ਨਾਗਰਿਕ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ 'ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ' (ਭਾਵ ਅਧਿਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ), ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।
ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਲਿਸ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਨੇ ਖੁਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਲਈ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ, ਉੱਥੋਂ, ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਫੈਲ ਗਈ।
ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ
ਇਹ ਇਨਾਮੀ ਕਤਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।
ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ।
ਸੂਚੀਬੱਧ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਨਾਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ (ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚ—ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਾ—ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ: 100 ਮਿਲੀਅਨ) ਵਿਭਾਗ ਗੈਰ-ਸੂਚੀਬੱਧ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ 'ਅਣਐਲਾਨੀ ਇਨਾਮ' ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੇਂਜਾਂ ਦੇ ਆਈਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਡੀਜੀ (ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ) ਏਪੀ ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਕਮ 40,000 ($1,333) ਤੋਂ 5 ਲੱਖ ($16,666) ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਪਤ ਫੰਡ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਕੁ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ - ਡੀਜੀਪੀ, ਖੁਫੀਆ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਡੀਜੀ, ਅਤੇ ਆਈਜੀ (ਕ੍ਰਾਈਮ)। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।3
ਨੁਸਖਾ ਸੌਖਾ ਸੀ: ਇੱਕ ਲੋੜੀਂਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰੋ। ਫਿਰ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਉਸ ਉੱਤੇ ਲਗਾਓ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਇੱਕ 'ਮੁਕਾਬਲਾ' ਕਰੋ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਓ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਸਾਧਨਸ਼ੀਲ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਧੀਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੱਟ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। (ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਅਣਜਾਣ ਵੇਰਵੇ ਉਦੋਂ ਲੀਕ ਹੋ ਗਏ ਜਦੋਂ ਕਟੌਤੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸੀ ਜਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।)
ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਭਿੰਨਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਦਮ 1 ਅਤੇ 2 ਉਹੀ ਰਹੇ ਪਰ, ਕਦਮ 3 ਵਿੱਚ, ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ 'ਮੁਰਦਾ' ਅੱਤਵਾਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਾ 'ਬਿੱਲੀ' ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨੌਂ ਜਾਂ ਵੱਧ ਜਾਨਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈਆਂ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਾਮਲਾ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ 'ਹੈਪੀ' ਪੁੱਤਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਰਾਏਕੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ।4 ਉਸਨੂੰ 18 ਨਵੰਬਰ 1991 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਐਸ.ਪੀ. (ਓਪਰੇਸ਼ਨ) ਐਸ.ਕੇ. ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 22 ਨਵੰਬਰ 1991 ਨੂੰ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋ ਹੋਰ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਖਾਲਸਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਕਿਹਾ, ਜੋ 150 ਕਤਲਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ 10 ਲੱਖ ਦਾ ਇਨਾਮ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ: ਉਸਨੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਉਸਨੂੰ ਗੁਪਤ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਰਹੀ। ਸਤੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ, ਉਹ ਚੇਨਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਜੁਲਾਈ 1995 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।
1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਇਹ ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਪੁਲਿਸ 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਦਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਦਮ ਸੀ।
ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਜਾਵੇਗਾ।5
20 ਅਗਸਤ 2013। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਹੈਲਥ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਹੁੰਦਲ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮੌਤ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ

ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਰਾਜਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦੌਰਾਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੰਗਿਆਂ ਜਾਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਕੋਟਾ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
ਇਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਟਾਫ ਨੇ ਨਵੇਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ 'ਕਾਉਂਸਲਿੰਗ ਸੈਸ਼ਨ' ਦੌਰਾਨ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ।
ਹੋਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਗੋਂ 'ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ' ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਪੁਲਿਸ ਮੈਡਲ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਆਫ਼ ਪੁਲਿਸ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।
ਕਾਲਜ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਇਸ ਸਾਲ 25 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਸਐਸਪੀ ਹੁੰਦਲ ਦੀ 'ਮੌਤ' ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਧੀ ਨੇ ਕਥਿਤ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਐਸਐਸਪੀ ਹੁੰਦਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ, ਉਸਦੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੇ ਦ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।
‘ਉਹ ਇੱਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਉਸਨੂੰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੈਰੀਟੋਰੀਅਸ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਤਗਮਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲਗਾਏ ਗਏ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਮਾਮਲਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ’, ਡਿਪਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਐਸ. ਪਰਮਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਜਾਅਲੀ ਮੌਤ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਕੁਝ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅਸਲ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।
ਪੇਅ ਡਰਟ
ਟਾਡਾ ਅਤੇ ਪੋਟਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਫੰਡ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।6

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ ਲਈ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੰਵਰ ਸੰਧੂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ:7
ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹੁਣ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਲਈ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘਰ ਜੋ ਕਦੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ।
ਸੰਧੂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: ਇੱਕ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ 'ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ' ਅਤੇ 'ਜਨਤਾ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਇਹ ਘਰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ', ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ 'ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਦੇ ਡੱਬੇ 'ਤੇ ਚੌਕਸੀ ਰੱਖਣ' ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਜਾਂ ਖਾਸ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਆਈਆਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਅੱਤਵਾਦ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਜੰਗ ਤੋਂ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਰੱਬ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦੂਜਾ ਖੋਲ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ'।
1984 ਅਤੇ 1994 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਸੀ। ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਕੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਝਰਨਾ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ 138 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ, ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ 300 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਵਾਧੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।8
ਆਸਾਨ ਨਿਸ਼ਾਨੇ
ਵੱਡੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਨਾਲ, ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੀ। 1984 ਅਤੇ 1994 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਜਾਇਦਾਦ (ਜਾਇਦਾਦ ਜੋ ਖੁਦ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਲਾਭਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ) ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਇਦਾਦ ਮਾਲਕ ਨਰਮ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਨ: ਇੱਕ ਮਾਲਕ ਜਿਸਦਾ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਵਾਦਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ

ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ (ਐਨਆਰਆਈ) ਸਨ। ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਐਨਆਰਆਈ ਮਾਲਕ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ 'ਸਥਿਰ' ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਬਿਆਨ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅੱਤਵਾਦ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਘੱਟ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਪੁਲਿਸ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਧਣ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ਼ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।
ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਠੀਕ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਆਮ ਸੁਰਖੀ ਇਹ ਹੈ। 'ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਐਸਐਚਓ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ: ਡੀਸੀ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਡੀਆਈਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ'।9 ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅੰਤਰ-ਉਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ: ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਸਰਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕਦਮ 1: ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੋ, ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੋ ਅਤੇ ਤਾਲੇ ਬਦਲੋ। ਕਦਮ 2: ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰੋ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕਬਜ਼ਾਧਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਘੱਟ ਸਨ, ਐਨਆਰਆਈ ਜੋ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਸਫਲ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਕਰ ਮਾਲਕ ਇਸ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ? ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਲ।
ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਖੁਦ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।10

‘ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗਠਿਤ ਗਿਰੋਹ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ - ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।… ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ…’ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਦਿਓ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਐਨਆਰਆਈ (ਗੈਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ) ਮਾਮਲਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ।
ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਗੇਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ IPS ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇੱਥੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ: 11
ਲੁਧਿਆਣਾ। ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ, ਸਥਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਐਸਐਚਓ (ਟ੍ਰੈਫਿਕ) ਪ੍ਰਦੀਪ ਸੰਧੂ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਸੰਧੂ, ਇੱਕ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸਾਈਕਲਿਸਟ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣੇ, ਨੇ ਉਸਦੀ 1,200 ਵਰਗ ਗਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਮਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵੱਡੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।'12
ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਐਨਆਰਆਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵਿਵਾਦ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਇੱਕ ਆਮ ਤੱਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਆਮ ਕਲਿੱਪਿੰਗ ਹੈ:13
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 7 ਅਗਸਤ 2010। ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ 75 ਸਾਲਾ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੀਜੀਆਈਐਮਈਆਰ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਰਨਤਾਰਨ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਲਦੇਵ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਖੇਮਕਰਨ ਦੇ ਐਸਐਚਓ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੂਰਾ ਕਰੀਮਪੁਰਾ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ 12 ਕਨਾਲ 16 ਮਰਲੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਬਲਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ 33 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਲਕ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਐਸਐਚਓ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾੜੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ।’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਸਐਚਓ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕ ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।
ਐਸਐਚਓ ਨੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।
ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਅੱਖਾਂ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਲਈ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਨੰਗੇ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖਾੜਕੂਆਂ ਕੋਲ ਵੀ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਸੀ। ਫੀਡਿੰਗ ਫ੍ਰੈਂਜ਼ੀ
2012 ਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਹੜੱਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ... ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ। ਕੋਈ ਲੁਕਵੇਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ:14
2008 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਸਿਆਟਲ ਨਿਵਾਸੀ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਨਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੌਹਰ, ਉਰਫ਼ ਸੰਨੀ ਗੁੱਡਵਿਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਡਾਊਨਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ 2005 ਤੋਂ ਤਾਲਾਬੰਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਾਲ ਹੁੰਦਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜੌਹਰ ਯੂਥ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ।
ਹੁੰਦਲ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਜੌਹਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੌਹਰ ਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਬਣਾਇਆ ਜਿੱਥੇ ਹੁੰਦਲ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। 2009 ਵਿੱਚ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਸਬ-ਡਿਵੀਜ਼ਨਲ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਹੁੰਦਲ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜੌਹਰ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਐਸਐਸਪੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਹੁੰਦਲ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿਵਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਝੂਠੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਫਸਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।
ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਰਾਹੀਂ, ਹੁੰਦਲ ਨੇ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ, 'ਸੰਨੀ ਨੇ ਬਾਦਲਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਦੇਵਾਂਗੇ ਪਰ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ'।15 ਮਜੀਠੀਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਕੈਬਨਿਟ ਵਿੱਚ ਐਨਆਰਆਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸਨ।
ਅਤੇ ਹੁੰਦਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਜੌਹਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, 'ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਿਗਲਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ'।16
2012 ਤੱਕ, ਜੌਹਰ ਦਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ-ਫੁੱਲਿਆ ਸੀ। 24 ਦਸੰਬਰ 2012 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਾਹਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਏ.ਆਈ.ਜੀ. ਐਸ. ਮੰਡ ਵੀ ਸਨ। ਸਹੀ ਭੜਕਾਹਟ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜੌਹਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੰਡ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਟਿਆ। ਮੰਡ ਨੂੰ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਲੱਤ ਨਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।
ਹੁਣ ਮੰਡ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗੱਲ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 12 ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ, ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੰਡ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਾਗ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਡ ਨੂੰ ਉੱਤਰਾਂਚਲ (ਹੁਣ ਉੱਤਰਾਖੰਡ) ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਨਿਗਰਾਨ ਵਜੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਭੇਜ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।17
ਇੱਕ ਅਕਾਲੀ ਯੂਥ ਵਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕੁੱਟੇਗਾ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ? ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਜੌਹਰ ਅਤੇ ਮੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਰੰਜਿਸ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।18 ਹਮਲਾ ਕੇਸ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜੌਹਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੰਡ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੱਡੀ ਠੀਕ ਹੋਈ, ਉਸਨੂੰ ਐਸਐਸਪੀ ਰੈਂਕ 'ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹਰੇਕ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਚਮਕਦੇ ਨਵੇਂ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਐਸ.ਐਸ. ਮੰਡ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਲੱਤ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ, 'ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ'।19
ਮੰਡ ਨਾਲ 'ਕਾਲਪਨਿਕ' ਝਗੜੇ ਦੇ ਲਗਭਗ 18 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸੰਨੀ ਜੌਹਰ ਦੀ 46 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੂਤਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ

'ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਰਨਾਂ' 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਤੱਥ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਜੌਹਰ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ, ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੂਤਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੌਹਰ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁਸਾਈਡ ਨੋਟ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਸਮੇਤ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਨੋਟ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਇੱਕ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੌਹਰ ਮਜੀਠੀਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੌਹਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।20
ਫਰਵਰੀ 2017 ਵਿੱਚ, ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਐਨਆਰਆਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ ਦੇ ਚੋਰੀ ਹੋਏ ਘਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਗਸਤ 2017 ਤੱਕ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਸਿਵਲ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ 19 ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵਾਰੰਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਕਥਿਤ ਦੇਰੀ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਜਾਂਚ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੱਠਜੋੜ ਹੈ'।21
ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਜੌਹਰ ਪਰਿਵਾਰ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ, ਹੋਟਲ, ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।
ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅੰਤ: ਨਯਾਗਾਓਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦਲੇਰ ਦਿਲ ਅਤੇ ਠੋਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹੜੱਪਣ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣਾ ਅੱਜ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਾਲ 2012 ਦੇ ਆਸਪਾਸ, ਉੱਦਮੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਅਣਇੱਛਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਹ ਨਯਾਗਾਓਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।
ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ 2007 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਟੀਸ਼ਨਰ, ਪਿੰਡ ਕਰੋਰਾਂ (ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ) ਦੇ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਐਫਆਈਆਰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਏਡੀਜੀਪੀ ਸੰਜੀਵ ਗੁਪਤਾ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ।22
ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੈਰੀਫੇਰੀ ਵਿੱਚ ਨਯਾਗਾਓਂ ਵਿਖੇ ਫੋਰੈਸਟ ਹਿੱਲ ਗੋਲਫ ਕਲੱਬ ਦੇ ਨੇੜੇ 15 ਏਕੜ ਦੇ ਫਾਰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਹਿਲਦਾਰ ਘਰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਆਈਜੀਪੀ ਸੰਜੀਵ ਗੁਪਤਾ (ਆਈਪੀਐਸ) ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ। ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਣਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੌਲੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਰੀਦੀ ਸੀ।
ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੇਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਸ਼ ਗੰਭੀਰ ਸਨ, ਬੈਂਚ ਨੇ ਮਾਮਲਾ ਨਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨਯਾਗਾਓਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਕੇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨੰਬਰ 2 ਸੀ।
ਵਿਕਾਸ ਨੰਬਰ 1 ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਪਿੰਡ, ਨਵਾਂਗਾਓਂ, ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜੰਗਲਾਤ ਭੂਮੀ ਵਜੋਂ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੰਡਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਚਾਲਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ, 1993 ਵਿੱਚ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਟਿਆਲਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਸੀ. ਐਸ. ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵੰਡ ਨੂੰ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਣਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੌਲੀ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਬ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੋਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਇੰਤਕਾਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। (ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।) ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ; ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।23
ਨਯਾਗਾਓਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜ਼ਮੀਨ ਪੰਜਾਬ ਭੂਮੀ ਸੰਭਾਲ ਐਕਟ, 1900 ਦੇ ਅਧੀਨ ਬੰਦ ਹੈ, ਜੋ ਜੰਗਲਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ

ਵਾਰ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਵੇਂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਮੌਸਮੀ ਨਦੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਕੀ ਰਾਓ ਚੋਅ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਸਾਂਝੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਵੇਂ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਇਸ ਤਬਾਦਲੇ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
2007 ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬਦਸੂਰਤ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।24 ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਈਜੀਪੀ ਸੰਜੀਵ ਗੁਪਤਾ ਨੇ:
• ਨੇੜਲੇ ਸਿਸਵਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਰੀਦੇ।
• ਕਸੌਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਣਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੌਲੀ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਿਜ਼ੋਰਟ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ।
• ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸੈਟੇਲਾਈਟ ਟਾਊਨ, ਪੰਚਕੂਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਖਰੀਦਿਆ।
• ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਗੰਨੇ ਦੇ ਖੇਤ ਨੇੜੇ ਐਨਆਰਆਈ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ।
• ਜਲੰਧਰ ਨੇੜੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪ ਲਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਧਾਰਮਿਕ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
• ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੁਰਜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਗੈਂਗਸਟਰ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ (ਜੋ 2003 ਤੋਂ ਕੈਦ ਹੈ) ਅਤੇ ਸੰਧੂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ।
• ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਗੁੜਗਾਓਂ (ਹੁਣ ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਲੈਟ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਭੈਣ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।
ਕਥਿਤ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਲਈ, ਇਹ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।
ਅਦਾਲਤ ਖੁਦਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਏਡੀਜੀਪੀ (ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ) ਸ਼ਸ਼ੀ ਕਾਂਤ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅਕਤੂਬਰ 2008 ਵਿੱਚ, ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਆਈਜੀਪੀ ਸੁਮੇਧ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ) ਨੇ ਰਾਣਾ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਜੌਲੀ (ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਕਸੌਲੀ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ) ਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ, ਨਾਡਾ, ਵਿਖੇ 432 ਕਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਇੰਤਕਾਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ, ਧੋਖਾਧੜੀ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ।
ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੌਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਰਿਮਾਂਡ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਵਸੂਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਜੌਲੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ

ਆਈਜੀਪੀ ਸੰਜੀਵ ਗੁਪਤਾ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਪਤਾ ਅਤੇ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੁਮੇਧ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ (ਗੁਪਤਾ ਦੇ 1982 ਬੈਚ ਸਾਥੀ) ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿਰੀ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।25
ਜਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜੱਜ ਨੇ 'ਢੱਕਣ' ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਯਾਗਾਓਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਤ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ।
ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਡੀਜੀਪੀ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 49 ਵੱਡੇ ਨਾਵਾਂ - ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ, ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ - ਦੇ ਨਾਮ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬੇਨਾਮੀ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ ਪਤਾ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਮਾਲੀਆ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ।26
ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ 49 ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਨਾਮੀ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਨ:
• ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ, ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ
• ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਵੀ. ਕੇ. ਖੰਨਾ (ਆਈ.ਏ.ਐਸ.)
• ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਵਿਧਾਇਕ
• ਐੱਸ.ਐੱਸ. ਵਿਰਕ (ਆਈ. ਪੀ. ਐੱਸ.), ਸਾਬਕਾ ਡੀ.ਜੀ.ਪੀ
• ਸੁਮੇਧ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ (ਆਈ.ਪੀ.ਐਸ.), ਤਤਕਾਲੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਵਿਜੀਲੈਂਸ) ਸ.
• ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ (ਆਈ.ਪੀ.ਐਸ.), ਫਿਰ ਮੋਹਾਲੀ ਦੇ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀ
• ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਐਮ.ਪੀ.
• ਸਵਰਗੀ ਕੈਪਟਨ ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ।
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਐਸਐਸਪੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਰਾਈ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੀ 25 ਏਕੜ, ਜੇ.ਐਸ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਆਈਏਐਸ) ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੀ 12 ਏਕੜ ਅਤੇ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਕੀ ਦੁਆਰਾ ਧੋਖਾਧੜੀ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ 5 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਰੋਕਿਆ ਸੀ।
ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਬੇਨਾਮੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ/ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀ ਦੁਆਰਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਜਾਂਚ ਲਈ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭੂ-ਮਾਫੀਆ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ, ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ, ਨਿਰਪੱਖ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਿਪੋਰਟ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।27
ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ 2011 ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸਲੀ ਵਿਵਾਦ
2011 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਟੀਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਪਹਿਲੇ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਦੇ ਭਰਾ, ਨਯਾਗਾਓਂ ਦੇ ਇੱਕ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।28 ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਹੋਰ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਏਡੀਜੀਪੀ ਸੰਜੀਵ ਗੁਪਤਾ ਨੂੰ
[A] ਵਰਦੀਧਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲਕ [ਜੋ] ਆਪਣਾ ਕਾਲਾ ਧਨ/ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਪੈਸਾ ਅਚੱਲ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਸੌਦੇ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਨਾਮੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸਮੇਤ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।29
ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ 31 ਮਈ 2016 ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਿਣਾਉਣਾ ਸੀ।30 ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਪਤਾ ਸੈਣੀ ਦਾ ਬੈਚ ਸਾਥੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੈਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੌਕਸੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਪਤਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਦੋ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਰੰਜਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪਰ ਗੁਪਤਾ ਬਨਾਮ ਸੈਣੀ ਝਗੜਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖੁਲਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੂਰ ਸੀ। 2012 ਵਿੱਚ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੱਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ।31 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਨੇ ਨਵੰਬਰ 2013 ਵਿੱਚ 12 ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਮੋੜ ਅਤੇ ਮੋੜ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਖਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਰਿਕਾਰਡ-ਫੇਰਿੰਗ ਸੁਵਿਧਾਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਗਿਆ।32 ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਬਦਬੂ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਘੁਟਾਲੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ?
ਰਾਜ ਨੇ ਦੋ-ਪੱਖੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਸੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਲੈਂਡ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ। ਇਸਨੇ ਇਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ 1 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਖਰਚਾ ਕੀਤਾ। ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਧੋਖਾਧੜੀ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹੇਗੀ।33 ਵੱਡੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਉਲਟ ਗਈ।
ਦੂਜਾ ਕਦਮ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੂੰ 'ਉਡਾ' ਦੇਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸਨੇ ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਕੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, 81 ਸਾਲਾ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ
ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਜੁਲਾਈ 2013 ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਲਈ, ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੇ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ।34 ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਬੀ.

ਐਨ. ਗੁਪਤਾ ਅਤੇ ਪੀ. ਐਨ. ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਹ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਨਾ ਰੱਖਣ।
ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2013 ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਦੋ ਮੰਤਰੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਕਦਮ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਖਾਵਾ ਸੀ; ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।35
ਕੰਕਰੀਟ ਜੰਗਲ
ਅੱਜ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ, ਜੋ ਕਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜੰਗਲਾਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੰਗਲ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਉੱਚੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਜੋਂ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸਨੂੰ ਨਵਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਤ ਸੰਭਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੋਲਫ ਕਲੱਬ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਇਹ ਘੁਟਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦਾ ਅੱਧਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੂਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਈ 2014 ਵਿੱਚ ਨਤੀਜੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ 4 ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਸੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤਾਕਤ 8 ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 4 ਹੋ ਗਈ, ਭਾਜਪਾ 1 ਸੀਟ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2 ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੀ 'ਆਪ' ਨੇ 4 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਨਯਾਗਾਓਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੋਨੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਸੂਬੇ ਭਰ ਦੇ ਵੋਟਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਲਕੇਨੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਖਾਕੀ ਪਹਿਨੀਆਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਾਰਾ ਗਫਲਾ (ਧੋਖਾਧੜੀ) ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ - ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ - ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਵਤ ਨੂੰ ਦਿਲ 'ਤੇ ਲਿਆ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ।
ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦੇ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣਾ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਨਯਾਗਾਓਂ ਦੇ ਗੰਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵੀ ਛਪੀਆਂ।36

ਹਵਾ ਬਦਲਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ
ਫਿਰ ਵੀ, 2012 ਤੱਕ, ਹਵਾ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ।
ਨਯਾਗਾਓਂ ਮਾਮਲਾ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੌਲਤ 'ਤੇ ਝਪਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ ਗਈ ਸੀ (ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ)।
'ਡਿਊ ਪ੍ਰੋਸੈਸ' ਦੇ ਦੋ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ 2001 ਅਤੇ 2002 ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ (ਅਤੇ, ਵਿਸਥਾਰ ਦੁਆਰਾ, ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ) ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸਾਂ 'ਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਕ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। 2012 ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਸਾਲ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਖੁਲਾਸੇ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ।
ਜਸਟਿਸ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁੱਲਰ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਾਇਰ 35 ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ, ਜਸਟਿਸ ਸੁੱਲਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਕਾਨੂੰਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ' ਅਤੇ 'ਬੇਸਹਾਰਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ' ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ:
ਧਾਰਾ 6 ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਧਾਰਾ ਹਰੇਕ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੰਮ ਅਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਵਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।
ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ-ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਤਾਂ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 6 ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੀਆਰਪੀਸੀ ਦੀ ਧਾਰਾ 197 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗੰਭੀਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਹਿਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਸਬੰਧ ਹੈ।37

ਬੇਸ਼ੱਕ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਟੇਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਸਾਲ ਚੱਲਿਆ। 2016 ਤੱਕ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਜਤਾਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਜਤਾਈ, ਤਾਂ 'ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ' ਦੀ ਛਤਰੀ ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪੁਲਿਸ 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਨਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਕਥਿਤ ਅਪਰਾਧ ਉਦੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।38
'ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ' ... ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ?
ਸਵਾਲ: ਅਜਿਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਕਿਸਨੇ ਦੇਣੀ ਸੀ?
ਉ. ਸਰਕਾਰ
ਸਵਾਲ: ਸਰਕਾਰ ਕੌਣ ਸੀ?
ਉ. ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਬੰਧਤ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ (ਇੱਕ ਵਿਭਾਗ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)
ਸਵਾਲ: ਮੰਤਰੀ ਕੌਣ ਸੀ?
A. ਇੱਕ ਚੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਆਸਤਦਾਨ
ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੋਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਕੈਬਨਿਟ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਜਾਂ ਉੱਚ-ਅਹੁਦੇ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਸੋਚੋ।
'ਆਮ ਸਥਿਤੀ' ਵੱਲ ਲੰਮਾ ਰਸਤਾ
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 'ਆਮ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਵਾਪਸੀ' ਨੂੰ ਅਕਸਰ 1997 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਪਹਿਲੀ 'ਆਮ' ਚੋਣ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਹਾਲਾਤ ਚੋਰੀ- ਛਿਪੇ 2012 ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ 2016 ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੇ ਆਖਰਕਾਰ ਆਮ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ'।
ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹੈ।39 ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,

ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਪਸੀ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਫਿਲਮੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੋਰੰਜਕ ਅਤੇ ਦੱਸਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਹਾਏ, ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ ਟ੍ਰਿਮ ਅਤੇ ਟਰੈਕ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!
ਦੇਰ-ਸਵੇਰ, ਜਦੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਲਾਸਾ 'ਜਦੋਂ ਚੋਰ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ' ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
1984 ਹੁਣ 35 ਸਾਲ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਆਖਰਕਾਰ ਉਸ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਤੀ 'ਅਧਿਕਾਰਤ' ਸਤਿਕਾਰ 'ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ' ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ?
ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਹੁਣ, ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਘੁਟਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ, ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸਾਥੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਨੋਟਸ
1. ਟੱਲੀ, 'ਜ਼ਖ਼ਮ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ'।
2. ਢਿੱਲੋਂ, ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਬਚਾਅ।
3. ਸੰਧੂ, 'ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅਪਰਾਧੀ'।
4. ਡੋਗਰਾ, 'ਮੁਰਦਾ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ?'; ਵਿਨਾਇਕ, 'ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ'; ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਪੱਤਰਕਾਰ, 'ਜਨਹਿੱਤ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨਾਮ ਮੰਗਦੀ ਹੈ'।
5. ਨੈਲਸਨ, 'ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ "ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਝੂਠਾ ਸਬੂਤ"।
6. ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟਸ, 'ਪੋਟਾ 'ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਪੱਤਰ', 22 ਸਤੰਬਰ 2003। https://pudr.org/letter-chairman-review-committee-pota
7. ਸੰਧੂ, 'ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ'।
8. ਸਿੰਘ, 'ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੱਕ!'
ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਜਾਂ ਉਦਯੋਗ ਨੇ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ 300 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਈਵੇਅ, ਮੁੱਖ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ 500 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਅੰਕੜੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ 20 ਤੋਂ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਿਹਾ।
9. ਸਿੰਘ, 'ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ'।

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੁਰਾਗ ਅਗਰਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਭੂਪਾਨਾ ਜ਼ਮੀਨ ਕਬਜ਼ੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਐਸਐਚਓ, ਕੂਮਕਲਾਣ, ਡੋਗਰ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪਣੀ ਮੁਅੱਤਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੂਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਐਸਆਈ ਡੋਗਰ ਰਾਮ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਿਸ ਡਿਪਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ, ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਸਤਫਾ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕੋਲ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹਾਊਸ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸਿਵਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਨੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵਿਰੁੱਧ ਡਿਊਟੀ ਵਿੱਚ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਦੇ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ।
10. ਬੀਬੀਸੀ ਨਿਊਜ਼, 'ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਕੀਮਤਾਂ'।
11. ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 'ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਐਸਐਚਓ ਬੁੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ'।
12. ਵਿਨਾਇਕ, 'ਐਨਆਰਆਈਜ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਠੱਗਿਆ ਗਿਆ'।
13. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 7 ਅਗਸਤ 2010।
14. ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਐਨਆਰਆਈ ਦਾ ਘਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਢਾਹਿਆ ਗਿਆ'।
15. ਇਬਿਡ।
16. ਇਬਿਡ।
17. ਟੀਐਨਐਨ, ‘ਈਸੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰਡ ਮੰਡ’।
18. ਸਿੰਘ, 'ਐਨਆਰਆਈਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀਜ਼'।
19. ਸਿੰਘ, 'ਮੈਂਡ ਅਸਾਲਟ ਕੇਸ'।
20. ਦੇਵਗਨ, 'ਸਾਬਕਾ YAD ਆਗੂ'।
21. ਸਿੰਘ, 'ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਵਾਦ'।
22. ਮਲਿਕ, 'ਨਯਾਗਾਂਵ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦਾ ਕੇਸ'।
23. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਚੌਕਸੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ'।
24. ਮਲਿਕ, 'ਨਯਾਗਾਓਂ ਲੈਂਡ-ਗਰੈਬ ਕੇਸ'।
25. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਚੌਕਸੀ ਘੱਟ ਗਈ'।
26. ਓਹਰੀ, 'ਪੰਜਾਬ ਟੌਪ-ਸ਼ਾਟਸ ਮੇਜਰ ਲੈਂਡ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ'।
27. ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਸਾਬਕਾ ਡੀਜੀਪੀ ਨੇ ਗਠਜੋੜ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ'।
28. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ: CRM-M-25269–2011 (O/M)।
https://indiankanoon.org/doc/123376624/; ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, ‘HC ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ’।
29. ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ, ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ 31 ਮਈ 2016 ਨੂੰ।
https://indiankanoon.org/doc/123376624/
30. ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ: ਸੀਆਰਐਮ-ਐਮ-25269–2011 (ਓ/ਐਮ)।
https://indiankanoon.org/doc/123376624/
31. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ'।
32. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ' (ਭਾਗ I–XII)।
33. ਸਿੰਘ, ‘ਪੰਜਾਬ 1 ਕਰੋੜ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ’।
34. ਇਬਿਡ।
35. ਸਿੰਘ, 'ਧੁੰਦਲੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸੌਦੇ'; ਕੌਰ, 'ਆਨ ਐੱਚਸੀ ਨਜ'।
36. ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ, 'ਬਿਆਸ ਕਿਲਿੰਗ'।
ਜਸਟਿਸ ਮਹੇਸ਼ ਗਰੋਵਰ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਅਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਝ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਟੇਅ ਆਰਡਰ ਦੀ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ

ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਮਾਣਹਾਨੀ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਨੋਟਿਸ ਸਾਬਕਾ ਮੰਤਰੀ ਸਿਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲੂਕਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜ਼ੀਰਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਰੜ ਦੇ ਡੀਐਸਪੀ ਰਾਜ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਰਾੜ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕ ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਰਾੜ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਆਪਣੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ, ਪਿੰਡ ਖੁੱਡਾ ਅਲੀ ਸ਼ੇਰ ਨਿਵਾਸੀ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉੱਤਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਯਾਗਾਓਂ-ਕਰੋਰਾਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁਕਮ ਸਨ। ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਜਵਾਬਦੇਹ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਜਵਾਬਦੇਹ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਹੜੱਪਣ ਅਤੇ ਭੂ-ਮਾਫੀਆ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
37. ਮਲਿਕ, 'ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ'।
38. ਪੀਟੀਆਈ, 'ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਾਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ'; 25 ਅਪ੍ਰੈਲ 2016 ਨੂੰ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਾਮ ਸੀਬੀਆਈ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ। https://indiankanoon.org/doc/71777130/
39. ਰੰਧਾਵਾ, 'ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਾਲਕ'।

5

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਜਦੋਂ ਰੇਡੀਓ ਅਜੇ ਵੀ ਪੌਪ ਗੀਤਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਧਿਅਮ ਸੀ, ਗੁਆਨਟਾਨਾਮੇਰਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਧੁਨ ਅਮਰੀਕੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਬੋਲ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹ ਗਾਣਾ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵਧੀਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਿਹਤਰ ਜਾਗਰੂਕ ਨੌਜਵਾਨ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕਿਊਬਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਊਬਾ ਇੱਕ ਨੋ-ਨੋ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਊਬਾ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚੇ ਗਵੇਰਾ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਵਿਕਰੀ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖਰੀਦਦਾਰ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਅਸਲ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਸੀ... ਪਰ ਫਿਰ ਕੀ? ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਣਾ ਅਤੇ ਟੀ- ਸ਼ਰਟ ਇੱਕੋ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਸੰਦ ਆਈ: ਉਹ ਬਸ ਕੂਲ ਸਨ, ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ।
1960 ਦਾ ਦਹਾਕਾ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉੱਭਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਸਨ। ਲਗਭਗ 10-15 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਬੇਡੂਇਨ ਕੇਫੀਆ ਕਿਸ਼ੋਰਾਂ ਅਤੇ ਵੀਹਵਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲਈ ਇੱਕ ਅਲਮਾਰੀ 'ਲਾਜ਼ਮੀ' ਸੀ। ਮੈਸੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ... ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਫੈਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਵਧ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।
ਇਸਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ?
ਰੈਡੀਕਲ ਸ਼ਿਕ
ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ, ਕੌਫੀ ਮੱਗ, ਕੀ-ਚੇਨ, ਕਾਰ ਡੈਕਲ, ਫਰੇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਲੋਗੋ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਏ ਹਨ।
ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 4-5 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ, ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ 'ਭੂਤ' ਦਿੱਤਾ। 2019 ਤੱਕ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੜਬੜ ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਵਧਾਉਣਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤਰਕਸੰਗਤ ਹੈ? ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ... ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਸਲਾਖਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬੱਬਰ ਬੰਪਰ ਸਟਿੱਕਰ ਜਾਂ ਖਾਰਕੂ ਟੀ-ਸ਼ਰਟ ਦਿਖਾ ਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਵੇਰਾ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਰੂਮਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ... ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਟੀ-ਸ਼ਰਟ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਤੜਕਾ (ਮਸਾਲੇ) ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। (ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੂਤ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸੰਤ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।) ਪਰ ਵਿਅੰਗ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਠੰਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵਿਕਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਠੰਡਾ ਚਿੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕੋਣ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹੀਦ ਕੋਣ। ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਆਡੀਓ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੰਤ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਾਂ ਚੰਗਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਨੇ 40 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤਾਰ ਮਾਰੀ ਸੀ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ। ਟੇਪ ਖਰੀਦਦਾਰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਵੱਲ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਆਉਣ।
ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਜਾਗੋਵਾਲਾ ਜਥਾ ਦੁਆਰਾ ਐਲਬਮਾਂ ਦੀ ਸਟ੍ਰੇਟ ਆਊਟਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਲੜੀ। ਰਵਾਇਤੀ ਕਵੀਸ਼ਰ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੈਪ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਅਪਡੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਮੁੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਝਵਾਨ ਹਨ।1
ਜੇ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵਿੱਚ ਠੰਡਾ ਹੈ
ਭਾਰਤੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕੂਲ ਪ੍ਰਤੀ ਧਾਰਨਾ ਅਕਸਰ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਿਲਟਰ ਹੋਣ ਲਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲੱਗਦਾ ਸੀ; ਹੁਣ, ਸਾਈਬਰ ਸਪੀਡ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ, ਸਾਨੂੰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਡਿਲੀਵਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਟਕਰਾਅ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰਕ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਵੱਗਿਆ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਿਉਂ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰੇਗਾ? ਆਓ ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚੀਏ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਜਾਂ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ? ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਗੋਰੇ

ਆਦਮੀ? ਦਰਅਸਲ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਗੋਰੇ ਆਦਮੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੂਹਿਕ ਕਾਤਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੱਗ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਜੇਹਾਦੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।
ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਟੋਮ-ਟੋਮ ਕੁੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਮੁਰਗੀਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਕੈਨੇਡਾ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
ਦਰਅਸਲ, ਦਾਅਵੇ ਦਾ ਫੈਸ਼ਨ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਦਾਅਵੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨਚੈਸਟਰ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਦੇ ਲਾਲ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਬਨਾਮ ਚੇਲਸੀ ਦੇ ਨੀਲੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ। ਇਹ 'ਸਾਰੇ ਦੂਜਿਆਂ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕਾਪੀ ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ 'ਫੈਸ਼ਨ ਸਟੇਟਮੈਂਟ' ਵਜੋਂ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਹਿਨਣਯੋਗ ਸ਼ਾਰਟਹੈਂਡ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੱਖੇ ਹੁੱਡਾਂ ਵਾਲੇ ਡਰਾਉਣੇ ਚਿੱਟੇ ਚੋਲੇ—ਤੁਰੰਤ ਸੁਨੇਹਾ: ਸਾਰੇ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਿੰਸਕ ਇਰਾਦਾ।
ਜੇਕਰ ਆਪ ਖਾਲਿਸਤਾਨ/ਬੱਬਰ/ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਵਾਲੀ ਟੀ-ਸ਼ਰਟ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ, ਤਰਕਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਦੂਜਾ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ?
1. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ
2. ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ
3. ਮੱਧਮ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ
4. ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ
5. ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ
ਪਿਛਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਪਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਜਵਾਬ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਤਰਕ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਹੁ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ?
ਕਾਲਪਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੋਲਣਾ

ਪਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓ। ਆਓ ਇੱਕ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀਏ। ਕੀਬੋਰਡ 'ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬੇਤਰਤੀਬ ਚੋਣ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਾਮ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ: ਨਗਾਪੂਹੀ। ਇਹ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਮੂਹ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਗਾਪੂਹੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੋਣ ਇਹ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ (a) ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਲਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ (b) ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਰਹੇ। ਪਰ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਨਗਾਪੂਹੀ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਘੇਟੋ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ; ਕਈ ਵਾਰ ਘੇਟੋ ਸੀਮਤ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਸਮਾਜਿਕ ਘੇਟੋ। ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਨਗਾਪੂਹੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਨਗਾਪੂਹੀ ਦੀ ਜੱਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਲਾਟ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਗਾਪੂਹੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਸਦੇ ਨਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਦੂਜੇ ਨਗਾਪੂਹੀ ਦੇ। ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ, ਉਪਾਅ ਕੀ ਹੈ?
ਨਗਾਪੂਹੀ ਦੂਜੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ, ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਹਨ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ, ਕਾਲੇ ਲੋਕ ਨਸਲੀਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿਸਪੈਨਿਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਖਰਚਯੋਗ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਤਫਾਕਨ, ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਨਗਾਪੂਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਧਦੇ ਹਨ। ਮਾਪੇ - ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਿਖਾਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ - ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕੀ, ਅਮਰੀਕੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਫਲ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਨਗਾਪੂਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਟਵੀਕ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਓਕੀਫੇਨੋਕੀ ਕਹਿ ਸਕੋ! ਨਾਲ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤ ਵੀਡੀਓਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਗਾਪੂਹੀ ਰੈਪਰ ਮੋਨਕੀ ਚੇਨ ਅਤੇ ਬੈਗੀ ਨਿੱਕਰ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਟਕਰਾਅ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਗਾਪੂਹੀ ਰੈਪਰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੁਹਾਵਰਾ ਖੁਦ ਮੂਲ ਕਾਲੇ ਰੈਪਰਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੈਪ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਮਰੀਕੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਨਸਲੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਨਗਾਪੂਹੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਾਰਡ ਜਾਂ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਾ ਵੀ ਹੋਣ, ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਚੇਤਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਸਮੂਹ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਕਾਲੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਭੜਕਣ ਅਤੇ ਭੜਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਇਸੈਂਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੱਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਗਾਪੂਹੀ ਇਹ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਗਾਪੂਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।
ਦੁਨੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ ਹੈ
ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਾਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ-ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੈ। ਇਹ ਪੜਾਅ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਮੂਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ: 'ਹੱਸੋ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ ਹੈ'। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਛੋਟੇ ਚੁਟਕਲੇ ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ: ਉਹ ਜੋ ਨਗਾਪੂਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਜੋ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ'। ਨਗਾਪੂਹੀ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲੋ। ਟੀ-ਸ਼ਰਟ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਮਰੀਕੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਅਸੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਲਾਭ ਕੇਂਦਰੀ ਹੈ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਮਨਾਮੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗਲੈਮਰ ਘੁੰਮਾਉਣ, ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਨਗਾਪੂਹੀ ਮਾਣ) 'ਤੇ ਸਵੈ-ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤਕਰਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਨਗਾਪੂਹੀ ਰੱਖੋ; ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਤਰਕ ਇੱਕ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ, ਗਿਣਿਆ-ਮਿਥਿਆ ਤਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤਰਕ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣਾ ਹੈ; ਅਕਸਰ ਇਹ ਸਮੂਹ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਖਾਸ ਰਸਤੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਣਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਜਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਊਰਜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਘਟਾਉਂਦੇ ਕਿ ਇਹ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।
ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ
ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੌਦਾ ਹੈ? ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਕੌਣ ਖਰੀਦ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ?
ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਏਕੀਕਰਨ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਹੈ; ਉਹ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। 'ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਸ਼' ਵਿੱਚ, ਏਕੀਕਰਨ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਰਵੱਈਆ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਬੇ ਹੋਏ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਯੋਗ ਹੋਣ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੋ। ਫਿਰ ਮੀਤੇਈ ਅਤੇ ਭੀਲਾਂ, ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕੂਰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਕਮ ਵਿੱਚ ਉੱਦਮੀ ਭੂਟੀਆ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ, ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਡੀ ਸਿਲਵਾਸ, ਡੀ ਸੂਜ਼ਾ ਅਤੇ ਪਰੇਰਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਬਾਦੀ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਇੱਕਜੁੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।
ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ; ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਖੂਨ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਨਾਗਰਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੀਪਲੇਅ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕ

ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ: ਟਰਿੱਗਰ-ਫਿੰਗਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ।
ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਫੁੱਟਪਾਥਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦੀਆਂ। ਇਰੋਮ ਸ਼ਰਮੀਲਾ, ਬੁਰਹਾਨ ਵਾਨੀ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀਆਂ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਖਰੀਦਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।2 ਇਹ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਲੋਕਤੰਤਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੁਫ਼ਤ ਟੀ-ਸ਼ਰਟ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਫੁੱਟਪਾਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੇਚਨੀਆ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ? ਰਿਆਧ ਦੇ ਫੁੱਟਪਾਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੂਥੀ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ?
ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ... ਅਤੇ ਐਕਸ-ਬਾਕਸ
ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ, ਨਵੀਨਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਆਡੀਓ ਟੇਪਾਂ... ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਪਾਰਕਕਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਘੱਟ ਤਕਨੀਕ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਵੀਡੀਓ ਗੇਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਜੇ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਜਲਦੀ ਹੀ।
ਸਿੱਖ ਲੜਾਕੂਆਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਵੀਡੀਓ ਗੇਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਉਹ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਸਿਡ ਮੀਅਰ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ V ਵਿੱਚ, ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ। ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ, ਮੀਅਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ: 'ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਆ ਗਏ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹਨ'। ਸਾਮਰਾਜ ਕੁੱਲ ਯੁੱਧ 18 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰੋ, ਮਰਾਠਾ ਘੋੜਸਵਾਰ 'ਤੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੋ। ਅਸੈਸਿਨਸ ਕ੍ਰੀਡ ਕ੍ਰੋਨਿਕਲਜ਼ ਦੇ ਵਿਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਖਿਡਾਰੀ ਨੂੰ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। 1984 ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਈ ਕੋਈ ਵੀ ਹਾਲੀਆ ਖੇਡ ਹਿਟਮੈਨ 2 ਹੈ। ਇਸ ਗੇਮ ਨੇ ਇੱਕ ਲੇਆਉਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਦੇ ਲੇਆਉਟ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਸੀ। ਈਡੋਸ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈਵਲ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।3
ਵੀਡੀਓ ਗੇਮਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। 1 ਮਾਰਚ 2018 ਨੂੰ, ਬੇਰੂਤ, ਹਿਜ਼ਬੁੱਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ, ਈਰਾਨ-

ਸਮਰਥਿਤ ਸ਼ੀਆ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਨਤਮ ਵੀਡੀਓ ਗੇਮ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ ਸੈਕਰਡ ਡਿਫੈਂਸ: ਪ੍ਰੋਟੈਕਟਿੰਗ ਦ ਹੋਮਲੈਂਡ ਐਂਡ ਹੋਲੀ ਸਾਈਟਸ। ਇਹ ਗੇਮ ਹਿਜ਼ਬੁੱਲਾ ਦੇ 2016 ਦੇ ਬੈਸਟਸੈਲਰ, ਕਾਲ ਆਫ਼ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਸਪਿਨਆਫ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਗੇਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਗੇਮ ਜੋ ਲਗਭਗ $5 (350) ਵਿੱਚ ਵਿਕਦੀ ਹੈ।
ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਸਾਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਿਡਾਰੀ ਦੇ ਦਮਿਸ਼ਕ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਸਥਿਤ ਸ਼ੀਆ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਸਯੀਦਾ ਜ਼ੀਨਬ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੀਆ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਕਬਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਿਡਾਰੀ ਹਿਜ਼ਬੁੱਲਾ ਨੇਤਾ ਹਸਨ ਨਸਰੱਲਾਹ ਦੇ ਪੋਸਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਿਜ਼ਬੁੱਲਾ ਲੜਾਕੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਲੜਾਕੂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ, ਖਿਡਾਰੀ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣਾ ਪਵੇਗਾ... ਉਹ ਦੇਖੇਗਾ ਕਿ ਵਿਰੋਧ ਲੜਾਕਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ'।
ਜੇਕਰ ਟਕਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀਡੀਓ ਗੇਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੇ - ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਦੇ - ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ 'ਭਰਤੀ' ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੀਡੀਓ ਗੇਮ ਖਿਡਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਖੇਡ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਿਵੈਲਪਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ, ਇਹ ਖੇਡ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 'ਲੜਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ' ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਗਲੈਮਰ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਇੱਕ ਆਭਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਡ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖੇਡ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ 'ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ' ਖੇਡ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਲਈ, ਇਹ ਇੱਕ ਅਸਲ-ਜੀਵਨ ਵਿਕਲਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਭਰਤੀ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ, ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?4 ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਗੰਭੀਰ ਲੋਕ ਹਨ। ਵੀਡੀਓ ਗੇਮ ਆਰਕੇਡਾਂ ਅਤੇ ਗੇਮ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਮੱਗਰੀ ਵਾਲੀਆਂ 'ਅੱਤਵਾਦੀ' ਵੀਡੀਓ ਗੇਮਾਂ ਲੱਖਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਰੁਝੇ

ਰੱਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਜੂਦ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਜਾਗ ਸਕੇ।
ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਨੇਮਾ, ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਡਸਟਰੀ, ਜੋ 2002 ਤੱਕ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਫਿਲਮਾਂ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਗਭਗ 120 ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਲ ਦੇ ਹਰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਫਿਲਮ ਹੈ। ਮੁਨਾਫਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ: ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਬਜਟ ਲਗਭਗ 4 ਕਰੋੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਔਸਤਨ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਔਸਤਨ 10 ਕਰੋੜ ਦੇ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ। ਇੱਕ ਔਸਤ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਦਾ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਸ਼ਡਿਊਲ ਸਿਰਫ਼ 35-40 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਾੜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇੱਕ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ, 'ਆਸ਼ਿਕੀ 2 (ਹਿੰਦੀ) ਅਤੇ ਲੱਕੀ ਦੀ ਅਨਲੱਕੀ ਸਟੋਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਇੱਕੋ ਦਿਨ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਨੂੰ 22 ਸ਼ੋਅ ਮਿਲੇ, ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਸ਼ੋਅ ਮਿਲੇ।'
ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੈਨੇਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਨੇਮਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਫਲ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਲਗਭਗ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਕੈਨੇਡਾ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਲੀਵੁੱਡ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।6 ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਰੋਮਕਾਮ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਥੱਪੜਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵੀ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਯੋਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮਾਜਿਕ ਡਰਾਮੇ? ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਥ੍ਰਿਲਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫ਼ਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਖੁਦ ਰੋਮਕਾਮ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਕਸ਼ਨ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਸਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਟੰਟਮੈਨ ਲਗਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਸੈੱਟ ਉਡਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾੜਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ 'ਤੇ ਫ਼ਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਕੰਜੂਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਉਹ ਹੈ ਸੰਗੀਤ; ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾ ਵੱਲ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ

ਵਿਕਰੀਯੋਗ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੱਟਾ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
70mm ਇਤਿਹਾਸ
ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ 'ਇਤਿਹਾਸਕ' ਫਿਲਮਾਂ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਹਾਲੀਆ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ? ਸਿਨੇਮਾ ਦਰਸ਼ਕ 'ਇਤਿਹਾਸਕ' ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੇਕਰ ਫਿਲਮ ਦੇ ਪੋਸਟਰ 'ਤੇ 'ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੈਲੂਲੋਇਡ ਵ੍ਹਿਪਡ ਕਰੀਮ ਦੇ ਪਹਾੜ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਕੁਝ ਸੁੱਕੀ ਪੁਰਾਲੇਖ ਦੀ ਪਰਤ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਆਰਾ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਮੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪੋਲੀਵੁੱਡ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਾਲੀਵੁੱਡ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਮੇਲ ਗਿਬਸਨ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਸਟਰਲਿੰਗ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਜੂਡ ਲਾਅ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਸਟਾਲਿਨਗ੍ਰਾਡ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਜੈਫ ਡੈਨੀਅਲਸ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਗੈਟਿਸਬਰਗ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਓਰਲੈਂਡੋ ਬਲੂਮ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਵਿਰੋਧ, ਜਿੱਤ ਜਾਂ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਥੀਮ ਦੇ ਨਾਲ, ਐਕਸ਼ਨ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਆਖਰੀ ਰੀਲ ਵਿੱਚ ਹੀਰੋ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਵਿਕਲਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਹਨ।
ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਨੇਮਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਅਤੇ ਯਕੀਨਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਨੇਮਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਲਈ ਚੰਗੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੀਰੋ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਹੀਰੋ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ, ਇਹ ਕੌਣ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ?
ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਪਵਾਦ ਹਨ?
ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਜੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਲਈ ਸਿਖਰਲੇ ਸਾਲ 2013-2015 ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਈਬੀ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮਈ 2015 ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।7

ਆਈਬੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਲੂਸਟਾਰ, 1984 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਦੰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੁਲਿਸ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਨੱਥ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਫਿਲਮਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿਨੇਮਾ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਬੇਚੈਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਾ ਸਕਣ।
ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼
'ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ' ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ: ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ 'ਤੇ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ/ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਥੀਮ ਵਾਲੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਓ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਫਿਲਮਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੀ ਸੂਚੀ ਚੋਟੀ ਦੇ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ 2018 ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਕੈਰੀ ਔਨ ਜੱਟਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ 57 ਕਰੋੜ ਕਮਾਏ।8
2014, ਪੰਜਾਬ 1984 (ਪੰਜਾਬੀ)। ਦਿਲਜੀਤ ਦੋਸਾਂਝ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ, ਗੁਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਅਤੇ ਮਨਮੋਰਡ ਸਿੱਧੂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਪਾਥੋਸ ਅਤੇ ਬਾਥੋਸ: ਮਾਂ 1984 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਲਾਪਤਾ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਫਿਲਮ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਮ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ 34 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ।
2013, ਸਦਾ ਹੱਕ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਮਨਦੀਪ ਬੈਨੀਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ, ਕੁਲਜਿੰਦਰ ਸਿੱਧੂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਅਦਾਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਮੋੜ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਟਾਰ ਹਾਕੀ ਖਿਡਾਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਇੱਕ ਕੈਦ ਖਾੜਕੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ 'ਤੇ ਥੀਸਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਫਿਲਮ ਦਸੰਬਰ 2009 ਵਿੱਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਦੀ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਕੁਝ ਕਟੌਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ 2013 ਵਿੱਚ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ, 5 ਅਪ੍ਰੈਲ 2013 ਨੂੰ, ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਵੰਡ ਲਈ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲਾਂ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਰਿਲੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ: ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ 19 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ।
2017, ਤੂਫ਼ਾਨ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਬਾਘਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ, ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਕੇਂਦਰੀ ਬੋਰਡ ਨੇ 2016 ਵਿੱਚ ਫਿਲਮ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੋਧ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਤੂਫ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਅਤੇ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ, 17 ਅਗਸਤ 2017 ਤੱਕ, ਇਸਨੇ ਲਗਭਗ 11 ਕਰੋੜ ਕਮਾ ਲਏ ਸਨ। ਇਹ ਅਜੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਣੀ ਬਾਕੀ ਹੈ।
2014, ਕਓਮ ਦੇ ਹੀਰੇ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੀਪ ਬਾਂਸਲ, ਸੰਦੀਪ ਭੱਲਾ ਅਤੇ ਰਮਨ ਅਗਰਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਬਲੂਸਟਾਰ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਦੇ ਸੀਈਓ ਰਾਕੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਵਿਵਾਦ ਸੀ। ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਫਿਲਮ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਵੇ। ਫਰਵਰੀ 2014 ਵਿੱਚ, ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਕਟੌਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈ। ਸਾਰੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਦਰਸ਼ਕ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ: ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਿਰਫ 8.14 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੋਇਆ।

1996, ਮਾਚਿਸ। ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਫਿਲਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਬਾਰੇ ਬਣੀ ਪਹਿਲੀ ਫਿਲਮ ਸੀ। ਹੀਰੋ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਮਾਸੂਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਦੋਸਤ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੂਹ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੈਂਡਲਰ ਖਲਨਾਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੱਗਰੀ: ਪਿਆਰ, ਗੁੱਸਾ, ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਨਕੀਵਾਦ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਅਤੇ ਧਮਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਨਰਮ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਰਿਲੀਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਕੇ. ਆਰ. ਮਲਕਾਨੀ ਅਤੇ ਸੀਪੀਐਮ ਦੇ ਬਿਪਲਬ ਦਾਸਗੁਪਤਾ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਰਾਈ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕੱਟਾਂ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਲਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਗੁਲਜ਼ਾਰ, ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਸਾਂਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ 1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੜਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੀਨਾ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ 2.5 ਕਰੋੜ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਲਗਭਗ 7 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। (ਇਹ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਮਾਚਿਸ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਸਫਲਤਾ ਸੀ।)
2003, ਹਵਾਏਂ (ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ)। ਅੰਮਤੋਜੇ ਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਅਤੇ ਨਿੱਪੀ ਧਨੋਆ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਲਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਮੋੜ ਅਤੇ ਮੋੜ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਵਿੱਚ ਮਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ 5.2 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।
2015, ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਉਡਾਕ: ਦਿੱਲੀ 1984 (ਪੰਜਾਬੀ)। ਅਸ਼ੋਕ ਗੁਪਤਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ, ਅਤੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਗੁਪਤਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਇਹ 1984 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੀੜਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਵੰਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਆਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਕਟੌਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੁੱਲ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਗਭਗ 4.5 ਕਰੋੜ ਸੀ।

2015, ਪੱਤਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਨਰੇਸ਼ ਗਰਗ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗਾਇਕ ਰਾਜ ਕਾਕੜਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ "ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਰੇ" ਵੀ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ, ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ, ਕਾਇਰਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪੈਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਘਰ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਔਸਤ ਸੀ... ਲਗਭਗ 3.8 ਕਰੋੜ।
2015, ਦ ਮਾਸਟਰਮਾਈਂਡ ਜਿੰਦਾ ਸੁੱਖਾ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਅਤੇ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਕੇਸੀਐਫ ਦੇ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਿੰਦਾ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੁੱਖਾ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਜਨਰਲ ਏ.ਐਸ. ਵੈਦਿਆ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਵੈਦਿਆ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਤੰਬਰ 2015 ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਫਿਲਮ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਜਾਜ਼ਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਹ ਫਿਲਮ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਿਰਮਾਣ ਲਾਗਤ 2.5 ਕਰੋੜ ਆਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਨੇਮਾਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ 3 ਕਰੋੜ ਸੀ।
2015, ਚੌਥੀ ਕੂਟ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਅਤੇ ਕਾਰਤੀਕੇਯ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਬਾਰੇ ਹੈ ਕਿ ਭੌਂਕਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਲਤੂ ਜਾਨਵਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜੋ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦਿਸ਼ਾ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਖਰੀ ਯਾਤਰੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਖੁੰਝ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਮਾਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਲਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਰਬੋਤਮ ਫੀਚਰ ਫਿਲਮ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫਿਲਮ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫਿਲਮ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਰਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਲਗਭਗ 2.5 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ।
2015, ਬਲੱਡ ਸਟਰੀਟ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਦਰਸ਼ਨ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ, ਕੈਨੇਡਾ-ਅਧਾਰਤ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ

ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪਿਆ: ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ 1.2 ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।
2015, ਕੌਣ ਕਰੇ ਇਨਸਾਫ (ਪੰਜਾਬੀ)। ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਸਲਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਲਿੰਦਰਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ। ਇਹ ਫਿਲਮ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੈੱਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ 'ਤੇ ਮਾਮੂਲੀ 40 ਲੱਖ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 11 ਅੱਤਵਾਦੀ-ਥੀਮ ਵਾਲੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਔਸਤ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ 9 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਫਿਲਮਾਂ ਨੇ 34 ਕਰੋੜ ਅਤੇ 11 ਕਰੋੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ; ਤਿੰਨ ਨੇ ਲਗਭਗ 8 ਕਰੋੜ ਅਤੇ 5 ਕਰੋੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ; ਤਿੰਨ ਨੇ 4.5 ਕਰੋੜ ਅਤੇ 3 ਕਰੋੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ; ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਨੇ 3 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ 40 ਲੱਖ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਈ। ਸਾਲ 2018 ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ, ਇੱਕ ਕਾਮੇਡੀ, 57 ਕਰੋੜ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ।
ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੁਰਾਕ ਲਈ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਹੀਂ ਤੋੜੇ। ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੰਭੀਰ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ।
ਅਸਲ ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਈਬੀ ਅਤੇ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਵੀ ਡਰਾਉਣਾ ਕਿੰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ।
ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
1984-1994 ਵਰਗਾ ਝਟਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦਹਾਕਾ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।
ਯਾਦਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ, ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਤੁਰੰਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਗਲਪ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜੂਨ 1984 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹਰਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ: ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਅਜਿੱਤ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਸੰਜਮੀ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵੀ।

ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੇ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗ਼ੈਰ-ਗਲਪ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਡੱਬਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਕੰਮ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਸਮੇਂ ਨੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਗਲਤਫਹਿਮੀਆਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।
ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਓ ਅਤੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਲਾਸੇ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸੱਚਾਈ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਅਜੀਬ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਖੁਲਾਸੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹਨ: ਟਾਈਮ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟ ਐਂਡ ਟਾਈਮ ਪਾਸਟ: ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਏ ਟਾਪ ਕਾਪ, ਮਰਹੂਮ ਡੀਜੀਪੀ ਕਿਰਪਾਲ ਢਿੱਲੋਂ, ਬੁਲੇਟ ਫਾਰ ਬੁਲੇਟ: ਮਾਈ ਲਾਈਫ ਐਜ਼ ਏ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ, ਡੀਜੀਪੀ ਜੂਲੀਓ ਰਿਬੇਰੋ ਅਤੇ ਓਪਨ ਸੀਕਰੇਟਸ: ਇੰਡੀਆਜ਼ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਅਨਵੀਲਡ, ਆਈਬੀ ਦੇ ਜੁਆਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਸੇਵਾਮੁਕਤ) ਮਲੋਏ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਧਰ।
ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਝਟਕੇ ਨੇ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੱਚ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੈਲਿਸ) ਅਤੇ ਪਤਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਦਾਨਵ: ਇੱਕ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ ਆਫ਼ ਮਾਡਰਨ ਇੰਡੀਆ) ਦੀਆਂ ਆਤਮਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪਾਇਆ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਕੈਂਪ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਯਾਦ/ਆਤਮਕਥਾ/ਜੀਵਨੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ 'ਦ ਸਟੋਲਨ ਈਅਰਜ਼', ਜੋ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਪਵਿੱਤ ਕੌਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਮਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੱਟੜਵਾਦ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਮੌਖਿਕ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।
ਪਾਠਕ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਜ਼ੀਅਰ ਮਯਾਸੇਤਸੂ ਸਾਨਯੂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਜਿਸਦਾ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਉਮਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚਕਮਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਆਤਮਕਥਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉੱਭਰਿਆ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕੋਈ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ, ਕੋਈ ਰਿਹਾਅ ਹੋਇਆ ਦੋਸ਼ੀ, ਕੋਈ ਭੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਿਆ, ਆਪਣੀ ਨੋਟਬੁੱਕ ਖੋਲ੍ਹੇਗਾ ਅਤੇ Maiñ uhanã de naal si... (ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।) ਲਿਖੇਗਾ।
ਗਲਪ ਦਾ ਧੀਮਾ ਸਫ਼ਰ

ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਨੋਟ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਗਲਪ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਗੈਰ-ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੰਬੇ ਅੰਤਰਾਲਾਂ ਗਲਪ ਰਾਹੀਂ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰਨਾ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰੇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦੇ ਜੋਖਮ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ/ਦਿੱਲੀ 1984 ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇੱਥੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਇੱਥੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ।
ਤੂਫਾਨ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਇਹ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਸਦਮਾ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸੂਖਮ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਵੇਲ ਆਫ਼ ਦ ਬਲੈਕ ਬ੍ਰੀਜ਼ ਅਤੇ ਰੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ 84 ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ "ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਾਰੇ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ, ਨਿਹਥਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਮੈਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤਾਮਿਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸੰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮੌਨੱਪੁਆਲ (ਮੌਨ = ਚੁੱਪ, ਪੁਆਲ = ਤੂਫਾਨ) ਹੈ। (ਕੀ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਵਲ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ 2004 ਦੀ ਸੁਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੱਟਵਰਤੀ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੋਵੇਗਾ?)
ਤੂਫਾਨ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ। ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਕਰਮ ਕਪੂਰ ਦੁਆਰਾ 1984 ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ "ਦ ਅਸੈਸੀਨੇਸ਼ਨਜ਼" ਇੱਥੇ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ।
ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1. ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਉਲਟ ਹਕੀਕਤ 'ਤੇ ਫਿੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਤਰਕ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਨੂੰ 'ਪਾਗਲ' ਮਾਹੌਲ 'ਤੇ ਫਿੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼। ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ 'ਮਾਈਂ ਹਨੇਰਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ' ਅਤੇ ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦੀ 'ਦੇਸ਼ਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਨ ਵਿਚ' ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਨਈਅਰ ਕਿਤਾਬ ਅਚਾਨਕ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਭਾਰਤੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਗਲਪ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ 90 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ (2018 ਵਿੱਚ) ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।

ਆਫ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 2. ਇੱਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਯੋਗ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ/ਲੱਭਣ ਜਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਪਛਾਣ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਫ਼ਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ। ਅਮਨਦੀਪ ਸੰਧੂ ਦੁਆਰਾ ਰੋਲ ਆਫ਼ ਆਨਰ ਇੱਕ ਪਛਾਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਪਛਾਣ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਗਨ ਦੀ ਵਾਹ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ (ਹਿੰਦੀ) ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਘਰ ਫੋਰੇਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। 1984 ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਲਿਖਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਘੱਟ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
ਤਰਕ 1. ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪੀੜਤ ਹੋਣ, ਦੁੱਖ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਮਾਰੋ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦ ਦੀ 'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲੱਗੇ', ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਗੈਲਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ' ਅਤੇ ਸਿਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ 'ਸੈਫਰਨ ਸੈਲਵੇਸ਼ਨ' ਵੀ ਹਨ।
ਤਰਕ 2. ਨਾਇਕ, ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ, ਭਿਆਨਕ ਕੰਮਾਂ ਜਾਂ ਚੁੱਪ ਅਤੇ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ: ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀਲੀਅਮ ਅਤੇ ਕਾਂਜੀਤ ਦਿਓਲ ਦੀ ਹਾਕਸ ਦਾ ਸਾਲ।
ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਭ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਿਕਰਮ ਕਪੂਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ "1984: ਇਨ ਮੈਮੋਰੀ ਐਂਡ ਇਮੈਜੀਨੇਸ਼ਨ" ਅਜ਼ਮਾਓ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਗਲਪ ਅਤੇ ਲੇਖ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ।
ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸਾਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਛਾਲ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਾੜਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਾੜਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦਰਅਸਲ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਏ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਉਛਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ।
ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਉਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸਾਰੀ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਚਿੰਤਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਵੈ-ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗਾ; ਸੁਝਾਇਆ ਗਿਆ ਸਿਰਲੇਖ: ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ। ਲੇਖਕ ਇੱਕ ਹੀ ਸਬਕ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵੇਗਾ: 'ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਓ। ਸੰਸਦ, ਕਾਨੂੰਨ, ਪਾਰਟੀਆਂ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਸਰਕਾਰ, ਅਦਾਲਤਾਂ, ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ, ਲਾਭਦਾਇਕ ਮੂਰਖਾਂ, ਠੱਗਾਂ, ਸਪਿਨ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਹੰਗਾਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ 'ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਸੀਂ ਹੋ।'

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਪੈਨ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲਣਾ, ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਬਚਕਾਨਾ ਅਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਲੇਖਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਲੇਖਕ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਨੇਮਾ ਨੇ ਇੰਨਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸਿਨੇਮਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ, ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਖਰੀਦਦਾਰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੇ ਸਮਾਨ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

ਨੋਟਸ
1. ਜਾਗੋਵਾਲਾ ਜਥਾ: ਪਿਛੋਕੜ। https://soundcloud.com/jagowalajatha&hl=en&gl=in&strip=1&vwsrc=0
2. ਇਰੋਮ ਚਾਨੂ ਸ਼ਰਮੀਲਾ, ਇੱਕ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਕੁਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਮਨੀਪੁਰ ਦੀ ਕਵੀ। 5 ਨਵੰਬਰ 2000 ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਸਨੇ 16 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 9 ਅਗਸਤ 2016 ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤੀ।
ਬੁਰਹਾਨ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਵਾਨੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਮੂਹ ਹਿਜ਼ਬੁਲ ਮੁਜਾਹਿਦੀਨ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਮੌਜੂਦਗੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਇਆ, ਉਸਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।
ਮੱਲੋਜੁਲਾ ਕੋਟੇਸ਼ਵਰ ਰਾਓ ਉਰਫ਼ ਕਿਸ਼ਨਜੀ, ਇੱਕ ਸੀਪੀਆਈ(ਐਮ) ਪੋਲਿਟ ਬਿਊਰੋ ਮੈਂਬਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਓਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਲਾਲਗੜ੍ਹ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਚਿਹਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ 24 ਨਵੰਬਰ 2011 ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਬੁਰੀਸ਼ੋਲ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
3. http://searchguide.level3.com/search/?q=http%3A//https/www.reddit.com/r/Sikh/comments/31l0zj/video_games_%2520with%2520_sikh_content/%2520%23thing_t1_cq2n5bu&r=&bc=
4. ਫਰਾਂਸ 24, 'ਨਿਊ ਹਿਜ਼ਬੁੱਲਾ ਵੀਡੀਓ ਗੇਮ'।
5. ਸ਼ਰਮਾ, 'ਜੱਟ ਇਨ ਫ਼ਿਲਮ'।
6. ਮਹਿਤਾ, 'ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੇ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਉਮੀਦ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ'।
7. ਮੇਲ ਟੂਡੇ ਬਿਊਰੋ, ‘ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਅਲਰਟਸ ਹੋਮ ਮਿਨਿਸਟਰੀ’।
8. ਬਾਕਸ ਆਫਿਸ ਦੇ ਅੰਕੜੇ https://www.the-numbers.com/box-office ਅਤੇ https://www.facebook.com/officialpunjabicinemaboxoffice/ ਤੋਂ ਹਨ।
9. ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਫੋਰੇਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ (ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਦੇਸ਼ - ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਸ਼ - ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ

ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਵੇਗੀ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਅਣਇੱਛਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ। ਤਾਮਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੀਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਗਣ ਹੈ। ਪਰਦੇਸ ਅਤੇ ਪਰਦੇਸੀ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਖਮਤਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਾਣੇ ਪਰਦੇਸੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪ ਅਜਨਬੀ।

6

ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਰੈਡਕਸ
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ 1990 ਦਾ ਦਹਾਕਾ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, ਹਿੰਸਾ ਘੱਟ ਕੇ ਲਗਭਗ ਜ਼ੀਰੋ ਹੋ ਗਈ। ਅਗਸਤ 1995 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲਗਭਗ 12 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ।1 ਰਾਮਰਾਜ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ
1997 ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਾਈਕਾਟ ਜਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਭਾਜਪਾ, ਜਿਸਨੇ 1996 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਿੰਦੂਤਵ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੇ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਾਭ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿੱਚ 'ਰਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਸਨ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ, ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।2
ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਗੀਤ ਸੁਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ: ਖੜਕੂ ਹਾਰ ਗਏ, ਸੁਪਰ ਕਾਪ ਜੀਤ ਗਿਆ, ਜੈ ਹੋ! ਇਹ ਪਿਆਨ ਅਕਸਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਠਰੰਮੇਦਾਰ, ਤਾਚੇ ਘੁੰਮਦੇ ਡੀਜੀਪੀ ਕੇ. ਪੀ. ਐਸ. ਗਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਅੱਤਵਾਦ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰਲਾਕ ਹੋਮਜ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭੌਂਕਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ, 1997 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਅੱਤਵਾਦ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਸੀ।
ਵੋਟਿੰਗ 68.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 75 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਿਵਾਈ: ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਬਹੁਮਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਬਿਹਤਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ।
ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਚੋਣਾਂ, ਸਥਿਰ ਸਰਕਾਰ... ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਅਗਵਾ, ਤਸ਼ੱਦਦ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਮੂਹਿਕ

ਸਸਕਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪੀਪਲਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।3
ਸਰਕਾਰ ਘਬਰਾ ਗਈ; ਪੀਪਲਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਪਿਆ। 11 ਜੂਨ 1998 ਨੂੰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਬੁੜੈਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਧਮਾਕੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਪਲਾਸਟਿਕ ਵਿਸਫੋਟਕਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਤਸਕਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਥਿਤ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੁੜੈਲ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋੜਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਪੱਤਰ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ,4 ਪਰ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ: ਉਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਿਆਂਇਕ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸੜਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਅਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ। ਪੀਪਲਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਪਾਹਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੋਵੇਂ ਘਬਰਾ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਘਬਰਾ ਗਈਆਂ।5 ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋ ਅਧਿਆਵਾਂ - 'ਡਿਊ ਪ੍ਰੋਸੈਸ: ਪੰਜਾਬ' ਅਤੇ 'ਡਿਊ ਪ੍ਰੋਸੈਸ: ਦਿੱਲੀ' ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਘਿਨਾਉਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਵਿਚਕਾਰ 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਇੰਨੀ ਲੰਬੀ, ਲੰਬੀ ਉਡੀਕ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖਾਸ ਜੱਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ 'ਤੇ ਰੋਕ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੋਵਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਯਾਦ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।
ਮਿਲੇਨੀਅਮ ਫਿਆਸਕੋਸ
ਅਗਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੰਗ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਗੈਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ, ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਾਂਤੀ। ਫਰਵਰੀ 1999 ਵਿੱਚ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨਵਾਜ਼ ਸ਼ਰੀਫ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਦੋਹੇ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ; ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਤੋਲੋਲਿੰਗ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਘਾਟੀ ਅਤੇ ਲੇਹ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਹਾਈਵੇਅ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਜੰਗ। ਕਾਰਗਿਲ ਅਤੇ ਦਰਾਸ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਮਈ 1999 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਨਿਰਾਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ, ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉੱਚੇ ਦਰਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਘੁਸਪੈਠ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।
ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ। ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰਾਲੇ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1998 ਵਿੱਚ, ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰੀਖਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹੇਠ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 6 ਪਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਗਰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਾਲਿਬਾਨ ਹਾਈਜੈਕਰਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਅਲ ਕਾਇਦਾ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਨੇ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਧਾਰ ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰੀ ਸੀ। 1999-2000 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਟਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੈਸੇ ਲਵੇ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੰਮ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕਲਿੰਟਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਿਲ ਕਲਿੰਟਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ - 22 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ - ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾ 20 ਮਾਰਚ 2000 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।
ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ। 20 ਮਾਰਚ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਅਨੰਤਨਾਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚਿੱਟੀਸਿੰਘਪੁਰਾ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਿਵਾਸੀ 36 ਸਿੱਖ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਲਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ 25 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, 7 ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਈਫਲਜ਼ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਦੇ ਅਨੰਤਨਾਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਥਰੀਬਲ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜ 'ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ' ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ।7 ਫੌਜ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਾਰੇ ਗਏ ਆਦਮੀ ਚਿੱਟੀਸਿੰਘਪੁਰਾ ਕਤਲੇਆਮ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ।
ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜ ਆਦਮੀ (ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਚਰਵਾਹੇ) ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਥਰੀਬਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਨਾਗਰਿਕ ਗੈਰ-ਨਿਆਇਕ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਕਲੇ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਕਪੋਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਅੱਠ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੀਆਰਪੀਐਫ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, 15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ 49 ਨਾਗਰਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਕਲਿੰਟਨ ਡਰ ਗਿਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਥਰੀਬਲ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 14 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਾਮਲਾ 2017 ਤੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਲਟਕਦਾ ਰਹੇਗਾ।
ਸ਼ਾਂਤੀ। 2000 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਡੈਨਮਾਰਕ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਡੈਨਿਸ਼ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸੇਵਾ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸਟਾਕ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟੀਮ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹਨ।8 ਡੈਨਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੂਟਨੀਤਕ ਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਰੋਧੀਆਂ, ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਜੱਜਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਬਿਤਾਏ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੁਖਬਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਮੂਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਭਰਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਆਮ ਸਹਿਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ 1991 ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤ ਸੀ - ਪੁਲਿਸ ਵਧੇਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਖੜੋਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਘਾਣ ਤੋਂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਲੱਭਣ ਲਈ।

ਸਦਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਝਟਕਾ
ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਲੋਚਕ ਇਸ ਬਾਰੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ 1999 ਵਿੱਚ ਕਾਰਗਿਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਕਿੰਨੀ ਹਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ; ਫੌਜ ਅਤੇ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਤਰੀ ਸਮੂਹ (GoM) ਪੈਨਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। GoM 2001 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ,9 ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਖ਼ਤਰਾ ਨੰਬਰ 1 ਸਨ:
ਸਾਊਦੀ ਅਤੇ ਖਾੜੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਮਦਰੱਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਤੱਟਵਰਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ। ਸਰਹੱਦੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ।
ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਪੈਨ-ਇਸਲਾਮਿਕ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਲਿਬਾਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਜੇਹਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਸਮੂਹ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰਵਾਦੀ ਮਨਸੂਬੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ।
ਮੰਤਰੀ ਸਮੂਹ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਦੇਖੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਪੱਖੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਹਨ।
ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ (ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ) ਵਜੋਂ ਆਈਐਸਆਈ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮੰਦਭਾਵਨਾਪੂਰਨ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

ਸਾਈਕੋਫੋਬੀਆ
ਵਿਸ਼ਵ ਸਥਿਤੀ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾੜੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮਾੜੀ) ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਡਰ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ; ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਘ ਦੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕਤਾ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਸੀ। 10 ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਮੁੜ ਉੱਠਣ ਦੇ ਡਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ... ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ - ਸਿੱਖੋਫੋਬੀਆ।
ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਬਨਾਮ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ 1984 ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ, ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ? 1981 ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖ - ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ - ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ 684 ਮਿਲੀਅਨ ਦਾ ਸਿਰਫ 1.92 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਨ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ, ਇਹ ਲਗਭਗ 13 ਕਰੋੜ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 60.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਨ, 1981 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਗਿਣਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਲਗਭਗ 1.02 ਕਰੋੜ ਸੀ। 2000 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 1 ਅਰਬ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਠ ਸੌ ਮਿਲੀਅਨ ਹਿੰਦੂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਠ ਸੌ ਮਿਲੀਅਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਚਰਚਾ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ, ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਓਪ-ਐਡ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਅਸ਼ੁਭ ਗੂੰਜ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਲਗਭਗ 2001 ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ: ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਈਐਸਆਈ ਦੁਆਰਾ ਸਪਾਂਸਰ ਕੀਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਥੰਮ੍ਹ ਵਜੋਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਪੱਖੀ ਭਾਵਨਾ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਆਈਐਸਆਈ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿੰਗ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ ਬਾਰੇ ਹਿੱਸਾ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜਨਰਲ

ਸਿਰਹਾਣੇ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਤੈਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੇਖੇਗਾ? ਸ਼ਾਇਦ ਜਨਰਲ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੈਰੋ ਦਾ ਜ਼ੋਜੀ ਲਾ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਣਾ ਜਾਂ ਫਿਲੋਰਾ ਵਿਖੇ 67 ਪੈਟਨ ਟੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ? ਜਨਰਲ ਹਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਲਈ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਜਾਂ ਜਨਰਲ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਆਸਲ ਉੱਤਰ ਵਿਖੇ ਗੰਨੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਭਰਨਾ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਟੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨਾ?
20-ਸਾਲਾ ਵਾਪਸੀ ਟ੍ਰੇਲ
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਖਾਲਿਸਤਾਨ 1991 ਜਾਂ 1992 ਤੱਕ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।11
1997 ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਜਾਂ 1998 ਅਤੇ 1999 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ 2000 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ, ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਦਰਅਸਲ, ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ:

2000	Gaurav Vivek Bhatnagar. 'Concern Over Revival of Terrorism'. *The Hindu*, 21 October 2000. https://www.thehindu.com/thehindu/2000/10/21/stories/14212188.htm
2001	K. P. Nayar. 'Pak Man in Khalistan Funds Net'. *The Telegraph*, 21 December 2001. https://www.telegraphindia.com/india/pak-man-in-khalistan-funds-net/cid/747486
2002	The Hindu Correspondent. 'Terrorists' Plan Foiled'. *The Hindu*, 8 April 2002. https://www.thehindu.com/thehindu/2002/04/08/
2003	The Hindu Correspondent. 'Bid to Revive Khalistan Movement: Gill'. *The Hindu*, 9 June 2003. https://www.thehindu.com/thehindu/2003/06/09/stories/2003060901750300.htm
2004	Staff Reporter. 'Two Khalistan Militants Gunned Down in Encounter'. *The Hindu*, 30 April 2004. https://www.thehindu.com/2004/04/30/stories/2004043006490300.htm
2005	Rajesh Deol. 'Cry for Khalistan Again'. *Deccan Herald*, 5 January 2005. http://www.sikhtimes.com/news_011805b.html
2006	PTI. 'Police Say KZF Behind Jalandhar Blasts'. *Indian Express*, 19 June 2006. http://archive.indianexpress.com/news/-kzf-behind-jalandhar-blasts-/6802/
2007	Ajai Sahni. 'Terror in The Wings'. Outlook, 25 June 2007. https://www.outlookindia.com/website/story/terror-in-the-wings/234926
2008	PTI. 'Attempts on to Revive Terrorism in Punjab: Cops'. Rediff.com, 6 June 2008. https://www.rediff.com/news/2008/jun/06sikh.htm
	Dinesh K. Sharma. 'Punjab Police Sniff Out Major KCF Plan to Kill Dera Chief'. *Times of India*, 9 November 2008. https://timesofindia.indiatimes.com/india/Punjab-police-sniff-out-major-KCF-plan-to-kill-Dera-chief/articleshow/3690452.cms
2009	Nishit Dholabhai. 'Delhi Vigilant on Khalistan'. *The Telegraph*, 12 June 2009. https://www.telegraphindia.com/india/delhi-vigilant-on-khalistan/cid/617367
2010	Jangveer Singh. 'Sikh Ultras May Target Delhi Games'. *The Tribune*, 24 July 2010. https://www.tribuneindia.com/2010/20100724/main6.htm
2011	Asit Jolly. 'Pakistan's Plan for Khalistan'. *India Today*, 14 November 2011. https://smedia2.intoday.in/indiatoday/cover-story-punjab-militancy-pakistan-plan-for-khalistan.pdf
2012	PTI. 'Massive Fund Raising Campaign in West by Separatist Sikh Organisations'. BusinessLine, 7 October 2012. https://www.thehindubusinessline.com/news/Massive-fund-raising-campaign-in-West-by-separatist-Sikh-organisations/article20511552.ece
2013	IANS. 'Ominous Signs of Revival of Sikh Militancy: Security Agencies on Alert'. *IANS*, 4 September 2013. https://www.newsbharati.com/Encyc/2013/9/4/Ominous-signs-of-revival-of-Sikh-militancy-Security-agencies-on-alert.amp.html
2014	*City Air News*. 'Joint Terrorist Module of Khalistan Zindabad Force and Khalistan Liberation Force Busted'. *City Air News*, 4 August 2014. https://cityairnews.com/content/joint-terrorist-module-khalistan-zindabad-force-kzf-khalistan-liberation-force-klf-busted

2015	Seema Mustafa. 'Governments Cower as Bhindranwale Re-emerges'. *The Citizen*, 7 June 2015. https://www.thecitizen.in/index.php/en/NewsDetail/index/1/3914/GOVERNMENTS-COWER-AS-BHINDRANWALE-RE-EMERGES
	Express News Service. 'Congress is Anti-national, Derecognise It, Says Sukhbir Badal'. *The Indian Express*, 22 November 2015. https://indianexpress.com/article/india/india-news-india/congress-anti-national-party-should-be-derecognised-for-encouraging-secessionists-sukhbir-badal/
	Rajendra Khatry. 'Is Sikh Radicalism Riding on Politics to Make a Comeback in Punjab?' *First Post*, 24 November 2015. https://www.firstpost.com/politics/is-sikh-radicalism-riding-on-politics-to-make-a-comeback-in-punjab-2519590.html
2016	Rohan Dua. 'Former CBI Chief Warns Against Growing Pro-Khalistan Support'. *Times of India*, 24 August 2016. http://
2018	Namrata Biji Ahuja. 'Red Alert or Red Herring: How Real is the Threat of Sikh Militancy? *The Week*, 22 March 2018. https://www.theweek.in/news/india/2018/03/22/sikh-militancy-threat-isi-pakistan-khalistan-punjab.html
	Ruchika M. Khanna. 'Centre Alerts State on Efforts to Revive Khalistan Movement'. *The Tribune*, 3 September 2018. https://www.tribuneindia.com/news/punjab/centre-alerts-state-on-efforts-to-revive-khalistan-movement/646871.html
	Anju Agnihotri Chaba. 'Jalandhar Blast: Pro-Khalistan Group Claims Responsibility for Explosions'. *Indian Express*, 16 September 2018. https://indianexpress.com/article/india/jalandhar-blast-pro-khalistan-group-claims-responsibility-for-explosions-5358492/
	Tribune News Service. 'Police: Pro-Khalistan Modules "Active" in UP'. *The Tribune*, 18 October 2018. https://www.tribuneindia.com/news/punjab/police-pro-khalistan-modules-active-in-up/669870.html
201	PTI. 'Bid to Revive Insurgency in Punjab Through "External linkages": Army Chief Bipin Rawat'. *Hindustan Times*, 3 November 2018. https://www.hindustantimes.com/india-news/bid-to-revive-insurgency-in-punjab-through-external-linkages-army-chief-bipin-rawat/story-i5kCpBubcNJJZqJrUuoGBK.html
	FP Staff. 'Amritsar Grenade Attack: Theories Abound About Possible Hand of Pakistan's ISI, Khalistan Hardliners'. *First Post*, 19 November 2018. https://www.firstpost.com/india/amritsar-grenade-attack-theories-abound-about-possible-hand-of-pakistans-isi-khalistan-hardliners-5576021.html
	Rachna Khaira. 'For Punjab Govt, Amritsar Blast is Proof that Demand for Khalistan Never Died'. *Huffington Post*, 22 November 2018. https://www.huffingtonpost.in/2018/11/22/for-punjab-govt-amritsar-blast-is-proof-that-demand-for-khalistan-never-died_a_23596614/
	ANI. 'Pakistan's Plot to Back Khalistan Movement Exposed'. *Business Standard*, 18 December 2018. https://www.business-standard.com/article/news-ani/pakistan-s-plot-to-back-khalistan-movement-exposed-118121800593_1.html
	PTI. 'Govt Bans Khalistan Liberation Force'. *The Economic Times*, 27 December 2018. https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/govt-bans-khalistan-liberation-force/articleshow/67275538.cms
	Manjeet Sehgal. 'US-Based Pro-Khalistan Group Seeks Pakistan's Support for Anti-India Campaign'. *India Today*, 18 December 2018. https://www.indiatoday.in/india/story/us-based-pro-khalistani-group-seeks-pakistan-s-support-for-anti-india-campaign-1412215-2018-12-18&hl=en&gl=in&strip=1&vwsrc=0

2019	Staff News. 'Centre Says It Cracked Down on 18 Khalistani Terror Modules, Arrested 95 Suspects Over Two Years'. *Scroll.in*, 2 January 2019. https://scroll.in/latest/907935/centre-says-it-cracked-down-on-18-khalistani-terror-modules-arrested-95-suspects-over-two-years
	PTI. 'Efforts to Revive Khalistan-Linked Terrorism in Punjab'. *The Economic Times*, 12 February 2019. https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/efforts-to-revive-khalistan-linked-terrorism-in-punjab/articleshow/67958238.cms?from=mdr
	ANI. 'India Slams "Referendum 2020", Says It Tantamount to Separatism. *ANI News*, 16 March 2019. https://www.aninews.in/news/world/asia/india-slams-referendum-2020-says-it-tantamounts-to-separatism20190316170557/

[illegible] 2000 [illegible] 2018 [illegible]

[illegible]:

- '[illegible]'
- '[illegible]'
- '[illegible]'
- '[illegible]/ISI'
- '[illegible]'
- '[illegible]'
- '[illegible]'

[illegible]?

'[illegible]!' [illegible]

ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ?' ਇਹੀ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਕੁਝ ਸੱਚ ਹੈ, ਕੁਝ ਝੂਠ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ। ਇੱਥੇ ਅਗਲਾ ਸਬਕ ਹੈ: 'ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਛਾਂਟਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ'।
ਇੱਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਸਾਦੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਜੋ ਲੋਕ 'ਅਖਬਾਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਡੌਇਲੀ', 'ਫਲਾਪੀ ਡਿਸਕ', 'ਵਾਚ-ਸਟੈਮ' ਅਤੇ 'ਕੈਰਮ ਬੋਰਡ' ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਿਛਲੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਰਟ ਫ਼ੋਨ ਐਪਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਜਾਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਦੋ ਪੈਰੇ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਨ' ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਉਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਨਿਊਜ਼ਪ੍ਰਿੰਟ 'ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੰਨੋ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੱਕ ਲੰਬੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ, ਪਾਠਕ/ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜਾਅਲੀ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਗਲਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਪਿਨ ਲਈ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਪ੍ਰੋਮੈਟ ਵਰਗੇ ਉਪਯੋਗੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਏ ਹਨ।
ਚਲੋ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਚੱਲੀਏ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੌਣ-ਕੀ-ਕਿੱਥੇ-ਕਦੋਂ-ਕਿਉਂ-ਅਤੇ-ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ; ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ? ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਫਾਲੋ-ਅੱਪ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਭਾਵ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਹੇ ਜਿਵੇਂ 'ਕਥਿਤ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ... / ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ... / ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ... / ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ... / ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ...'। ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਾਲੋ-ਅੱਪ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਅਦਾਲਤੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਜਨਤਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ (ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ), ਤਾਂ ਉਹ ਅਦਾਲਤੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਸੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕੀੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਣਦੇਖੇ ਘੁੰਮ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਦੇਖ ਅਤੇ ਸੁਣ

ਕੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰੈਸ ਨੋਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਖੁਦ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਖਾਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ।
ਸਾਡੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ, ਛੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਐਸਐਸਪੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਡੀਜੀਪੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਈਬੀ ਮੁਖੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਾਠਕ/ਦਰਸ਼ਕ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਵਿਅਕਤੀ/ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਹ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹਨ ਅਤੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਛੱਡਦੇ ਜਾਂ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ, ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਤਦ ਹੀ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਤਿਰਛਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਕੋਰਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤਿਰਛਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੇ, ਪਰ, ਕੰਮ 'ਤੇ, ਹਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕੋਣ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਖੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹਨ, ਨੂੰ ਤਿਰਛਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ' ਬਨਾਮ 'ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਠੱਪ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ'; ਉਹੀ ਕਹਾਣੀ, ਵੱਖਰਾ ਤਿਰਛਾ।
ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਝੁਕਾਅ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਇੱਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਹ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ?' ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਠੋਸ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ: 'ਬਾਲੀਵੁੱਡ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ 'ਤੇ ਜਿਨਸੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਦੋਸ਼'। ਫਿਲਮਫੇਅਰ ਅਵਾਰਡ ਰਾਤ ਤੋਂ 10 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ? ਹਮਮ...
ਸਭ ਤੋਂ ਸਰਲ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਗਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਾਅਵਾ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਉੱਚ-ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੈਂਸ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਾਅਵੇ/ਅਟਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਤਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ

ਆਪਣੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਲੈਂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੋਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਰੋਤ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਹਰ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਇੱਕ ਸ਼ੱਕੀ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸਰੋਤ, ਖੁਫੀਆ ਸਰੋਤ, ਪਾਰਟੀ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਬਦਮਾਸ਼, ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਰੋਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।
ਸਾਰੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਭਾਰਤ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਵੇਗਾ?
ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘਬਰਾਹਟ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਤਰੀਵ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਜਬ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੋਸਫ਼ ਹੈਲਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ, 'ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਹੋ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਨ'। ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੁਹਾੜੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲਣ ਵਾਲੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਪਾਗਲਪਣ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ। ਸੱਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦਿਖਾਵਾ, 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਉੱਪਰੋਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ: 'ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ'।
ਬੈਲਟ-ਪ੍ਰੂਫ਼
ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਠੀਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 117 ਸੀਟਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ 59 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤਣੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਿੱਖ 'ਕੱਟੜਪੰਥੀ' ਸੰਗਠਨ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਲ ਖਾਲਸਾ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ 1920 ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਮੂਹ ਨਾ ਤਾਂ ਵੱਖਵਾਦ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਸਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਨ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਾਂਗ ਆਜ਼ਾਦ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਆਓ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾ ਕਹੀਏ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸਮੂਹ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)।12
ਪਰ ਉੱਥੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਜਨਤਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹਨ?

1989 ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਮਾਨ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। 2007 ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਾਨ ਵੱਲੋਂ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ 37 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਇਮਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਦੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। 2009 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 2012 ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਮਾਨ ਨੂੰ 3,000 ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। 2014 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਾਨ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ, ਸਿਰਫ 14,000 ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਹੌਟ-ਸਪਾਟ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ 13,999 ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ - ਕੁੱਲ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 1.34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ। 2017 ਵਿੱਚ, ਮਾਨ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵੱਲੋਂ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ 54 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵੋਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨੋਟਾ (ਉਪਰੋਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ) ਵਿਕਲਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ।13
ਚੋਣ ਰਿਕਾਰਡ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਚੀਬੱਧ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਵੱਲ ਦੇਖੋ। 2000 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਚਿੰਤਤ ਹਨ। ਜਨਰਲ ਬਿਪਿਨ ਰਾਵਤ ਨੇ ਵੀ ਨਵੰਬਰ 2018 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਥਾਈ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਘਬਰਾਹਟ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਸੂਚੀ 20 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਡਰਾਉਣ-ਧਮਕਾਉਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ? ਜਾਂ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ?
ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ
1994 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 16 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਿਹਾ। 21 ਜਨਵਰੀ 2001 ਦੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨੇ ਉਸ ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਬਜਟ ਲਗਭਗ 900 ਕਰੋੜ ਦੱਸਿਆ। 2002 ਤੱਕ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ 16 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਸਾਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ 909 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਿਆ। 2017 ਦਾ ਅੰਕੜਾ, ਜੋ ਕਿ 6 ਜੁਲਾਈ 2017 ਦੇ ਡੈਕਨ ਹੈਰਾਲਡ ਤੋਂ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, 2015-2016 ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਲਈ 919.3 ਕਰੋੜ ਹੈ।14 ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ

[illegible], [illegible] 15 [illegible] 19 [illegible]

Punjab Police Year	Sanctioned Strength
2017	87,672
2016	78,967
2015	78,455
2014	80,064
2013	79,478
2012	79,446
2011	79,565
2010	71,888
1994	70,228
1993	65,658
1989	51,833
1986	34,000
1984	32,855
1980	29,000

[illegible] 2010 [illegible] 15 2010 [illegible]/[illegible]

[illegible] 1986 [illegible] 1994 [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] 2010 [illegible] 2011 [illegible] 2016 [illegible] 2017 [illegible]

2005 [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]-[illegible] 259 [illegible] 110

ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਫੋਰਸ, ਜਿਸਦੀ ਗਿਣਤੀ 1980 ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 29,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2001 ਵਿੱਚ 71,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗੀ।16
ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਸਟਾਫ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰਾਈ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਯੋਜਨਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬਜਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਧੋਖਾਧੜੀ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਪੈਸਾ ਹੋਵੇਗਾ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ, 2006 ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਘੁਟਾਲਾ17)।
ਡੈਨਿਸ਼ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸੇਵਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਲਈ ਉੱਚ ਬਜਟ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ?
ਸੰਘਵਾਦ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਤਾ18 ਹੀ ਸੀ, ਨੇ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਿਆਨਕ 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ 2012 ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਭੜਕਾਹਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕੇਂਦਰ (NCTC) ਸੀ।
ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਪਿਛੋਕੜ। ਕਾਰਗਿਲ ਦੀ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਖੁਫੀਆ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੰਬਰ 2008 ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰੋ - ਇੱਕ ਏਜੰਸੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਏ। ਨਵੀਂ NCTC ਕੋਲ ਡੇਟਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ, ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਨ, ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਡੇਟਾਬੇਸ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਕਰਨ, ਅੱਤਵਾਦੀ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ NCTC ਨੂੰ IB ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਦ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਮਿਲੇ, UAPA ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਤਿ-ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਏਜੰਸੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਮਿਲੇ... ਤਾਮਿਲ ਟਾਈਗਰਜ਼, ਬੋਡੋ ਟਾਈਗਰਜ਼, ਮਿਜ਼ੋ ਟਾਈਗਰਜ਼, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਟਾਈਗਰਜ਼, ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਟਾਈਗਰਜ਼, [ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਭਰੋ] ਦੀ ਲਿਬਰੇਸ਼ਨ

ਆਰਮੀ, ਪੀਪਲਜ਼ [ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਭਰੋ]। ਭਾਰਤ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਭਾਰੀ-ਡਿਊਟੀ ਏਜੰਸੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਸਮੱਸਿਆ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸੀ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ, ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੂਚੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਜਨਤਕ ਵਿਵਸਥਾ' ਅਤੇ 'ਪੁਲਿਸ' ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਰਾਜ ਕੇਂਦਰੀ ਬਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਬਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।
ਗੈਰ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਲਈ, 19 ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ NCTC ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਵੱਡੇ, ਘੁਸਪੈਠੀਏ ਪੈਰ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ - ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ। ਕਿਉਂਕਿ NCTC ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ UPA ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਗੈਰ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਾਦਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ 'ਤੇ 10 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ਼ਾਸਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। 5 ਮਈ 2012 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਕੂਟਨੀਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਸੰਘੀ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਸੀ।20
ਬਦਲਾਅ ਲਈ, ਕੇਂਦਰੀ ਬਦਲਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਉਥਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਦਮਾਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਸਾਲ ਅਗਸਤ ਤੱਕ, ਪੂਰੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸੂਨ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਗੁਜਰਾਤ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੋਕਾ ਰਾਹਤ ਦਿੱਤੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹੋ?21
ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ?
ਲੋਕਤੰਤਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। (ਔਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।) ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ

ਪਾਰਟੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਕਾਰਨ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਾਈਪਰ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਸੁਰ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਹੁਣ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਰੀਬ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਫੈਕਟਰੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਇਸਦਾ ਸਿਹਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, 'ਆਹ-ਹਾਹ, ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ!' ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਕੋਈ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, 'ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਸਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ'।
ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੋਣਾਂ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਉੱਪਰਲੀ ਆਰਥਿਕ ਪਰਤ ਅਤੇ ਹੇਠਲੀ ਪਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੌਲਤ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਤੈਰਦੀ ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਪਰਤ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।22 ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਕੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ? ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪਾੜਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਵਪਾਰਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ: '2009 ਅਤੇ 2015 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 43 ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰਲੇ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੇਠਲੇ 99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਨੌਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਉੱਪਰਲੇ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨੀ ਵਾਧੇ ਦੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ'।23
ਪਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਖੇਡ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਵੋਟ ਅਮੀਰ ਵੋਟ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਹਰ ਪਾਰਟੀ, ਇੱਕੋ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵੋਟਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਿਵੇਂ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੇਤਾ, ਪਾਰਟੀ, ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਉਮੀਦਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਝੂਠੀਆਂ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ?
ਕੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ? ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਅਮਰੀਕਾ ਕੋਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨੇਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਮੱਧ ਅਮਰੀਕੀ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡਰਾ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਹੁਦਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰੈਕਸਿਟ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬ੍ਰੈਕਸਿਟ ਦਾ ਪੱਖ

ਲੈਣ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਐਨੀਅਨਾਂ - ਰੋਮਾਨੀਅਨ, ਅਲਬਾਨੀਅਨ, ਸਲੋਵੇਨੀਅਨ, ਬੋਹੇਮੀਅਨ, ਲਿਥੁਆਨੀਅਨ, ਯੂਕਰੇਨੀ, ਆਦਿ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ - ਅਲਟਰਨੇਟਿਵ ਫਰ ਡਿਊਸ਼ਲੈਂਡ, ਰੈਸੈਂਬਲਮੈਂਟ ਨੈਸ਼ਨਲ, ਹੰਗਰੀ ਦਾ ਫਿਡੇਜ਼ - ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਢੋਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖੋ ਜੋ ਅਸਲੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸਲੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਲੋਕ 17 ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਚੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਅਸਲੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡੋਨਾਲਡ ਟਰੰਪ ਅਸਾਧਾਰਨ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਆਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਖੇ ਇੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਵੋਟਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅੱਛੇ ਦਿਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਝਲਕ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸਲੀ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੈ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੋਟਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ? ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੋ, ਧਮਕੀ ਦੀਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਓ, ਸੁਨੇਹਾ ਸਰਲ ਰੱਖੋ। ਹਮਲੇ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼ 'ਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾਓ, ਵੰਡਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਓ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਵਧਾਓ। ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਓਗੇ। ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਓ।
ਇਹ ਰਣਨੀਤੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਮੁਖੀ ਦੇ ਹਿੰਸਕ, ਦੇਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਵੱਖਵਾਦੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ 'ਨੰਗਾ' ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਮੁਖੀ ਉਹੀ ਦੋਸ਼ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੋਵੇਂ ਆਗੂ 'ਆਪ' ਮੁਖੀ ਦੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਰੋਮਾਂਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ 'ਫੋਟੋ-ਸ਼ਾਪਿੰਗ' ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਹੈ।24
ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, "ਅਸੀਂ ਬਨਾਮ ਉਹ" ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟਦਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ "ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਹਮਦਰਦ" ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਇੰਨੀ ਵਾਰ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਏ ਹਨ।

ਇੱਕ ਦੋਸ਼ ਜੋ ਤਿੱਖਾ ਅਤੇ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਦੁੱਗਣਾ ਨੀਰਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੂਚੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ
ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਹਨਾਂ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਸਕ, ਕਾਨੂੰਨਹੀਣ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਇਆ ਹੈ; ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ UAPA ਦੇ ਤਹਿਤ ਪਾਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 25 ਸਾਰੇ ਆਮ ਸ਼ੱਕੀ ਉੱਥੇ ਹਨ: ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਉਰਦੂ-ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਾਮ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਮਨੀਪੁਰ, ਮਿਜ਼ੋਰਮ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ- ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਸਾਰੇ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਬਾਇਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਅਤਿਵਾਦ ਵਜੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜਾਬ-ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸਮੂਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਹੈ।
ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਗਾਇਬ ਹੈ ਉਹ ਹਿੰਦੀ/ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀ/ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਬਜਰੰਗ ਦਲ, ਅਭਿਨਵ ਭਾਰਤ, ਭਾਰਤ ਗਊ ਰਕਸ਼ਾ ਦਲ, ਸਨਾਤਨ ਸੰਸਥਾ, ਹਿੰਦੂ ਜਨਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਸਮਿਤੀ, ਅਖਿਲ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਗਰਣ ਮੰਚ, ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਸੈਨਾ, ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ, ਸਮਾਧਾਨ ਸੈਨਾ, ਧਰਮਸ਼ਕਤੀ ਸੈਨਾ, ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਨ, ਵਿਸ਼ਵ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਛਤਰੀ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮੂਹ ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਭਜਨ ਗਾਇਕ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ,26 ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ?
ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰੋ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਅਸਲੀ ਹਨ; ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹਨ। ਮੰਨਿਆ। ਕੋਈ ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ, ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ; ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ। ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੂਤ ਹਨ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੱਟੜਵਾਦ ਇੱਕ ਡਰਾਮਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਅਪਾਹਜ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।27 ਉਹ ਡਰਾਮਾ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਵਿਘਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਅਦਾਲਤਾਂ ਸਮੇਤ), ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੜੋਤ ਤੋਂ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੋਈ।
ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਸੂਬੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਖੜੋਤ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਪੁਲਿਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਗਵਾ, ਗੈਰ-ਨਿਆਇਕ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਸਮੇਤ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ। ਪੁਲਿਸ ਰਾਜ ਗੁੰਡਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਜਾਇਦਾਦ ਹੜੱਪਣ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦੌਲਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਲੜਨ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਠੋਰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਪਤ ਕੇਂਦਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ।
ਭਾਸ਼ਣਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਪੈਂਤੜੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ, ਦਹਿਸ਼ਤ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਨਾਗਰਿਕ, ਭਾਵੇਂ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਬਜਟ 'ਤੇ ਚਲਾਉਣਾ, ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਇਲਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕਣਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਘਾਟ, 28 ਵਧਦੇ ਦੌਲਤ ਦੇ ਪਾੜੇ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੀਮਤਾਂ, ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲੇਗਾ ਕਿ ਨੇਤਾ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਹੈ: ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਿਆਨ, ਲੇਖ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਵੀ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸਸਤੇ ਅਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਵਿਸ਼ਵ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਜੌਨ ਪ੍ਰੈਸਟਵਿਚ, ਦੀ 67 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਗਿਨੀਜ਼ ਬੁੱਕ ਦੁਆਰਾ ਨਕਲੀ

ਸਾਹ ਲੈਣ 'ਤੇ 50 ਸਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।29 ਜੇਕਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਉਸ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨੋਟਸ
1. ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਵਕੀਲ ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੈਂਸ, ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਬੈਂਸ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਆਖਰੀ ਦਲੀਲਾਂ ਤੱਕ 12 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਪੱਖਪਾਤ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੀਬੀਆਈ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ, ਨਵਜੋਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, 12 ਸਾਲਾਂ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਸਲਾਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖਾਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। 2007 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ 12 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲੀ ਕੈਦ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ'।
2. ਚੰਦੋਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਯਾਦਰਸ਼ੀ, 'ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ'।
3. 26 ਅਪ੍ਰੈਲ 1998 ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਤਾਲਮੇਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ (ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਕੇ. ਜੇ. ਰੈਡੀ, ਕਲਕੱਤਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ, ਡੀ. ਐਸ. ਤੇਵਤੀਆ, ਅਤੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਬੰਬੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ, ਐਚ. ਸੁਰੇਸ਼) ਦੇ ਇੱਕ ਪੈਨਲ ਦੇ ਗਠਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 1998 ਦੀ ਬਸੰਤ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੈਠਕ 8-10 ਅਗਸਤ 1998 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲਗਭਗ 3,200 ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਸਮੇਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਲਗਭਗ 90 ਨੋਟਿਸ ਜਾਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ।
4. TNN, "Pinnis" ਵਿੱਚ RDX।
5. 'ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਉਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਝਗੜਾ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਨੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਟੀਲ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ' (ਵਿਲੀਅਮ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ, ਹੈਨਰੀ VI, 3.2.240–243)।
6. 1998 ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰੀਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਨੂੰ 51.3 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦੀ ਅਮਰੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ (1985 ਦੇ ਪ੍ਰੈਸਲਰ ਸੋਧ ਰਾਹੀਂ)। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਹੀ ਮਿਲੀ (ਮੋਰੋ ਐਂਡ ਕੈਰੀਰ, '1998 ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ')।
7. ਕੌਰ, 'ਪਥਰੀਬਲ: ਇੱਕ ਸਮਾਂ-ਰੇਖਾ'। ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਨਵਰੀ 2003 ਵਿੱਚ ਪਥਰੀਬਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 9 ਮਈ 2006 ਨੂੰ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਾ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਪੰਜ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਾਗਰਿਕ ਸਨ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ 'ਠੰਡੇ-ਖੂਨ ਵਾਲੀ' ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧੋਖਾਧੜੀ, ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਗਵਾਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਦੁਆਰਾ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ 20 ਜਨਵਰੀ 2014 ਨੂੰ, ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਬੁਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਵੀ, ਫੌਜ ਨੇ 'ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ' ਕਾਰਨ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਥਰੀਬਲ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਬਰੀ ਹੋਣ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ, ਜਦੋਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਗਏ। ਅਗਸਤ 2017 ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਛੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਕੇਸ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।
8. ਡੈਨਿਸ਼ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸੇਵਾ, ਤੱਥ-ਖੋਜ ਮਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ।
9. ਮੰਤਰੀ ਸਮੂਹ, ਮੰਤਰੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ।

10. 'ਭਾਰਤ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼, ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰ, ਕੋਈ "ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ" ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਇੰਨਾ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।
ਪੰਜਾਬ, ਬੰਗਾਲ, ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।' ਸਰ ਜੌਨ ਸਟ੍ਰੈਚੀ, ਵਾਇਸਰਾਏ ਰਾਬਰਟ ਲਿਟਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ, 1880 ਵਿੱਚ ਕੈਂਬਰਿਜ ਵਿਖੇ ਭਾਸ਼ਣ।
11. ਡੈਨਿਸ਼ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸੇਵਾ, ਤੱਥ-ਖੋਜ ਮਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ।
12. ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ (ਜਨਮ 20 ਮਈ 1945) ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਸਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਜੇ ਹਨ। ਮਾਨ 1967 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ 18 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 30 ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਜਾਂ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, 1989 ਵਿੱਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਅਤੇ 1999 ਵਿੱਚ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਜਿੱਤੇ (https://en.wikipedia.org/wiki/Simranjit_Singh_Mann)।
13. ਐਚਟੀ ਪੱਤਰਕਾਰ, ‘ਪੰਜਾਬ ਚੋਣ ਨਤੀਜੇ’।
14. ਸਿੰਘ, ‘ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ’।
ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਤਾਕਤ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀਆਂ ਇੰਡੀਆ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡੋ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਲਗਭਗ 79,000 ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਰਾਜ ਪੁਲਿਸ ਦੇ 900 ਕਰੋੜ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਦਾ ਲਗਭਗ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭੱਤਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ‘ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 9,336 ਐੱਸਪੀਓ ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ’। ‘ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਲਈ ਕੁੱਲ ਬਜਟ 909 ਕਰੋੜ ਹੈ’।
ਧਾਲੀਵਾਲ, ‘ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ 3203.99 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ।’ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਪੀ. ਐਸ. ਢੀਂਡਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜਟ ਭਾਸ਼ਣ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ, ‘ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਲਈ, ਪੁਲਿਸ ਲਈ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 3203.99 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। … ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ … ਇਹ ਗਿਣਤੀ 2008 ਵਿੱਚ 769, 2009 ਵਿੱਚ 853 ਅਤੇ 2010 ਵਿੱਚ 907 ਹੋ ਗਈ’।
ਜੌਏ, 'ਰਾਜਾਂ ਨੇ 3% ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕੀਤਾ'। 2015-2016 ਲਈ ਕੁੱਲ ਪੁਲਿਸ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਦਾ 5.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਉਸ ਸਾਲ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ 158,493 ਕਰੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, 2015-2016 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ 919.3 ਕਰੋੜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।
15. http://bprd.nic.in/
16. ਪੰਧੇਰ, 'ਇੱਕ ਪਾਇਨੀਅਰਿੰਗ ਯਤਨ'।
17. ਰਾਕੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿਵਾਚ, 'ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ'।
ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਸਪਲਾਇਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 2000 ਤੋਂ 2003 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ 5.25 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਘਪਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਡੀਜੀਪੀ-ਕਮ-ਕਮਾਂਡੈਂਟ (ਪੰਜਾਬ ਹੋਮਗਾਰਡ) ਕੇ. ਕੇ. ਅੱਤਰੀ ਅਤੇ ਏਡੀਜੀਪੀ (ਵਿਜੀਲੈਂਸ) ਇਜ਼ਹਾਰ ਆਲਮ 'ਤੇ ਧੋਖਾਧੜੀ ਅਤੇ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੋਕਥਾਮ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ।...
ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਜੀ (ਕ੍ਰਾਈਮ) ਜੀਡੀ ਪਾਂਡੇ, ਡੀਆਈਜੀ (ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ) ਆਰਪੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਐਸਪੀ (ਲੋਕਪਾਲ) ਮਾਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਬਕਾ ਏਡੀਜੀਪੀ ਡੀਆਰ ਭੱਟੀ, ਸਾਬਕਾ ਏਡੀਜੀਪੀ ਐਸਸੀ ਜੈਨ ਅਤੇ ਆਈਜੀ ਆਰਸੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
18. ਇਸ ਮਤੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਗਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਅਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਸੰਘੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੇ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ

ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਥਪੂਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਨਵੰਬਰ 1982 ਵਿੱਚ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ' 'ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮਤੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਕੇਂਦਰ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰੇਗੀ।
19. ਬਿਹਾਰ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ, ਗੁਜਰਾਤ, ਹਿਮਾਚਲ, ਕਰਨਾਟਕ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਉੜੀਸਾ, ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰਾਖੰਡ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ।
20. 5 ਦਰਿਆ ਨਿਊਜ਼, 'ਨਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਬਾਦਲ'।
21. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ੀ, ‘ 2,000 ਕਰੋੜ ਸੋਕਾ ਰਾਹਤ’।
22. IANS ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਭਾਰਤ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ "ਅਸਮਾਨ" ਦੇਸ਼', ਨਵੰਬਰ 2016 ਤੱਕ, ਭਾਰਤ ਰੂਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਮਾਨ ਦੇਸ਼ ਹੈ।
ਲਾਈਵਮਿੰਟ, 'ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ 1%'। ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਕੋਲ 58.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੌਲਤ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਕੋਲ 80.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੌਲਤ ਦਾ ਪਾੜਾ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
23. ਪੌਲ, 'ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ 1% ਨੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ'।
24. ਟੀਐਨਐਨ, ‘ਸੁਖਬੀਰ ਬਾਦਲ’।
ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਤਿੱਖਾ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀਆਂ ਕਥਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਰਹੂਮ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਵਾਰਾ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵਾਸੂਦੇਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 'ਆਪ' 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਦੋਸ਼; ਸ਼ਰਮਾ, 'ਬਠਿੰਡਾ 'ਚ ਅਮਰਿੰਦਰ ਨੇ ਬਾਦਲ 'ਤੇ ਲਾਏ ਦੋਸ਼' ਬਠਿੰਡਾ ਦਿਹਾਤੀ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਡੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕੋਟਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਦਲ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਸੀਆਈਏ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਦਲ ਹਮੇਸ਼ਾ 'ਸਿੱਖ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਏਜੰਡੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ' ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
Rediff, 'ਫਾਸੀਵਾਦੀ' AAP ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗੀ'।
ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਬਾਦਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਫਿਰਕੂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੇਜਰੀਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੂਬੇ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇ’, ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਆਪ’ ਵਿੱਚ ਨਕਸਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਠਜੋੜ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ 35,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਨਾਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।
ਪੀਟੀਆਈ, 'ਕੇਜਰੀਵਾਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ'।
ਆਪ ਆਗੂ ਅਰਵਿੰਦ ਕੇਜਰੀਵਾਲ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਕਮਾਂਡੋ ਫੋਰਸ ਵਰਗੀਆਂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਜ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਠਿੰਡਾ ਦੀ ਮੌੜ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸੈੱਲ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਜਰੀਵਾਲ, ਜੋ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਸੀਐਫ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਆਪ ਦੇ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖਤਰਨਾਕ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੇ ਕੀਤੀ।
ਕਮਲ, 'ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦ'।
ਸਵਾਲ: 'ਆਪ' ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪਿੱਛੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ?

A. ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਹੈ। 'ਆਪ' ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਅਤੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।
ਆਈਏਐਨਐਸ, 'ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ'।
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿੱਚ ਮੀਡੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਲਈ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।
ਬਾਬੂਸ਼ਾਹੀ ਬਿਊਰੋ, 'ਬਾਦਲ ਨੇ ਰਾਜਨਾਥ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ'
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਕਵਰ...
ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਅੱਜ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ 'ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਤਰਨਾਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਮਿਲੀਭੁਗਤ' ਵਿੱਚ ਹੈ।
25. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_organisations_banned_by_the_Government_of_India
26. ਗ੍ਰਿਸਵੋਲਡ, 'ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਹਿੰਸਕ ਟੋਲ'। 'ਇੱਕ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਹਮਲੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹਨ'।
27. ਮੁਖਰਜੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਇਤਿਹਾਸ।
28. ਸਿੰਘ, 'ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਹਾਥੀ'। ਫਰਵਰੀ 2019 ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਮੂਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦਰ (ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜੋ ਕਿਰਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ) 2017-2018 ਵਿੱਚ 49.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ 2011-2012 ਵਿੱਚ 55.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘਟ ਗਈ ਹੈ।
29. ਵਿਲਾਜ਼ੋਨ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ'।

ਉਪਸੰਹਾਰ
ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬ ਸਮਝੋ... ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ, ਖੂਨ-ਰਹਿਤ ਇਨਕਲਾਬ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵੋਟ ਪਾ ਕੇ ਨਾਗਰਿਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ (ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ) ਲਾਭ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਉਹ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੋਟਰਾਂ ਕੋਲ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਨਤੀਜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਵੋਟਰ ਯਾਦ ਰੱਖੇਗਾ ਕਿ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ - ਕਿਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ, ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ। ਵੋਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੌਂਪਦਾ ਹੈ।
ਅਸਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਕੋਲ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਚੋਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਨਤਮ ਉਪਲਬਧ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 20,475,053 ਰਜਿਸਟਰਡ ਵੋਟਰ ਹਨ। 2019 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ, 60 ਸਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ 43 ਲੱਖ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਵੋਟਰ ਜੋ ਅੱਜ 50 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗਲਤ ਪਾਸੇ ਹਨ, ਉਹ 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖ ਸਕਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
18-39 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਗਿਣਤੀ 10,851,778 ਹੈ; ਇਹ ਕੁੱਲ ਦਾ 52 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।2 18-39 ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਵੋਟਰ ਦਾ ਜਨਮ 1980 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ 1997 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਣਾਅ-ਮੁਕਤ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਵੋਟਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨੌਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਤਜਰਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜੂਨੀਅਰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਨਵੇਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਚੋਣ ਹੈ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
1997 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਅਕਾਲੀ- ਭਾਜਪਾ ਗੱਠਜੋੜ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ (1997, 2007 ਅਤੇ 2012) ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਦਿੱਤੀ (2002 ਅਤੇ 2017)।
ਉਮੀਦ ਦੀ ਜਿੱਤ
ਹਾਸਰਸਕਾਰ ਵਿਲ ਰੌਜਰਸ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਅਮਰੀਕੀ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਂਦੀ ਹੈ', ਅਤੇ ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ 24 ਘੰਟੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਬਰੇਕਿੰਗ ਅਲਰਟ ਨਾਲ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰੌਜਰਸ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਬੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਪੇਂਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੂਜੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਭਾਈ-ਭਤੀਜਾਵਾਦ ਅਤੇ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਮੀਦਵਾਰ X ਉਮੀਦਵਾਰ Y 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਪਰਜੀਵੀ, ਇੱਕ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਲਾਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ Y ਉਮੀਦਵਾਰ X 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਝੂਠਾ, ਇੱਕ ਲੁਟੇਰਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।3
ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ; ਫਿਰ ਵੀ, ਵੋਟਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ X ਨੂੰ ਚੁਣਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ, ਅਗਲੇ ਪੋਲ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ Y ਨੂੰ ਚੁਣਦੇ ਹਨ।
ਕੀ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹ ਇੰਨਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਹ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕੇ? ਕੀ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੋਣ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ? 2014 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਫਿਰ 2017 ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਆਈ, 'ਆਪ' ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਵੋਟ ਬਾਕਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਚੁਣੇ ਗਏ 'ਆਪ' ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਾਰ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੋਟਰ ਹੁਣ 'ਆਪ' ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਝੁਕਾਅ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।4
ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹਿਸਾਬ
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਸਕਦੇ

ਹਨ। ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ 'ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਵਿਗਿਆਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਖਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ।
ਇੰਟਰਨੈੱਟ 'ਤੇ ਕੁਝ ਤੇਜ਼ ਖੋਜਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ:
ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, 2000 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਪਰ 2015-2016 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 16 ਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। 2014-2015 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ GDSP ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ 28 ਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੀ।5
1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। 2012 ਤੱਕ, ਛੇ ਰਾਜਾਂ - ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਹਰਿਆਣਾ, ਗੁਜਰਾਤ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਕੇਰਲ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ - ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼-ਤੋਂ-ਜੀਡੀਪੀ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1980 ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। 2010 ਤੱਕ, ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 38 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ 15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।6
ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ - 18-29 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜੋ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੈ - 16.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਔਸਤ 10.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪੇਂਡੂ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਵੀ ਹੈ।
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੇ 3 ਫਰਵਰੀ 2014 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ (ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ) ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ, ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, 2007 ਅਤੇ 2014 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 18,770 ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ।7
ਅੰਕੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨਾ।
ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਦਸੰਬਰ 2018 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਮਾਲ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉੱਦਮੀ ਰਾਜ ਦੇ ਆਬਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਰ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਵੈਟ ਰਿਫੰਡ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਦੀਸ਼ ਜਿੰਦਲ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ,
ਅਸੈਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਫੰਡ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ 5 ਤੋਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ

5 ਲੱਖ ਤੋਂ 20 ਲੱਖ ਤੱਕ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਫੰਡ ਨੂੰ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਛੋਟੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਰਕਮਾਂ ਕੱਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।8 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਅਲੀ ਯੂਨਿਟਾਂ 'ਤੇ ਰਿਫੰਡ ਭੁਗਤਾਨ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਦਖਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਜਿੰਦਲ ਨੇ ਕਈ ਹੋਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਕੁਝ ਇੱਕ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗ ਕਿਉਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। 9
ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਘਾਟਾ
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਾਰੰਟਰ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
2018 ਵਿੱਚ, ਕਾਮਨ ਕਾਜ਼, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਭਾਰਤੀ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਜੋ ਜਨਤਕ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਨੇ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਦ ਸਟੱਡੀ ਆਫ਼ ਡਿਵੈਲਪਿੰਗ ਸੋਸਾਇਟੀਜ਼, ਲੋਕਨੀਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਾਰ ਕੰਪੈਰੇਟਿਵ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਅਤੇ ਟਾਟਾ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਆਲ-ਇੰਡੀਆ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ।
ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਿੱਚ, ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ,
ਪੁਲਿਸ ਰਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਅਸਫਲ ਰਾਜ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦਮਨ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ 'ਪੁਲਿਸ ਰਾਜ' ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਦੀ ਘਾਟ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।10
ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਜਨਤਕ ਰਵੱਈਆ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਖੁਦ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਡਰ ਦੀ ਗੱਲ

ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਨੋਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵਿਤ ਸਬੰਧ'।11
ਅਸੀਂ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ 40 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਕਲਪ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੀ ਚੋਣਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੂਚਕ ਹਨ? ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਪਿਛਲੇ 40 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਰਗੀ ਸੂਝ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਉਹ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਸੂਚਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤਸਵੀਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਉਹ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵੋਟ ਪਾਉਣਾ
ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵੋਟ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰੋ, ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਛੋਟੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋ, ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਲਈ ਸਾਈਨ ਤੁਹਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨਗੇ: ਇੱਕ ਵਿੱਚ IELTS Coaching12 ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸਲਾਹਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
6 ਮਈ 2019 ਦੀ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 2019 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੇ 18-19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਸਮੂਹ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਉਮਰ ਸਮੂਹ ਦੇ 58 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੋਟਰ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹਨ।13

Voters Aged 18–19 Years in the Final List of Registered Voters Released on 29 April 2019				
18–19-yr olds total population	18–19-yr olds registered to vote	18–19-yr old registered voters % of total	18–19-yr olds missing from voters list	Missing 18–19-yr old voters % of total
947,900	394,780	41.6	553,120	58.6

[illegible]

[illegible] 18 [illegible] 2018 [illegible] 130,000 [illegible] 20,000 [illegible] 70,000 [illegible]

[illegible] (UNODC)15 [illegible] 2009 [illegible] UNODC [illegible], '[illegible] 2000 [illegible] 2004 [illegible] 20 [illegible] 20,000 [illegible]

[illegible]:

[illegible]...

ਮਾਮਲੇ ਕਿਉਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੇ ਹਨ... ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਮਾਜਿਕ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਉੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ, ਅਸਫਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪੇਂਡੂ ਕਰਜ਼ਾ, ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਆਦਿ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਉਹ ਹਨ ਉੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਰ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਆਮ ਰਵੱਈਆ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਸ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚਾ ਜੋ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਤ, ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹਨ।16
ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੁਣ 200,000 ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਮਹਾਂਦੀਪੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭਾਰਤੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ 30,000 ਸਪੇਨ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।17 ਇਹ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ।
ਨੈਸ਼ਨਲ ਜੀਓਗ੍ਰਾਫਿਕ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ।
ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਵਾਨ ਹੋ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਹੋ, ਤਾਂ ਨਸ਼ੇ ਲੈਣ ਦਾ ਲਾਲਚ - ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਬੋਰੀਅਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਹਿੱਲਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ - ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੱਜਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚੁਣ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜਲਾਵਤਨੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।18
ਆਈਈਐਲਟੀਐਸ ਕੋਚਿੰਗ ਅਤੇ ਏਜੰਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੈਨੇਡਾ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ, ਸੰਯੁਕਤ ਅਰਬ ਅਮੀਰਾਤ, ਜਾਂ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੀ 'ਗਾਰੰਟੀ' ਦੇਣ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ:
ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਿਸਦੇ ਲੋਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਰੀਗਰ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਇੱਥੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ', ਢੀਂਡਸਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਮੱਧ-ਉਮਰ ਦੇ ਆਲੂ ਉਤਪਾਦਕ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਗੁਆਉਂਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੁਸੀਂ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ'...
ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿੱਚ ਟਰੰਪ ਪਲਾਜ਼ਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਖਰਾਬ ਤਿੰਨ-ਸਿਤਾਰਾ ਹੋਟਲ ਹੈ ਅਤੇ 96 ਨਿੱਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਕੂਲ ਹਨ। 'ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸਦਾ ਖਰਚਾ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੱਚੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ', ਗੁਲਾਬੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਦੇ

ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਜੋ ਕਿ ਚਾਹਵਾਨ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ ਕੈਬ ਚਲਾਉਣਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ'। 19
ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉੱਡਣ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।20
ਟਰੰਪ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰੋ
ਇੱਕ ਔਸਤ ਆਦਮੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਸਤ ਨੌਜਵਾਨ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਔਰਤ, ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ: ਖੜੋਤ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਮੁਸੀਬਤ, ਹਰ ਸਾਲ ਪੇਂਡੂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੱਛਣ, 21 ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਪਤਨ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਜਿਸ ਕੋਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਬੀਤਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਡਿੱਗਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਮਨ ਕਾਜ਼ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੁਆਰਾ, ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਜੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇੱਕ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇੱਕ ਅਵਧੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੜ੍ਹ ਫੜਦਾ ਸੀ; ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ 'ਦਿੱਤਾ' ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ।
ਅੱਤਵਾਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਲੱਛਣ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਬੇਗਾਨਗੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬੇਰਹਿਮ ਉਪਾਵਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੁਲਿਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਅਦਾਲਤਾਂ 20 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਧਰੰਗੀ ਰਹੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਉਦਯੋਗ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਹਮਲੇ ਲਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਟੈਕਸ-ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਪੈਕੇਜਾਂ ਨੇ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੂਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਪਰ, ਜੇਕਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਬਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।
ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ ਪਰ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਜਾਂ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਭਰਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਹ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਦਾਅਵਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਲੱਖਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ, ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ? ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
'ਇਸ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ'
ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਨ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿ ਇੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਇੱਕ ਲੁਟੇਰੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਆਰਥੀ, ਸਥਿਰ, ਗੈਰ-ਜਵਾਬਦੇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।
3 ਮਾਰਚ 2018, 22 ਦੀ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:
ਉਹ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਇੱਥੋਂ ਨਿਕਲਣਾ' ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਯੂਨਾਨ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਜੰਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹਾਂ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ', ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, 1980 ਅਤੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਘਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਲੜਾਈ ਅਜੇ ਵੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਝੱਲੇ ਗਏ ਸਦਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਾਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਘੱਟ ਉਮੀਦ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੜਾਈ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ; ਉਹ ਬਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਗਾਨਗੀ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਵਿਰਾਸਤਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਹਿਣ ਲਈ ਪਛਾਣਨ ਜਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
ਨੋਟਸ
1. https://www.news18.com/lok-sabha-elections-2019/punjab/
2. ਕੁਮਾਰ, 'ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ'।
3. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਨਵੈਕਟਿਵ, ਰੰਗ ਜਾਂ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਨਵੈਕਟਿਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

4. ਫੁਕਨ, 'ਪੂੰਜੀ ਮੁਕਾਬਲਾ।'
5. ਸਿੰਘ, 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਿਵੇਂ'।
6. https://www.brookings.edu/blog/future-development/2017/03/03/whats-in-store-for-indias-punjab/
7. ਇੰਡੀਆਸਪੈਂਡ ਟੀਮ, 'ਪੰਜਾਬ: ਧੀਮੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ, ਉੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ'।
8. ਇਹ KNN-India ਵੈੱਬਸਾਈਟ https://knnindia.co.in/news/newsdetails/state/fopsia-president-writes-letter-to-punjab-cm-alleging-of-huge-corruption-in-sgst-department ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ 2018 ਦਸੰਬਰ 28 |
KNN-India FOPSIA ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ SGST ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਹੈ।
9. ਕੇਐਨਐਨ, 'ਫੋਪਸੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ'।
10. ਇਹ http://commoncause.in/pdf/SPIR2018.pdf ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸਿੰਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ 2018, ਆਮ ਕਾਰਨ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਮਾਮਲਾ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਪੰਨਾ 11 ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
11. ਕਾਮਨ ਕਾਜ਼ ਆਦਿ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸਿੰਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ 2018।
ਰਾਜ-ਵਾਰ ਵੰਡ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਡਰ ਦੀ ਉੱਚ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ (ਸਾਰਣੀ 5.2)। ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਇਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਡਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਹਨ ਜੋ ਉੱਚ ਅੰਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਡਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਰੁਝਾਨ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਸਿੱਖ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਡਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ (42%) ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ (14%) ਜਾਂ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ (9%) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ (ਇੱਕ ਰੁਝਾਨ ਜਿਸਦਾ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਭਾਵਿਤ ਸਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ)।
12. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਟੈਸਟਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (IELTS)। ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਟੈਸਟ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਜਾਂ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਂ ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸੀ ਵੀਜ਼ਾ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਬਿਨੈਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ IELTS ਸਕੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
13. ਚਾਬਾ, '58.6% ਆਬਾਦੀ 18-19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ'।
14. ਟੌਡ, 'ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜ਼ੇ'।
15. ਯੂ.ਐਨ.ਓ.ਡੀ.ਸੀ., ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ।
16. ਇਬਿਡ।
17. ਟੁੰਬੇ, 'ਹਾਉ ਦ ਰਿਸਟਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਈਗ੍ਰੇਸ਼ਨ'।
18. ਸਲੋਪੇਕ, 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਕੂਚ ਰਾਹੀਂ ਚੱਲਣਾ'।
19. ਇਬਿਡ।
20. ਨੰਦਾ, 'ਅਨਸੈਟਲਿੰਗ ਮਾਈਗ੍ਰੇਸ਼ਨ'ਜ਼'; ਗੋਪਾਲ, 'ਵਿਦੇਸ਼ੀ "ਆਕਰਸ਼ਣ"'; ਪਟੇਲ, '"ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੁਪਨੇ"'।
21. ਚਾਬਾ, 'ਕਿਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ'। 'ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 15 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 16,000 ਕਿਸਾਨਾਂ, ਪੇਂਡੂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ'।
22. ਬਰਾੜ, 'ਘੱਟ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜੇ ਵੀ ਜੋਖਮ'।

ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ

‘ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਿਪੋਰਟ: 1984 ਤੋਂ ਬਾਅਦ? ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਬਰਕਲੇ ਵਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪ’। ਸਿੱਖ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨਜ਼ 5, ਨੰ. 2 (2009): 115–141।
‘ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਹਨ? ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ (PUCL) ਅਤੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟਸ (PUDR)’। ਇਕਨਾਮਿਕ ਐਂਡ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਵੀਕਲੀ 49, ਨੰ. 41 (2014): 1979–1985। https://www.epw.in/journal/2014/41/glimpses-past-web-exclusives/who-are-guilty.html
5 ਦਰਿਆ ਖ਼ਬਰਾਂ। 'ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਬਾਦਲ'। 5 ਦਰਿਆ ਖ਼ਬਰਾਂ, 5 ਮਈ 2012। http://www.5dariyanews.com/news/548-Badal-For-Setting-Up-A-New-Constituent-Assembly-To-Restructure-The-Indian-Constitution
ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਅਮਿਤ। ‘ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 9,336 ਐੱਸਪੀਓ ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 16 ਫਰਵਰੀ 2002। https://timesofindia.indiatimes.com/9336-ਐੱਸਪੀਓਜ਼-ਗੋ-ਵਿਦਾਊਟ-ਵੇਜਸ-ਇਨ-ਪੰਜਾਬ/ਆਰਟਿਕਲਸਹੋ/1105290.cms
ਐਮਨੈਸਟੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ: ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਦੁਰਵਰਤੋਂ। ਲੇਖਕ, 1991। https://www.amnesty.org/download/Documents/196000/asa200111991ar.pdf
— — —. ਭਾਰਤ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਜ਼ਾ-ਏ-ਮੌਤ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਤੋੜੋ। (AI ਸੂਚਕਾਂਕ: ASA 20/002/2003) ਲੇਖਕ, 2003। https://www.amnesty.org/download/Documents/104000/asa200022003en.pdf
ਐਂਡਰਸਨ, ਜੌਨ ਵਾਰਡ। 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਚੱਕਰ'। ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਪੋਸਟ, 2 ਸਤੰਬਰ 1992। https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1992/09/02/punjabs-cycle-of-violence/53c9bd31-c8a4-407f-9035-413ccfb46cf8/?noredirect=on&utm_term=.4a5ffdc08692
ਬੱਬਰ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ। ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਿਤ ਕਤਲੇਆਮ। ਬੱਬਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1998।
ਬਾਬੂਸ਼ਾਹੀ ਬਿਊਰੋ। ‘ਬਾਬੂਸ਼ਾਹੀ: ਬਾਦਲ ਨੇ ਰਾਜਨਾਥ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ: “ਆਪਣੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਉਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਰੈਡੀਕਲਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ”। ਬਾਬੂਸ਼ਾਹੀ.ਕਾੱਮ, 21 ਨਵੰਬਰ 2018। http://www.babushahi.com/full-news.php?id=81351&headline=Badal-writes-to-Rajnath-Singh:- %E2%80%98Cong-govt-using-radicals-to-distract-attention-from-own-failures%E2%80%98
ਬਧਵਾਰ, ਇੰਦਰਜੀਤ। '1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਸਟਿਸ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ'। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1986। https://www.indiatoday.in/magazine/indiascope/story/19860430-justice-mishra-commission-report-on-1984-anti-sikhs-riots-may-find-few-takers-800825-1986-04-30
ਬਾਲ, ਹਰਤੋਸ਼ ਸਿੰਘ। '1984 ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ: ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸੰਗਠਿਤ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ'। ਦ ਕਾਰਵਾਂ, 30 ਅਕਤੂਬਰ 2015। https://caravanmagazine.in/vantage/1984-massacre-how-senior-leaders-congress-sanctioned-organised-violence-indira-gandhi-death
ਬੀਬੀਸੀ ਨਿਊਜ਼। 'ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਕੀਮਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ'। ਬੀਬੀਸੀ ਨਿਊਜ਼, 28 ਜਨਵਰੀ 2013। https://www.bbc.com/news/world-asia-21171262
ਭਾਟੀਆ, ਰਾਮਨਿੰਦਰ ਕੇ. 'ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਘਿਣਾਉਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਸਬੂਤ'। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 23 ਫਰਵਰੀ 2011। https://timesofindia.indiatimes.com/india/Evidence-of-abominable-crime-against-Sikhs/articleshow/7552776.cms?referral=PM
ਬਰਾੜ, ਜਸਮੇਲ ਸਿੰਘ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ: ਬਚਾਅ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ, 1989।

ਬਰਾੜ, ਕਮਲਦੀਪ ਸਿੰਘ। 'ਘੱਟ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜੇ ਵੀ ਯੂਨਾਨ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ'। ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 4 ਨਵੰਬਰ 2018। https://indianexpress.com/article/india/fewer-jobs-but-many-still-risk-it-all-to-reach-greece-5433059/
ਬ੍ਰਾਸ, ਪੌਲ, ਐਡ. ਦੰਗੇ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ। ਲੰਡਨ: ਮੈਕਮਿਲਨ ਪ੍ਰੈਸ, 1996।
ਬੁਟਾਲੀਆ, ਉਰਵਸ਼ੀ, ਅਤੇ ਉਮਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ। 'ਮੀਤਾ ਬੋਸ ਦਾ 1984 ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ'। ਓਲੀਵੀਆ ਬੇਨੇਟ, ਜੋ ਬੇਕਸਲੀ, ਅਤੇ ਕਿਟੀ ਵਾਰਨੌਕ, ਸੰਪਾਦਿਤ ਵਿੱਚ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਥਿਆਰ: ਔਰਤਾਂ ਟਕਰਾਅ ਬਾਰੇ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੰਡਨ: ਪੈਨੋਸ, 1995।
ਚਾਬਾ, ਅੰਜੂ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ। ‘ਪੰਜਾਬ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ 18-19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ 58.6% ਆਬਾਦੀ ਗਾਇਬ ਹੈ’। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 6 ਮਈ 2019। https://indianexpress.com/elections/58-6-population-aged-18-19-yrs-missing-from-punjab-voter-list-5711811/
— — —. ‘ਕਿਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ: ਤਿੰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ, ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ’। ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 11 ਜਨਵਰੀ 2018। https://indianexpress.com/article/india/farmer-suicides-armed-with-data-from-three-varsity-studies-farmer-unions-to-argue-case-in-hc-punjab-5019960/
ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਉਮਾ, ਅਤੇ ਨੰਦਿਤਾ ਹਕਸਰ। ਦਿੱਲੀ ਦੰਗੇ: ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ। ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਬੁੱਕਸ, 1987।
ਚੰਦੋਕੇ, ਨੀਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵੀਨ ਪ੍ਰਿਯਦਰਸ਼ੀ। 'ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਮਲਾ'। Ace ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ. http://aceproject.org/ero-en/regions/asia/IN/chandhoke.pdf
ਚੋਪੜਾ, ਰਾਧਿਕਾ। ‘ਸੱਟ ਦੀ ਯਾਦ: ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ’। ਸਿੱਖ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨਜ਼ 6, ਨੰ. 2 (2010): 119– 152।
ਨਾਗਰਿਕ ਕਮਿਸ਼ਨ। ਨਾਗਰਿਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ 1984। ਦਿੱਲੀ: ਟਾਟਾ ਪ੍ਰੈਸ, 1984।
ਕਾਮਨ ਕਾਜ਼, ਸੀਐਸਡੀਐਸ, ਲੋਕਨੀਤੀ, ਟਾਟਾ ਟਰੱਸਟ, ਅਤੇ ਲਾਲ ਫੈਮਿਲੀ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸਿੰਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ 2018: ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਕੇਂਦਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2018। http://commoncause.in/pdf/SPIR2018.pdf
ਕਰਾਸੇਟ, ਬਾਰਬਰਾ। 'ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਾਇਆ'। ਦ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼, 16 ਦਸੰਬਰ 1989। https://www.nytimes.com/1989/12/16/world/killings-by-police-stir-punjab-s-fury.html ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਵਿਲੀਅਮ। ਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਜਿਨਸ। ਲੰਡਨ: ਪੈਂਗੁਇਨ ਬੁੱਕਸ, 1994।
ਡੈਨਿਸ਼ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਸੇਵਾ। ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੱਥ-ਖੋਜ ਮਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ: 21 ਮਾਰਚ ਤੋਂ 5 ਅਪ੍ਰੈਲ 2000। ਲੇਖਕ, 2000। https://www.nyidanmark.dk/NR/rdonlyres/14E13983-B03D-4EC8-9D65-194DAB45DED7/0/FactfindingmissiontoPunjabIndia2000.pdf
ਦਾਸ, ਵੀਨਾ। ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ: ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਆਮ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਪ੍ਰੈਸ, 2006।
— — — । ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਦੰਗੇ ਅਤੇ ਬਚੇ ਹੋਏ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ, 1990।
ਦੇਵਗਨ, ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ। ‘ਸਾਬਕਾ YAD ਆਗੂ ਸੰਨੀ ਜੌਹਰ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 2014।
https://www.hindustantimes.com/punjab/former-yad-leader-sunny-johar-dies/story-q436STcvDsPQnUujyewzGP.html
ਦਿਓਲ, ਹਰਨਿਕ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਮਲਾ। ਲੰਡਨ: ਰੂਟਲੇਜ, 2000।
ਦੇਸਵਾਲ, ਦੀਪੇਂਦਰ। ‘ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈਆਂ।’ ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 23 ਦਸੰਬਰ 2018। https://www.tribuneindia.com/news/sunday-special/people/the-killings-spread-to-haryana-too/702667.html

ਧਾਲੀਵਾਲ, ਸਰਬਜੀਤ। ‘ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ 3203.99 ਕਰੋੜ ਮਿਲੇ: ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 20 ਜੂਨ 2012। https://www.tribuneindia.com/2012/20120621/punjab.htm
ਢਿੱਲੋਂ, ਕਿਰਪਾਲ। ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਬਚਾਅ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਮਿਲਿਟੈਂਸੀ 1978–1993। ਲੰਡਨ: ਪੈਂਗੁਇਨ ਯੂਕੇ, 2006। ਡੋਗਰਾ, ਚੰਦਰ ਸੁਤਾ। 'ਮੁਰਦਾ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ "ਮਰੇ ਹੋਏ" ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ "ਮਾਰੇ ਗਏ" ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਉਟਲੁੱਕ, 13 ਮਾਰਚ 2006। https://www.outlookindia.com/magazine/story/dead-or-alive/230550
ਇਨਸਾਫ਼। ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ: ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਰਾਹੀਂ ਅੱਤਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ। ਅਕਤੂਬਰ 2005। https://ensaaf.org/publications/reports/fabricating-terrorism/
— — — । ਪੰਜਾਬ ਸਮੂਹਿਕ ਸਸਕਾਰ ਕੇਸ, ਭਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਨਵਰੀ 2007। https://ensaaf.org/programs/legal-advocacy/punjab-mass-cremations-case/
ਈਟੀ ਬਿਊਰੋ। 'ਅਮਰੀਕੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ 1984 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ "ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ" ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਸੰਮਨ ਕੀਤਾ'। ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼, 3 ਮਾਰਚ 2011। https://m.economictimes.com/news/polics-and-nation/us-court-summons-congress-for-sikh-genocide-in-1984/articlehow/7616384.cms
ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ। ‘ਸਾਬਕਾ ਡੀਜੀਪੀ ਨੇ ਭੂਮੀ ਮਾਫੀਆ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ, ਬਾਬੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਠਜੋੜ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ; ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ’। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 18 ਦਸੰਬਰ 2010। http://archive.indianexpress.com/news/exdgp-alleges-nexus-between-land-mafia-and-politicians-cops-babus–seeks-cbi-probe/726318/0
— — —. ‘ਬੱਚਾ ਕਤਲ ਕੇਸ: ਮੋਗਾ ਐਸਐਸਪੀ ਸਮੇਤ 7 ਬਰੀ’। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 11 ਮਈ 2012। http://archive.indianexpress.com/news/kid-murder-case-moga-ssp-among-7-acquitted/948046/ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ। ‘ਰੈਸਟੋਬਾਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਐਨਆਰਆਈ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਢਾਹਿਆ ਗਿਆ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼’। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 5 ਜਨਵਰੀ 2013। http://archive.indianexpress.com/news/nri-s-house-forcibly-demolished-to-open-restobar-alleges-kin/1054918/0
— — —. ‘ਖਾਲੜਾ ਕਤਲ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀ’। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 5 ਨਵੰਬਰ 2011। http://archive.indianexpress.com/news/sc-upholds-life-term-for-five-cops-in-khalra-murder/870940/0
ਪਹਿਲੀ ਪੋਸਟ। ‘ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1984 ਦੇ ਦੰਗਾ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ 5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ’। ਪਹਿਲੀ ਪੋਸਟ, 30 ਅਕਤੂਬਰ 2014। https://www.firstpost.com/politics/modi-govt-offers-compensation-of-rs-5-lakh-to-kin-of-each-1984-riot-victims-1780265.html
ਫਰਾਂਸ 24. 'ਨਵੀਂ ਹਿਜ਼ਬੁੱਲਾ ਵੀਡੀਓ ਗੇਮ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੀਰੀਆ ਵਿੱਚ ਆਈਐਸ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ'। ਫਰਾਂਸ 24, 1 ਮਾਰਚ 2018। https://www.france24.com/en/20180301-hezbollah-video-game-syria-lebanon ਜੀਓਐਮ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਮੰਤਰੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, 2001। ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2001। https://www.vifindia.org/sites/default/files/GoM%20Report%20on%20National%20Security.pdf ਗੋਪਾਲ, ਨਵਜੀਵਨ। 'ਵਿਦੇਸ਼ੀ "ਆਕਰਸ਼ਣ": ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ'। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 20 ਜਨਵਰੀ 2016। https://indianexpress.com/article/cities/chandigarh/foreign-attraction-migration-abroad-has-become-status-symbol/
ਗਰੇਵਾਲ, ਜੋਤੀ। 1984 ਦਾ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲੇਆਮ, ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੈਂਗੁਇਨ ਬੁੱਕਸ ਇੰਡੀਆ, 2007।
ਗ੍ਰਿਸਵੋਲਡ, ਐਲਿਜ਼ਾ। 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਹਿੰਸਕ ਪ੍ਰਭਾਵ'। ਦ ਨਿਊਯਾਰਕਰ, 5 ਮਾਰਚ 2019। https://www.newyorker.com/news/on-religion/the-violent-toll-of-hindu-nationalism-in-india
ਗਰੋਵਰ, ਵਰਿੰਦਾ। ਕਤਲੇਆਮ 84: ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 4,000 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ।
https://www.carnage84.com/judge/analysis.htm

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਪੱਤਰਕਾਰ। ‘ਜਨਹਿੱਤ ਪਟੀਸ਼ਨ ਮ੍ਰਿਤਕ ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੰਗਦੀ ਹੈ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 23 ਫਰਵਰੀ 2006। https://www.tribuneindia.com/2006/20060223/punjab1.htm
ਹੌਬਸ, ਥਾਮਸ। ਲੇਵੀਆਥਨ: ਜਾਂ, ਦ ਮੈਟਰ, ਫਾਰਮ, ਅਤੇ ਪਾਵਰ ਆਫ਼ ਏ ਕਾਮਨ-ਵੈਲਥ ਐਕਲੇਸੀਸਟੀਕਲ ਐਂਡ ਸਿਵਲ। ਲੰਡਨ, 1651।
ਐੱਚਟੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ। ‘ਰੋਪੜ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਾ: ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਏ ਗਏ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਦੋ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਮਰ ਕੈਦ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 28 ਫਰਵਰੀ 2019। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/1993-ropar-fake-encounter-three-cops-found-guilty-one-gets-life-term-for-killing-two/story-evVLmlH3u7Xe0TM0npflBL.html
— — —. ‘ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ: ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਲਈ ਜਨਹਿੱਤ ਪਟੀਸ਼ਨ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 9 ਜੁਲਾਈ 2013। https://m.hindustantimes.com/chandigarh/fake-encounters-hc-dismisses-pil-for-cbi-probe/story-AFafyqIJyeOME8laZlFOKL_amp.html
ਐੱਚਟੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ। ‘ਪੰਜਾਬ ਚੋਣ ਨਤੀਜੇ: ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਮਾਨ, ਜਗਮੀਤ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 12 ਮਾਰਚ 2017। https://www.hindustantimes.com/assembly-elections/punjab-election-results-simranjit-mann-jagmeet-fail-to-make-any-difference/story-AXfocwxza2Cn6FCJfkxDNN.html
ਆਈਏਐਨਐਸ। ‘ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ’। ਬਿਜ਼ਨਸ ਸਟੈਂਡਰਡ, 4 ਸਤੰਬਰ 2018। https://www.business-standard.com/article/news-ians/amarinder-government-has-surrendered-to-radical-forces-akali-dal-118091401225_1.html
— — —. ‘ਰੂਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ “ਅਸਮਾਨ” ਦੇਸ਼: ਰਿਪੋਰਟ’। ਦ ਪਾਇਨੀਅਰ, 4 ਸਤੰਬਰ 2016। https://www.dailypioneer.com/2016/business-and-finance/india-second-most-unequal-country-after-russia-report.html
ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ। ‘ਆਈ.ਕੇ. ਗੁਜਰਾਲ ਨੇ 1984 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 8,500 ਕਰੋੜ ਦੇ ਬਕਾਇਆ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 4 ਅਗਸਤ 1997। https://www.indiatoday.in/magazine/indiascope/story/19970804-i.k.-gujral-writes-off-outstanding-rs-8500-crore-debt-punjab-accumulated-since-1984-831853-1997-08-04 ਇੰਡੀਆਸਪੈਂਡ ਟੀਮ। ‘ਪੰਜਾਬ: ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ, ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਉੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵੱਡੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ’। ਇੰਡੀਆਸਪੈਂਡ, 15 ਮਾਰਚ 2017। https://archive.indiaspend.com/cover-story/punjab-slow-growth-high-unemployment-big-challenges-for-new-governent-39427
ਇੰਦਰਾ ਜੈਸਿੰਘ। 'ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁੰਨ ਅਤੇ ਵਕੀਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹਨ ਤਾਂ ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ?' ਪਰਚਾ, 28 ਅਗਸਤ 2018। http://theleaflet.in/when-human-rights-lawyers-activists-are-arrested-who-will-remain-to-defend-the-defenceless/#
ਜੋਏ, ਸ਼ੇਮਿਨ। ‘ਰਾਜ ਪੁਲਿਸ ਉੱਤੇ ਬਜਟ ਦਾ 3% ਵੀ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਅਧਿਐਨ’। ਡੈੱਕਨ ਹੇਰਾਲਡ, 6 ਜੁਲਾਈ 2017। https://www.deccanherald.com/content/621213/states-spend-paltry-3-budget.html
ਜੱਜ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਤੋਂ ਬਗਾਵਤ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪਾਪੂਲਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1992।
ਕਮਲ, ਨੀਲ। ‘ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦ ਸਾਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ’। ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼, 3 ਫਰਵਰੀ 2017। https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/amarinder-singhs-harsh-words-make-us-stronger-parkash-singh-badal/articleshow/56949805.cms?from=mdr ਕਾਂਤ, ਸ਼ਸ਼ੀ। 'ਸਾਬਕਾ ਡੀਜੀਪੀ: "ਮ੍ਰਿਤਕ" ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ'। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 11 ਦਸੰਬਰ 2015। https://www.tribuneindia.com/news/punjab/ex-dgp-dead-cop-living-in-canada/169365.html ਕੌਰ, ਜਸਕਰਨ, ਅਤੇ ਬਾਰਬਰਾ ਕਰਾਸੇਟ। ਦੰਡ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਵੀਹ ਸਾਲ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ। ਨਿਊਯਾਰਕ: ਇਨਸਾਫ, 2004।

ਕੌਰ, ਜਸਕਰਨ, ਅਤੇ ਧਾਮੀ ਸੁਖਮਨ। ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ: ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਨੀਤੀ। ਨਿਊਯਾਰਕ: ਹਿਊਮਨ ਰਾਈਟਸ ਵਾਚ, 2007।
ਕੌਰ, ਪਵਿਤ। ਚੋਰੀ ਹੋਏ ਸਾਲ (ਯਾਦਗਾਰੀ)। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਰੈਂਡਮ ਹਾਊਸ, 2014।
ਕੌਰ, ਸੁਖਦੀਪ। ‘ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਦਬਾਅ 'ਤੇ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ "ਹਾਈ ਐਂਡ ਮਾਈਟੀ" ਦੁਆਰਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਪੈਨਲ ਬਣਾਇਆ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 5 ਮਈ 2018। https://www.hindustantimes.com/punjab/on-hc-nudge-punjab-govt-forms-panel-to-free-land-grabbed-by-high-and-mighty/story-6KHSj0ZY69uRIUSKzWY0OK.html
ਕੌਰ, ਸੁਰੰਗਿਆ। ‘ਪਥਰੀਬਲ: 18 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਰੇਖਾ’। ਨਿਊਜ਼ਕਲਿਕ, 26 ਮਾਰਚ 2018। https://www.newsclick.in/pathibal-timeline-18-years-injustice
ਖੰਨਾ, ਰੁਚਿਕਾ ਐਮ. ‘ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਫਿਰੌਤੀ ਰੈਕੇਟ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 17 ਅਗਸਤ 2001। https://www.tribuneindia.com/2001/20010817/punjab1.htm
KNN. ‘FOPSIA ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ SGST ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ’। KNN-India, 28 ਦਸੰਬਰ 2018। https://knnindia.co.in/news/newsdetails/state/fopsia-president-writes-letter-to-punjab-cm-alleging-of-huge-corruption-in-sgst-department
ਕੋਠਾਰੀ, ਸਮਿਤੂ, ਅਤੇ ਹਰਸ਼ ਸੇਠੀ, ਸੰਪਾਦਕ। ਇੱਕ ਸਕਾਰਡ ਸਿਟੀ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ: ਦਿੱਲੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਲੋਕਾਇਣ, 1985।
ਕੁਲਕਰਨੀ, ਪਵਨ। 'ਹੱਤਿਆ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸਦੀ ਕਹਾਣੀ'। ਪੀਪਲਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ, 1 ਸਤੰਬਰ 2018। https://peoplesdispatch.org/2018/09/01/assassination-plots-and-other-rumors-the-story-of-how-left-wing-activists-were-hounded-in-india/
ਕੁਮਾਰ, ਆਸ਼ੂਤੋਸ਼। 'ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਖੇਡ ਹੈ'। ਲਾਈਵ ਮਿੰਟ, 31 ਜਨਵਰੀ 2017। https://www.livemint.com/Opinion/J9WkH82vJwoweFSOuiJQoO/Its-anybodys-game-in-Punjab.html ਕੁਮਾਰ, ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ, ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ, ਅਸ਼ੋਕ ਅਗਰਵਾਲ, ਅਤੇ ਜਸਕਰਨ ਕੌਰ। ਸੁਆਹ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ: ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ। ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ ਫੋਰਮ ਫਾਰ ਹਿਊਮਨ ਰਾਈਟਸ, 2003।
ਲਾਈਵਮਿੰਟ। 'ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ 1% ਭਾਰਤੀਆਂ ਕੋਲ ਹੁਣ 58.4% ਦੌਲਤ ਹੈ'। ਲਾਈਵਮਿੰਟ, 24 ਨਵੰਬਰ 2016। https://www.livemint.com/Multimedia/rqjHrs2zDQN6w66kVKd9dN/The-richest-1-of-Indians-now-own-584-of-wealth.html
ਮਹਿਮੂਦ, ਸਿੰਥੀਆ ਕੈਪਲੇ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਲਈ ਲੜਾਈ, ਸਿੱਖ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਪੈਨਸਿਲਵੇਨੀਆ ਪ੍ਰੈਸ, 2010।
ਮੇਲ ਟੂਡੇ ਬਿਊਰੋ। ‘ਖੁਫੀਆ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਸਿੱਖ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਬਾਰੇ ਫਿਲਮਾਂ ਬਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ’। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 5 ਮਈ 2015। https://www.indiatoday.in/mail-today/story/sikh-militancy-ib-alert-blue-star-films-251591-2015-05-06
ਮਲਿਕ, ਸੌਰਭ। 'ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਰੀ'। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 8 ਅਪ੍ਰੈਲ 2009। https://www.tribuneindia.com/2009/20090408/punjab.htm#17
— — —. ‘ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਕਿਹਾ ਕਿ “ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ” ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 16 ਮਈ 2012। https://www.tribuneindia.com/2012/20120515/punjab.htm#4
— — —. ‘ਨਯਾਗਾਓਂ ਜ਼ਮੀਨ-ਹੜੱਪਣ ਦਾ ਮਾਮਲਾ: ਆਈਜੀਪੀ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 17 ਨਵੰਬਰ 2007। https://www.tribuneindia.com/2007/20071117/punjab1.htm#5

ਮਹਿਤਾ, ਪਰਵਿੰਦਰ। ‘1984 ਦੀਆਂ ਦਮਨਕਾਰੀ ਚੁੱਪੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ: ਮਿਟਾਓ, ਭੁੱਲ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੰਕਟ’। ਸਿੱਖ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨਜ਼ 6, ਨੰ. 2 (2010): 153–175।
ਮਹਿਤਾ, ਸੁਨੰਦਾ। 'ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੇ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਨੇਮਾ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ'। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 13 ਫਰਵਰੀ 2019। https://indianexpress.com/article/entertainment/play/beyond-balle-balle/99/
ਮਿੱਟਾ, ਮਨੋਜ, ਅਤੇ ਐੱਚ. ਐੱਸ. ਫੂਲਕਾ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਰੋਲੀ ਬੁੱਕਸ, 2007।
ਮੋਰੋ, ਡੈਨੀਅਲ ਅਤੇ ਮਾਈਕਲ ਕੈਰੀਰ। 'ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਤੇ 1998 ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ'। ਗੈਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਸਮੀਖਿਆ 6, ਨੰ. 4 (1999): 1–16। https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/morrow64.pdf
ਮੁਖਰਜੀ, ਆਦਿਤਿਆ, ਸੰਪਾਦਿਤ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ਪੰਜ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਅਕਾਦਮਿਕ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2012।
ਨੰਦਾ, ਅਸ਼ਵਿਨੀ ਕੁਮਾਰ। 'ਅਨਸੈਟਲਿੰਗ ਮਾਈਗ੍ਰੇਸ਼ਨਜ਼ ਅੰਡਰਬੇਲੀ'। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 3 ਮਾਰਚ 2018। https://www.tribuneindia.com/news/sunday-special/people/unsettling-migration-s-underbelly/737217.html
ਨੈਲਸਨ, ਡੀਨ। 'ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ "ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਝੂਠਾ ਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ" ਤਾਂ ਜੋ ਧੀ ਮੁਫ਼ਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ'। ਦ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ, 16 ਅਗਸਤ 2013। https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/india/10247482/Indian-policeman-fakes-his-own-death-so-daughter-can-get-free-education.html
ਓਹਰੀ, ਰਾਘਵ। 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟਾਪ-ਸ਼ਾਟਸ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੈਰੀਫੇਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ'। ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ, 18 ਦਸੰਬਰ 2010। http://archive.indianexpress.com/news/punjab-topshots-own-major-land-chunks-in-city-periphery/726306/
ਪੰਧੇਰ, ਸਰਬਜੀਤ। 'ਇੱਕ ਪਾਇਨੀਅਰਿੰਗ ਕੋਸ਼ਿਸ਼'। ਫਰੰਟਲਾਈਨ, 12–25 ਮਾਰਚ 2005। https://frontline.thehindu.com/static/html/fl2208/stories/20050422002612000.htm
ਪਟੇਲ, ਆਨੰਦ ਕੁਮਾਰ। '"ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੁਪਨੇ": ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ'। ਐਨਡੀਟੀਵੀ, 5 ਦਸੰਬਰ 2015। https://www.ndtv.com/india-news/foreign-dreams-rural-punjab-way-ahead-of-urban-population-1251199+&cd=12&hl=en&ct=clnk&gl=in
ਪਾਲ, ਕਾਰੀ। 'ਮਹਾਂ ਮੰਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ 1% ਨੇ ਇੰਨੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ'। ਮਾਰਕੀਟ ਵਾਚ, 5 ਅਗਸਤ 2018। https://www.marketwatch.com/story/wealth-inequality-in-the-us-is-almost-as-bad-as-it-was-right-before-the-great-depression-2018-07-19
ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟਸ ਅਤੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼। ਦੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਹਨ? 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 10 ਨਵੰਬਰ, 1984 ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੀਯੂਡੀਆਰ ਅਤੇ ਪੀਯੂਸੀਐਲ, 1984।
ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟਸ। ਜਸਟਿਸ ਡਿਨਾਈਡ: ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਦੰਗਿਆਂ ਬਾਰੇ ਐਨ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੀਯੂਡੀਆਰ, 1987।
ਪੇਟੀਗਰਿਊ, ਜੋਇਸ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ: ਰਾਜ ਅਤੇ ਗੁਰੀਲਾ ਹਿੰਸਾ ਦੀਆਂ ਅਣਸੁਣੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ। ਜ਼ੈੱਡ ਬੁੱਕਸ ਲਿਮਟਿਡ, 1995।
ਫੁਕਣ, ਸੰਦੀਪ। 'ਪੂੰਜੀ ਮੁਕਾਬਲਾ: AAP ਸਲਾਈਡਜ਼; ਬੀਜੇਪੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਫੈਂਸੀ ਚਾਂਸ'। ਦ ਹਿੰਦੂ, 7 ਮਈ 2019। https://www.thehindu.com/news/national/other-states/capital-contest-aap-slides-bjp-congress-fancy-chances/article27061316.ece

ਪ੍ਰੀਤ, ਜਤਿੰਦਰ। ‘ਕੇਂਦਰ ਨੇ 69,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਆਫ਼ੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ’। ਦ ਸੰਡੇ ਗਾਰਡੀਅਨ, 17 ਅਪ੍ਰੈਲ 2011। http://www.sunday-guardian.com/news/centre-rejects-punjab-plea-for-69000-cr-debt-waiver
ਪੀਟੀਆਈ। ‘ਕੇਜਰੀਵਾਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਕੌਣ “ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਰਦਾ ਹੈ”, ‘ਆਪ’ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ’। ਡੀਐਨਏ-ਇੰਡੀਆ, 1 ਫਰਵਰੀ 2017। https://www.dnaindia.com/india/report-punjab-elections-2017-captain-amarinder-accuses-kejriwal-of-promoting-extremist-forces-2306160
— — —. ‘ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ: ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ’। ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼, 8 ਜੁਲਾਈ 2016। https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/no-sanction-needed-to-try-government-servants-for-illegal-acts-supreme-court/articleshow/53117427.cms
— — — । ‘ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਲਈ 400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ: ਸਰਕਾਰ। ਦ ਕੁਇੰਟ, 23 ਦਸੰਬਰ 2015। https://www.thequint.com/news/india/over-400-people-convicted-for-1984-anti-sikh-riots-in-delhi-govt
ਪੀ.ਯੂ.ਡੀ.ਆਰ.। 1984 ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲੇਆਮ: ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੀ.ਯੂ.ਡੀ.ਆਰ., 1992। — — — । ਜੈਨ ਬੈਨਰਜੀ ਪੈਨਲ: ਇੱਕ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਕਤਲ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੀ.ਯੂ.ਡੀ.ਆਰ., 1989।
— — — । 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ: ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪੀੜ ਵਿੱਚ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੀ.ਯੂ.ਡੀ.ਆਰ., ਐਨ.ਡੀ. ਪੁਰੀ, ਹਰੀਸ਼, ਅਤੇ ਪੀ. ਐਸ. ਜੱਜ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਹਰ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007।
ਰਾਕੇਸ਼, ਕੁਮਾਰ, ਅਤੇ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿਵਾਚ। ‘ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 3 ਸਤੰਬਰ 2006। https://timesofindia.indiatimes.com/india/Top-cops-named-in-wireless-scam/articleshow/1951329.cms&hl=en&gl=in&strip=1&vwsrc=0
ਰਾਮ, ਰੌਂਕੀ। 'ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੀਜਾ ਵਿਕਲਪ: ਤੀਜੇ ਵਿਕਲਪ ਨਾਲ ਕੀ ਗਲਤ ਹੋਇਆ? ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਮ ਆਦਮੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਪਤਨ ਦੀ ਪੜਚੋਲ'। ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਸਟੱਡੀਜ਼ 25 ਨੰ. 1 (2018): 3–36। https://www.researchgate.net/publication/324220335_What_Went_Wrong_With_the_Third_Alternative _ Exploring_the_Rise_and_Demise_of_the_Aam_Aadmi_Party_in_Punjab
ਰਾਮਬਾਨੀ, ਵਿਸ਼ਾਲ, ਅਤੇ ਨਵਰਾਜਦੀਪ ਸਿੰਘ। ‘ਸਾਬਕਾ ਵੀਬੀ ਐਸਐਸਪੀ, ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਫਰੇਮ-ਅੱਪ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 15 ਮਈ 2012। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/former-vb-ssp-others-indicted-for-frame-up/story-Qb9d6gnC2xSiZiLs48hOiI.html
ਰੰਧਾਵਾ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ। ‘ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਚੋਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮਰਕੀ ਡੀਲਜ਼ ਲਈ ਕੋਈ ਅਜਨਬੀ ਨਹੀਂ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 5 ਸਤੰਬਰ 2014। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/punjab-police-top-brass-no-stranger-to-murky-deals/story-yGmnMyOqWD9wRtxzgbMhLM.html
ਰਾਓ, ਅਮੀਆ, ਅਤੇ ਅਰਬਿੰਦੋ ਘੋਸ਼, ਐਨ. ਡੀ. ਪੰਚੋਲੀ। ਦਿੱਲੀ ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਸੱਚਾਈ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਸਿਟੀਜ਼ਨਜ਼ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ, 1985।
ਰੈਡਿਫ਼। ‘“ਫਾਸ਼ੀਵਾਦੀ” ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ: ਅਮਰਿੰਦਰ’। ਰੈਡਿਫ਼, 31 ਜਨਵਰੀ 2017। https://www.rediff.com/news/report/fascist-aap-will-turn-punjab-into-kashmir-amarinder/20170131.htm
— — — । ‘ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ’। ਰੈਡਿਫ਼, 11 ਅਗਸਤ 2005।
https://www.rediff.com/news/2005/aug/11pm.htm
ਸਲੋਪੇਕ, ਪੌਲ। 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਵਾਨੀ ਭਰੇ ਕੂਚ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ: ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ, ਜਿੱਥੇ ਸੜਕਾਂ ਭੱਜਣ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਜੀਓਗ੍ਰਾਫਿਕ, 12 ਜੁਲਾਈ 2018।

https://www.nationalgeographic.org/projects/out-of-eden-walk/articles/2018-07-walking-through-youthful-exodus-india/
ਸੰਧੂ, ਕੰਵਰ। ‘ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ’। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 15 ਅਕਤੂਬਰ 1992। https://www.indiatoday.in/magazine/special-report/story/19921015-punjab-police-transgresses-limits-of-law-fighting-terrorism-767008-2012-12-26
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ’। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 31 ਦਸੰਬਰ 1992। https://www.indiatoday.in/magazine/investigation/story/19921031-houses-belonged-to-militants-being-used-by-punjab-police-for-official-or-personal-purposes-767049-2012-12-31
ਸ਼ਾਨ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ। ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਚੈਂਬਰ: ਲੱਧਾ ਕੋਠੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ। ਪੰਜਾਬ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਗਠਨ, 1990
ਸ਼ਾਨੀ, ਜਾਰਜੀਓ। 'ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ: ਸਦਮਾ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਡਾਇਸਪੋਰਾ'। ਸਿੱਖ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨਜ਼ 6, ਨੰ. 2 (2010): 177–192।
ਸ਼ਰਮਾ, ਆਭਾਸ. 'ਜੱਟ ਦੀ ਫਿਲਮ'। ਬਿਜ਼ਨਸ ਸਟੈਂਡਰਡ, 21 ਜੂਨ 2013. https://www.business-standard.com/article/beyond-business/jatt-di-film-113062101038_1.html ਸ਼ਰਮਾ, ਬੇਤਵਾ। 'ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ 30 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ'। ਅਲ ਜਜ਼ੀਰਾ, 31 ਅਕਤੂਬਰ 2014। https://www.aljazeera.com/indepth/features/2014/10/india-justice-30-years-congress-sikh-goldentemple-20141030142222751433.html
ਸ਼ਰਮਾ, ਪਵਨ। ‘ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਗਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 14 ਜੁਲਾਈ 2012। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/sc-stays-further-trial-against-accused-cops/story-iMlNBc7buUNGxYb6207VpO.html
ਸ਼ਰਮਾ, ਰਜਨੀਸ਼। ‘ਸਿੱਖ ਦੰਗੇ: ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਨਾਮ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 2 ਫਰਵਰੀ 2002। ਸ਼ਰਮਾ, ਸਚਿਨ। ‘ਬਠਿੰਡਾ ਵਿੱਚ, ਅਮਰਿੰਦਰ ਨੇ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦ, ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 25 ਜਨਵਰੀ 2017। https://www.hindustantimes.com/assembly-elections/in-bathinda-captain-amarinder-blames-badal-for-terrorism-operation-bluestar/story-1fW78PZj8rWhQwHDtsdrUM.html
ਸਿਲਵਾ, ਰੋਮੇਸ਼, ਜੈਸਮੀਨ ਮਰਵਾਹਾ, ਅਤੇ ਜੈਫ ਕਲਿੰਗਨਰ। ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਹਿੰਸਕ ਮੌਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲਾਪਤਾ: ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ। ਪਾਲੋ ਆਲਟੋ: ਇਨਸਾਫ ਅਤੇ ਬੇਨੇਟੈਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਡੇਟਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸਮੂਹ—HRDAG, 2009।
ਸਿੰਘ, ਅੰਨਪੂਰਨਾ। 'ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ'। ਡੈੱਕਨ ਹੇਰਾਲਡ, 17 ਅਪ੍ਰੈਲ 2019। https://www.deccanherald.com/opinion/comment/unemployment-the-elephant-in-the-room-729181.html
ਸਿੰਘ, ਅਨੁਰਾਗ। ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਦਾ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ: ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਾਤਲ ਫੌਜ ਦਾ ਹਮਲਾ। ਬੀ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, 1999।
ਸਿੰਘ, ਅਤਰ, ਅਤੇ ਰਵੀ ਧਾਲੀਵਾਲ। ‘ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲੇ: ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਏਗਾ ਕਿ ਕੀ ਕੇਸ ਰਜਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 13 ਮਈ 2008। https://www.tribuneindia.com/2008/20080513/punjab1.htm ਸਿੰਘ, ਚੰਚਲ ਮਨੋਹਰ। ‘ਐਨਆਰਆਈਜ਼ ਜਾਇਦਾਦਾਂ: ਸਾਵਧਾਨ ਭੂਮੀ ਮਾਫੀਆ ਤੋਂ ਬਚੋ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਹਨ’। ਪੰਜਾਬ ਖ਼ਬਰ, 3 ਅਗਸਤ 2014। http://www.punjabkhabar.com/news/print.aspx?ac=431
ਸਿੰਘ, ਗਜਿੰਦਰ। ‘ਅੱਤਵਾਦ ਕਰਜ਼ਾ ਮੁਆਫ਼ੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਆਦ’। ਦ ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ, 2002 ਦਸੰਬਰ 25। https://www.telegraphindia.com/india/govt-term-for-terror-loan-waiver/cid/849240
ਸਿੰਘ, ਗੁਰਹਰਪਾਲ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ: 1967 ਤੱਕ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ। ਅਜੰਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994।

ਸਿੰਘ, ਆਈ. ਪੀ. ‘ਆਰ.ਟੀ.ਆਈ. ਨੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਨਵੰਬਰ 1984 ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 18 ਦਸੰਬਰ 2018।
https://timesofindia.indiatimes.com/city/ludhiana/rti-reveals-sikhs-were-killed-at-the-spots-in-gurugram-where-police-were-present-in-nov-1984/articleshow/67737495.cms
ਸਿੰਘ, ਇੰਦਰਜੀਤ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ: ਮੂਲ, ਸਹਾਇਤਾ ਅਧਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ (ਪੀਐਚਡੀ ਥੀਸਿਸ)।
ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਫੈਕਲਟੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2011।
ਸਿੰਘ, ਇਕਬਾਲ। ਪੰਜਾਬ ਅੰਡਰ ਸੀਜ: ਇੱਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ। ਨਿਊਯਾਰਕ: ਐਲਨ ਮੈਕਮਿਲਨ ਅਤੇ ਐਂਡਰਸਨ, 1986।
ਸਿੰਘ, ਜਰਨੈਲ। ਆਈ ਅਕਸ: '84 ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਸਾ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੈਂਗੁਇਨ ਬੁੱਕਸ ਇੰਡੀਆ, 2009।
ਸਿੰਘ, ਜੋਗਿੰਦਰ। ‘ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 31 ਅਗਸਤ 2018।
https://www.tribuneindia.com/news/comment/how-punjab-economy-can-be-revived/645211.html ਸਿੰਘ, ਜੁਪਿੰਦਰਜੀਤ। ‘ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਵਾਦ: ਐਨਆਰਆਈ ਪੈਨਲ ਨੇ ਵੀਬੀ ਜਾਂਚ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ’। ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 4 ਅਗਸਤ 2017। https://www.tribuneindia.com/news/punjab/property-dispute-nri-panel-orders-vb-probe/446906.html
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਡੀਜੀਪੀ ਵੱਲੋਂ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 3 ਸਤੰਬਰ 2018। https://www.tribuneindia.com/news/punjab/punjab-dgp-for-relief-to-cops-in-militancy-cases/646979.html
— — —. ‘ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਐਸਐਚਓ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ: ਡੀਸੀ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਡੀਆਈਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ’। ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 23 ਨਵੰਬਰ 2002। https://www.tribuneindia.com/2002/20021124/ldh1.htm#2
— — —. ‘50 ਨਕਲੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੇ ਗਵਾਹ: ਪੁਲਿਸ ‘ਕੈਟ’ ਪਿੰਕੀ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 6 ਦਸੰਬਰ 2015। https://www.tribuneindia.com/news/punjab/witnessed-50-fake-encounters-police-cat-pinky/167204.html
ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ਵੰਤ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ: ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਵਿਜ਼ਨ ਬੁੱਕਸ, 1984।
ਸਿੰਘ, ਨਵਰਾਜਦੀਪ। ‘ਪੰਜਾਬ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਐਸਐਸਪੀ ਗਰੇਵਾਲ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 27 ਦਸੰਬਰ 2017। https://www.hindustantimes.com/punjab/punjab-vigilance-bureau-books-ex-ssp-grewal-in-assets-case/story-hYspVzRGEvlTrzxATN1GnK.html
ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਭਜੀਤ। ‘ਮੰਡ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ: ਉੱਚਾ, ਐਸਐਸਪੀ ਮੰਡ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ “ਡਿਗ ਪਿਆ”। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 26 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/mand-assault-case-elevated-ssp-mand-says-he-just-fell-down/story-I1URuIoXlMLYrWuKqtasEM.html
— — —. ‘ਧੁੰਦਲੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੌਦੇ: ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦਾ ਵਾਪਸ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 2015। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/murky-panchayat-land-deals-sc-says-no-to-annul-tribunal-issue-back-in-high-court/story-S6G6q8kzs5f0XcXA8fWRML.html
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੁਲਦੀਪ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੂੰ 1 ਕਰੋੜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 29 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.hindustantimes.com/chandigarh/punjab-pays-rs-1-cr-to-legal-experts-seeking-annulment-of-kuldip-tribunal-in-sc/story-wrRDuJM5qyuXMl8tneMgLN.html
ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਭਜੋਤ। ‘ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ 2 ਹੋਰ ਆਈਆਰਬੀ ਬਣਾਏਗੀ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 21 ਜਨਵਰੀ 2001। https://www.tribuneindia.com/2001/20010121/punjab1.htm

ਸਿੰਘ, ਰੁਚਿਰਾ, ਅਤੇ ਕੋਸ਼ੀ, ਜੈਕਬ ਪੀ. ‘ ਪੰਜ ਰਾਜਾਂ ਲਈ 2,000 ਕਰੋੜ ਸੋਕਾ ਰਾਹਤ’। ਲਾਈਵ ਮਿੰਟ, 1 ਅਗਸਤ 2012। https://www.livemint.com/Politics/zkecLJ0aIuqvOhh5RWT1VJ/Rs-2000-crore-drought-relief-for-five-states.html
ਸਿੰਘ, ਸਬਰਮੀਟ। ‘ਸਾਬਕਾ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ’। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼, 24 ਸਤੰਬਰ 2018।
ਸਿੰਘ, ਵਰਿੰਦਰ। 'ਹੀਲਿੰਗ ਤੋਂ ਡੀਲਿੰਗ ਤੱਕ!' ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 20 ਮਈ 2006। https://www.tribuneindia.com/2006/20060520/real.htm#3
ਸਰਹਿੰਦੀ, ਮਨੀਸ਼। ‘ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਬਕਾ ਐਸਐਸਪੀ ਦੀ ਅੰਤਰਿਮ ਜ਼ਮਾਨਤ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 14 ਅਪ੍ਰੈਲ 2018। https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/sc-rejects-interim-bail-of-former-ssp-in-corruption-case/articleshow/63754141.cms
ਸੋਢੀ, ਐਸ.ਐਸ. ਨਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ। ਦਿੱਲੀ: ਹੇਅ ਹਾਊਸ, 2007।
ਸਟੀਵਨਜ਼, ਵਿਲੀਅਮ ਕੇ. 'ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਭੜਕਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 9 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬੀਅਰ ਦੁਆਰਾ ਫਾਈਲ 'ਤੇ ਭੀੜ'। ਦ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼, 2 ਨਵੰਬਰ 1984। https://www.nytimes.com/1984/11/02/world/indian-army-goes-into-9-cities-anti-sikh-battling-flares-throngs-file-gandhi-s.html
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਇਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ, ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਈ’। ਦ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼, 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1984। https://www.nytimes.com/1984/04/03/world/with-punjab-the-prize-sikh-militants-spread-terror.html ਸੂਰਾ, ਅਜੈ। 'ਕੇਂਦਰ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੈ'। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 2 ਜੁਲਾਈ 2018। https://timesofindia.indiatimes.com/india/centre-agrees-to-pay-those-detained-after-operation-blue-star/articleshow/64831908.cms
ਸੂਰਾ, ਅਜੈ। ‘ਹੋਂਦ-ਚਿਲੜ ਕਤਲ: ਹਰਿਆਣਾ ਪੁਲਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 18 ਦਸੰਬਰ 2018। https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/hondh-chillar-killings-no-action-against-haryana-cops-yet/articleshow/67140532.cms
— — —. ‘1992 ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਛੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ 12 ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 25 ਮਾਰਚ 2019। https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/no-high-court-reprieve-for-12-punjab-cops-in-1992-disappearance-of-six-of-family/articleshow/68555640.cms
ਟੰਡਨ, ਅਦਿਤੀ। ‘ਪੰਜਾਬ ਸਮੂਹਿਕ ਸਸਕਾਰ-1: ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਹੈਬੀਅਸ ਕਾਰਪਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਸ ਨੋਟ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਿਆ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 2012। https://www.tribuneindia.com/2012/20120406/main6.htm
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਸਮੂਹਿਕ ਸਸਕਾਰ-2: ਕੇਂਦਰ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜਾਂਚ ਕਦਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 2012। https://www.tribuneindia.com/2012/20120407/nation.htm#5
ਤਤਲਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ। ਸਿੱਖ ਡਾਇਸਪੋਰਾ: ਸਟੇਟਹੁੱਡ ਦੀ ਭਾਲ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਪ੍ਰੈਸ, 1999।
ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ। 'ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਲਈ ਗਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ'। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 10 ਨਵੰਬਰ 1994। https://www.govinfo.gov/content/pkg/CREC-1994-11-30/html/CREC-1994-11-30-pt1-PgE35.htm
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਰਜ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਨਾਲ “ਰੈਪ” ਕੀਤਾ।’ ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 27 ਨਵੰਬਰ 2013।
— — — । ‘ਖਾਲੜਾ ਕਤਲ ਕੇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗਵਾਹ ਦੀ ਮੌਤ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 28 ਅਕਤੂਬਰ 2011।
https://www.tribuneindia.com/2011/20111028/punjab.htm
— — — । ‘ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਦੋ ਵਾਰ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 1 ਨਵੰਬਰ 1993।
— — —. ‘ਐਨਆਰਆਈ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਲਈ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਐਸਐਚਓ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 6 ਫਰਵਰੀ 2011।
https://www.tribuneindia.com/2011/20110207/ldh.htm

ਠੁਕਰਾਲ, ਗੋਬਿੰਦ। ‘ਪੰਜਾਬ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 30 ਮਈ 2000। https://www.tribuneindia.com/2000/20000531/punjab.htm#1
ਟਾਈਮਜ਼ ਨਿਊਜ਼ ਨੈੱਟਵਰਕ। ‘1984 ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗੇ: ਸਰਕਾਰ ਨੇ LG ਨੂੰ SIT ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।’ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 7 ਫਰਵਰੀ 2014। https://timesofindia.indiatimes.com/city/delhi/1984-anti-Sikh-riots-Government-recommends-SIT-to-LG/articleshow/29964783.cms
— — —. ‘ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਡ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕੀਤਾ’। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 27 ਦਸੰਬਰ 2012। https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/EC-transferred-Mand-for-supporting-Akalis/articleshow/17774948.cms&hl=en&gl=in&strip=1&vwsrc=0
— — — । "ਪਿੰਨੀਸ" ਵਿੱਚ 'ਆਰਡੀਐਕਸ: ਕੋਈ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ'। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 15 ਜਨਵਰੀ 2003। https://timesofindia.indiatimes.com/RDX-in-pinnis-None-convicted/articleshow/34353707.cms
— — — । 'ਸੁਖਬੀਰ ਬਾਦਲ: ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਈ' ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 22 ਨਵੰਬਰ 2015। https://timesofindia.indiatimes.com/india/Sukhbir-Badal-Congress-stoking-Khalistan-flame-again/articleshow/49877072.cms
ਟੌਡ, ਡਗਲਸ। 'ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜ਼ੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ'। ਵੈਨਕੂਵਰ ਸਨ, 18 ਸਤੰਬਰ 2018। https://vancouversun.com/news/local-news/douglas-todd-popular-canadian-student-visas-leading-to-exploitation
ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ। ‘26 ਸਾਲ, 2 ਸਾਬਕਾ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਕੈਦ, 15 ਸਾਲਾ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ’। ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 27 ਸਤੰਬਰ 2018। https://www.tribuneindia.com/news/punjab/26-yrs-on-2-ex-cops-get-life-term-in-fake-encounter-case/659410.html
— — — । ‘ਬਿਆਸ ਕਤਲ: ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਰੱਦ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 13 ਫਰਵਰੀ 2009। https://www.tribuneindia.com/2009/20090214/punjab.htm
— — — । ‘ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਏਡੀਜੀਪੀ ਗੁਪਤਾ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ: ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਨੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲੈਂਡ ਸ਼ਾਰਕ ਕਿਹਾ, ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 2 ਦਸੰਬਰ 2011। https://www.tribuneindia.com/2011/20111202/punjab.htm#3
— — — । ‘ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਯਾਗਾਓਂ ਵਿੱਚ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ਾਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ’। ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 2 ਮਾਰਚ 2012। https://www.tribuneindia.com/2012/20120302/punjab.htm#16
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-1: ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਨਤਕ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਵੇਂ ਹਥਿਆ ਲਈ। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 9 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131110/main6.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-II: ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਦੇਸ਼, ਕਾਂਸਲ ਜਨਤਕ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅਮੀਰ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੇ ਇੰਤਕਾਲ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 10 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131111/main6.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-III: ਬਰਤਾਨਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵੈ। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 11 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131112/main7.htm — — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-IV: ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ, ਸਿਵਲ ਕੋਰਟ ਨੇ ਖੁਦ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 12 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131113/main8.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-V: ਧੋਖਾਧੜੀ ਵਾਲੇ ਸਿਵਲ ਫ਼ਰਮਾਨ ਨੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਕਰੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 13 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131114/main6.htm

— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-VI: ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਜਰੀਅਨ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 14 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131115/main7.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-VII: ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ ਵਿੱਚ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 15 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131116/main6.htm
— — —. ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-VIII: ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣ ਦਾ ਸਕੈਂਡਲ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 16 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131117/main4.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-IX: ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਇੰਤਕਾਲਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਵਿਕਰੀ, ਮਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 17 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131118/main4.htm
ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ। ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-X: ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੱਕ ਹੇਠ ਸਕੈਂਡਲ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 18 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131119/main4.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-XI: GMADA ਨੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ਾਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 19 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131120/main5.htm
— — — । ‘ਜਸਟਿਸ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ-XII: ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਸਪੈਸ਼ਲ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਬੈਂਚ, ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਦੇ ਵਕੀਲ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 20 ਨਵੰਬਰ 2013। https://www.tribuneindia.com/2013/20131121/main7.htm
— — — । ‘ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਚੌਕਸੀ ਘਟੀ: ਪੁਲਿਸ ਰਿਮਾਂਡ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ’। ਦ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 2008। https://www.tribuneindia.com/2008/20081016/cth1.htm#8
ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਮਨੋਜ। ‘ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁਸਤ ਆਰਥਿਕਤਾ’। ਬਿਜ਼ਨਸ ਵਰਲਡ, 3 ਫਰਵਰੀ 2017।
ਟਲੀ, ਮਾਰਕ, ਅਤੇ ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਰੂਪਾ, 2006।
— — —. ‘ਜ਼ਖ਼ਮ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਟਾਈਮਬੌਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 3 ਜੂਨ 2014। https://timesofindia.indiatimes.com/home/sunday-times/deep-focus/Wounds-heal-but-another-time-bomb-ticks-away/articleshow/35871055.cms
ਟੁੰਬੇ, ਚਿਨਮਯ। ‘ਸਪੇਨ ਅਤੇ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਸ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਵਿਦਾਇਗੀ ਹੈ’। ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼, 29 ਜੁਲਾਈ 2018। https://economictimes.indiatimes.com/magazines/panache/how-the-recent-punjabi-migration-to-spain-and-italy-is-a-departure-for-the-diaspora/articleshow/65180012.cms ਯੂ.ਐਨ.ਓ.ਡੀ.ਸੀ.। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਯੂ.ਕੇ. ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ, 2009। ਯੂ.ਐਨ.ਓ.ਡੀ.ਸੀ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2009। https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Smuggling_of_Migrants_from_India_to_Europe_- _ Punjab_Haryana.pdf
ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਸਰੋਜ। ਕਾਲਾ ਨਵੰਬਰ: 1984 ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਰੂਪਾ, 1995।
ਵਾਸੁਦੇਵਾ, ਵਿਕਾਸ। 'ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 'ਆਪ' 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਏਜੰਡਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਲਾਇਆ ਦੋਸ਼; ਕੇਜਰੀਵਾਲ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਦ ਹਿੰਦੂ, 12 ਫਰਵਰੀ 2016. https://www.thehindu.com/news/national/other-states/Punjab-Congress-accuses-AAP-of-adopting-anti-national-agenda-Kejriwal-denies/article15618244.ece ਵਿਲਾਜ਼ੋਨ, ਲੁਈਸ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜੀਵਨ-ਸਹਾਇਕ ਮਸ਼ੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?' ਵਿਗਿਆਨ ਫੋਕਸ। https://www.sciencefocus.com/the-human-body/how-long-can-you-be-kept-on-a-life-support-machine/

ਵਿਨਾਇਕ, ਰਮੇਸ਼। 'ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਫੇਰੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਮਨੋਬਲ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ'। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 1995। https://www.indiatoday.in/magazine/indiascope/story/19950515-narasimha-raos-punjab-visit-comes-as-a-morale-booster-for-cm-beant-singh-807256-1995-05-15
— — —. ‘ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਠੱਗੀ ਗਈ, ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ’। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 30 ਜਨਵਰੀ 2013। https://www.indiatoday.in/magazine/states/story/20030120-nris-duped-of-their-property-in-punjab-government-moves-to-ease-their-legal-woes-793524-2003-01-20
ਵਿਨਾਇਕ, ਰਮੇਸ਼। 'ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਨੂੰ ਡਬਲ ਏਜੰਟ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ 'ਤੇ ਛੱਡਦੀ ਹੈ'। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ, 15 ਦਸੰਬਰ 2015। https://www.indiatoday.in/magazine/special-report/story/19951215-system-of-inducting-terrorists-as-double-agents-leaves-them-at-mercy-of-police-in-punjab-808078–1995–12-15
ਵਾਲੀਆ, ਅਰੁਣਜੀਵ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਦਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੀ ਅੱਤਵਾਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ: ਲਾਇਰਜ਼ ਫਾਰ ਹਿਊਮਨ ਰਾਈਟਸ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, 2001। http://lfhri.org/genesis-of-state-terrorism-in-punjab/
— — —. ‘ਰਾਜਕੀ ਜਬਰ ਦੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ: ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ’। ਏਸ਼ੀਅਨ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ, 2002। http://www.humanrights.asia/resources/journals-magazines/article2/0103/dark-clouds-of-state-repression-police-excesses-have-broken-punjab/
ਵਾਲੀਆ, ਵਰਿੰਦਰ। 'ਡੀਐਸਪੀ, 6 ਹੋਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ'। ਦਿ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 19 ਸਤੰਬਰ 2001। https://www.tribuneindia.com/2001/20010919/punjab1.htm
ਯਾਦਵ, ਪੁਨੀਤ ਨਿਕੋਲਸ। ‘ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ 1984 ਦੇ ਦੰਗਾ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਐਸਆਈਟੀ ਮੁਖੀ ਜਸਟਿਸ ਢੀਂਗਰਾ’। ਇੰਡੀਆ ਲੀਗਲ, 16 ਜਨਵਰੀ 2019। http://www.indialegallive.com/interview/il-interview/judiciary-must-share-equal-blame-lapses-1984-riots-cases-sit-head-justice-retd-dhingra-59484
ਜ਼ੈਦੀ, ਹੁਸੈਨ। ਬਲੈਕ ਫ੍ਰਾਈਡੇ: ਬੰਬੇ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪੈਂਗੁਇਨ ਬੁੱਕਸ, 2002।

[redacted]

[redacted]

1983 [redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Let this book be your companion and guide as you try to make sense of the forthcoming tumultuous events in Indian politics.

Lord Meghnad Desai
Economist, Author and Politician

A political tale of India through the first-person narratives of political leaders

For special offers on this and other books from SAGE, write to marketing@sagepub.in

Explore our range at **www.sagepub.in**

Paperback
978-93-532-8298-1